

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ADORJÁNI MÁRTA
ADORJÁNI PANNA
BALÁZS IMRE JÓZSEF
BALLA BÁLINT
PETER BICHSEL
IOANA BOT
DÉNES GABRIELLA
HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN
JAKABFFY TAMÁS
KOC SIS TÜNDE
KÓBÁNYAI JÁNOS
MÁRTON EVELIN
ÓDOR LÁSZLÓ
OPLATKA ANDRÁS
ILMA RAKUSA
RIGÁN LÓRÁND
SZÖLLŐSY PÁL
TAMÁS PÁL
PETER VON MATT

11

SVÁJCI MODELLEK

III. FOLYAM
2013.
NOVEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXIV/11. • 2013. NOVEMBER

TARTALOM

ÓDOR LÁSZLÓ • Svájc él a nyelveiben is, avagy Svájc a nyelveiben is él	3
OPLATKA ANDRÁS • „A bőrünket a lehető legrágóbban adjuk el”	11
TAMÁS PÁL • A svájci utópia keleten: egy túlhasznált ideogramma	20
IOANA BOT • Svájci napló (<i>próza – Balázs Imre József fordítása</i>)	32
ILMA RAKUSA • A mocsaras tó; Jim (<i>dramolettek – Visky Anna fordításai</i>)	38
PETER VON MATT • Kritikai patriotizmus (<i>Rigán Lóránd fordítása</i>)	47
PETER BICHSEL • A nyelvbe zárva (<i>Rigán Lóránd fordítása</i>)	56
HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN – JAKABFFY TAMÁS • Önképek Helvéciából (<i>interjú</i>)	61
KÓBÁNYAI JÁNOS • Helló, csajok! (II.) (<i>filmmovella</i>)	65

NEMZETRŐL, NEMZETEKRŐL (20–21. század)

EGYED PÉTER • A posztmodern nemzeti/kulturális identitás	74
LÁNG GUSZTÁV • Nemzet alatt és fölött	76
GÖMÖRI GYÖRGY • Ismételjük meg az alapigazságot	78
GYÖRGY PÉTER • A vaktérkép	79
HORVÁTH ANDOR • Egy szó	81
TÓTH LÁSZLÓ • „Katalánok” s mások	83
BALLA BÁLINT • Magunkról	85
KISS GY. CSABA • Nemzetek között	87
VÉGEL LÁSZLÓ • Mi a magyar – újvidéki paradigma	89

■ HISTÓRIA

WELLMANN LÁSZLÓ • Magyarország és Románia kapcsolatai a hetvenes években	91
--	----

■ VILÁGABLAK

SZÖLLŐSY PÁL • A svájci modell és a Protestáns Szabadegyetem	99
--	----

■ TÉKA

ADORJÁNI PANNA • Mindannyian mások vagyunk (<i>Sasszé</i>)	104
BALÁZS IMRE JÓZSEF • Nomád idősíkok	106

NÉGY RECENZÍÓ	
MÁRTON EVELIN	109
DÉNES GABRIELLA	111
JAKABFFY TAMÁS	114
KOCSIS TÜNDE	116
FAZAKAS LÁSZLÓ • A magyar politikai rendőrség történetéből	120

■ TALLÓ

K. L. • Görömbei Andrásról, határtalanul	123
RIGÁN LÓRÁND • Posztmodern szöveggenerátor 2.0	124

■ ABSTRACTS

126

■ KÉP

ADORJÁNI MÁRTA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Susținem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök:** KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök:** DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY ■ **A szerkesztőség tagjai:** BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes, világirodalom), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ **Grafikai arculat:** KÖNCZEY ELEMÉR
■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA
■ **A Korunk – Budapesti Porta grémiuma:** DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR
■ **Állandó munkatársak:** EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), JAKABFFY TAMÁS, KESZEG ANNA, KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest)
■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács és az Új Budapest Filmstúdió.
■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM:** 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.
■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 50, fél évi előfizetés díja 26 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.
■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca; Proiectul susține candidatura orașului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021.
■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284) ■ **ISSN: 1222-8338**

ÓDOR LÁSZLÓ

SVÁJC ÉL A NYELVEIBEN IS, AVAGY SVÁJC A NYELVEIBEN IS ÉL

A mikor négyéves svájci diplomáciai szolgálat után 1994-ben hazatértem Magyarországra, nyomban hozzákezdtem akkori egyetememen, a budapesti Corvinus Egyetemen egy Svájci Központ létrehozásához. Céлом vele pontosan az volt, ami a nagybecsű kolozsvári magyar folyóirat, a *Korunk* mostani kérésében is benne lapul, hogy tekintsük példának és vizsgáljuk modellként azt a svájci valóságot, amely természetesnek, eleve elrendelt adottságnak tartja a Nyugati-Alpok hegyei között kialakult svájci társadalmat. Csodának tiszteli azt, ami a valóságban emberi fejlemény, szándék és szigorú törekvés eredménye. Igazából is, nem csak elvileg, követhető (és követendő) modellnek láttam, amit négy, Svájcban aktívan eltöltött évem alatt megismertem. Hangsúlyozom: nem csodaműnek, nem isteni szerencsének, így tehát akart emberi alkotás-ként tettem diákjaim elé a példát: Svájc szerkezetét és működési rendjét tanulmányozni.

S mivel óráimon – az erasmusos európai diákközlekedés első idejében még – nagyon sok igényes németországi és ausztriai, sőt svájci diák is részt vett, magyar hallgatóim számára is világossá vált, hogy előadás-magyarázataim jó részét, éppen a svájci egység szempontjából leglényegesebb dolgokat a német anyanyelvű diákok sem értették. A svájci társadalom külön valósága a szókincsben pregnánsan és frappánsan megmutatkozott. Nem a tájnyelvi különbözőségekről van szó, ami a teljes német nyelvterület – föderálisan, regionálisan, mozaikszerűen színes – sajátja, hanem magukban a szavakban, a szókincsben, az egyedi jelenségeket illető egyedi szemantikában rakódik ki az írott

**A svájciaktól mindig
távol állt az absztrakció.
Svájcban az ideológia
soha nem előzte meg
a valóságot.**

nyelv élére. Beszédben nem tűnik föl annyira: beleforgatódik a tájnyelvi hangzásba, s egyedisége mintha a tájnyelv része volna.

Pedig nem erről van szó. A másság valósága gondolkozási egyediséggel jár, s ennek eredménye a szókincs egyedisége. Normális német szavak állnak egybe (rendszerint összetett szavak fejezik ki a svájci valóságot), s a németek ezekről az amúgy zömükben teljesen „normálisan” hangzó szavakról azt hiszik, hogy tudják, értik őket, holott csak érteni vélik a valódi jelentésüket.

A „Kulturmodell Schweiz” címmel szemeszterről szemeszterre tartott óráimon így e magyarázatok alapján elkezdett összegyűlni egy szókincs, amely ennek a más-képpen gondolkodáson alapuló svájciságnak a lexikális lenyomata volt. Így született meg egy *német–német szótár*: a svájci társadalmi kultúra szótára, melynek bevezetésében (a kötet három éve jelent meg Münchenben) a németeknek közéleti-társadalmi horizontjuk tágulását kívántam.

A svájci világ e speciális német szavait szaknyelven *Helvetismennek* (helvétizmusoknak) nevezzük. Az említett könyv bevezetésében azt a kívánságot is leírtam, milyen jó volna, ha ez a szótár magyarul is megjelenne – tehát: a svájci valóság kifejezéseiként élő német szavakat magyar annotációkkal, elmagyarázva őket, kiadhatnánk.

Eddig a szándék kimondásánál többre nem jutottam. Megmaradtam annak a ténynek a pusztá konstataálásánál, hogy ilyen helvétizmus-könyv megírására csak magyar ember vállalkozott. Ennek is jó oka van: az, hogy nálunk (a keleti Közép-Európa viszonyai között) sokkal nagyobb jelentősége van a nyelvnek, mint szubkontinensünk nyugati felében s főképpen Svájcban. Ott (a svájciak) csaknem titkaik leleplezéseiként fogadták könyvemet. Egyik freiburgi egyetemi (történész) kollégám azt írta, hogy ijedten döbbsen rá a könyvből svájciságára: a legtöbb szóról nem is tudta, hogy helvétizmus, tehát hogy csak Svájcban használatos és érthető szó.

1994-ben, alighogy hazatértem, corvinusos diákjaim egyik konferenciájukra arról kértek előadást tőlem, érvényes-e az *Eidgenossenschaft*-ban a magyar aranyzabály, hogy „nyelvében él a nemzet”. Összerándult a szemöldököm, s az első ijedségem után (hogy egy magyar abszolútumon rajtakaptak) megszületett a kért előadás címe: „Nyelveiben él a nemzet”. Vagyis Svájc valósága a nyelveiben is erősen megvan, amit – a mentalitást, a társadalomfenntartó filozófiát a nyelveik *nagy ország*aiban (vagyis: Német-, Francia- és Olaszországban) bizony nem értik, s ennek a különvalóságnak a létét nem sok megértéssel s kevés érdeklődéssel fogadják. (Amikor az egyik stuttgarti nagy könyváruházban megkérdeztem az eladót, miért nincs kinn a rengeteg nyelvészeti könyv között a *Helvetismen* című könyvem, először ezt mondta: „lehet rendelni számítógépen, s két nap múlva itt van”. De amikor – nem engedve a magyar negyvennyolcból – megkérdeztem: magát nem érdekli, hogyan gondolkodnak, s hogyan fejezik ki ezt meg azt német nyelvükön a svájciak ide 160 kilométerre, felnézett és – nem haraggal, hanem csöndes tényként, fejét rázva – nyíltan bevallotta: „*Nein, das interessiert mich überhaupt nicht!*” (Nem, egyáltalán nem érdekel.)

Amikor bármit is nyugati mintaként szemlélünk felőlünk (a mintavágyó Keletről), tudnunk kell: nem foglалható minden svájci jelenség szótári rendbe, a valóságot (a világot) csak széles és szerves egységében szemlélve lehet eljutni a fogalmak igazi jelentéséig. Vigaszul tudnunk kell, hogy parcellázott világukban a német ajkúaknak éppen így meg kellene küzdeniük nyelvtársaik megértéséért. Tehát a német–német megértésért.

Amikor most a svájci német nyelvű világ néhány fogalmát előveszem és elmagyarázom, ehhez a modellszerű szemlélethez szeretnék konkrét – nyelvi-magyarázó – segítséget adni. Azzal a külön kéréssel, hogy a jelentésmagyarázatok elolvasása után eresse térdére a *Korunkat* az olvasó és töprengjen el azon és képzelje el, milyen jó is lenne, ha a svájci német szó a fogalom tartalmiságával olykor-sokszor meggyöke-

reznék a magyar nyelvű világban – s a *Korunk* területi környezetére gondolva: a keleti Közép-Európa, a Kárpát-medence világában.

Kérem ezért itt következő szótármagyarázataim alkotó együtt olvasására mindazokat, akik értik, hogy mit szeretnék ezzel a dolgozattal megértetni és megvalósítani.

A svájciaktól mindig távol állt az absztrakció. Svájcban az ideológia soha nem előzte meg a valóságot. Svájcban soha nem termeltek ember- és társadalomboldogító elméleteket. Svájcban mindig társadalmiasultan egyesült a paraszti pragmatizmus és a polgári felelősség.

Ez a társadalmi szimbiózis egy szóba költözött. Nem kimondott helvétizmus, de mégis ideírom e dolgozat vezérszavául: *Bauernbürger* – parasztpolgár. Ezek, ilyenek voltak a svájciak. Mindig szabadok és önrendelkezésűek. Mindig a kis egységekben szervezték világukat, s a kis egységek szövöztek a szomszédsággal. Így érthetők meg igazából a svájciak *Gemeinde* (község, közösség) és *Bund* (szövetség) szókapcsolatai.

A svájci lét legerősebb megvalósító közege, motorja, ereje ez a parasztpolgári attitűd és rendszer. Az, amit elvetek, abból lesz termés. Az, amit a valóságban változtatok, az a lényeg. S nevet is annak kell adni, ami élésre képes és érvényes. A *tolerancia*, ami a svájci mentalitásra, eszmélésre oly igen jellemző, ez a türelmesség mindig aktív. Ügyvel a másokra – a svájciságot bírálók szerint: olykor túlságosan is!

Hangsúlyozom: lényeges svájci sajátosság – s ez meghatározza a valóság és a nyelv viszonyát –, hogy a valóság mindig megelőzi a nyelvet, s így adja, szolgáltatja a nyelvvel a válást. A svájciak ezért hallgatják gyanakvóan, ha valaki túl szépen beszél hozzájuk. Ha valaki ígéző és ígértes elméletet gyárt arról, ami még nincs. A svájci ember nyomban gyanakszik, ha a nyelviség dominál, ha a nyelv megelőzi a valóságot.

Aki most a *Tell Vilmos*ban testet öltő sugárzó szabadságidolt hozná föl mint ellenérvet, annak jusson eszébe: Tell Vilmos egy német világ – elme és érzület – szülötte volt. Schilleré, aki – noha a szomszédos Württemberg gyermeke – soha nem járt Svájcban, mint Goethe kétszer is, s valószínűleg tőle hallotta a leghitelesebb szót a svájci szabadságról és szabadságvágyról: *Schweizerfreiheit*. Svájci ember ilyen elvont fogalmakról nem beszél. Tell Vilmosról élesen él hazájában a kétely, hogy jöllehet nem is létezett, de „egy bizonyos: hogy lelőtte a fia fejéről az almát”.

Ezért került címül e dolgozat élére – kicsit kancsalul – a magyar „nyelvében él a nemzet” szólásra tekintve: „Svájc a nyelveiben is él”. Mindháromban, illetve mind a négyben. Noha én csak a német szófogalmakat említem (a németben fejeződik ki leginkább a svájci-fogalmi különvalóság), azért tudnunk kell: franciául, olaszul és még rétorománul is létezik ez a svájciság-szókincs.

A svájci közgondolkodás ilyen gondolati egységet alkot. Kognitív egység, szerveült halom. Mint egy jól megszervezett, egybekapcsolt és jól funkcionáló rendszer, a nyelvi (lexikai, fogalmi) halma is hihetetlenül konstans és funkcionálisan – szemantikájában szorosan és valóban: mély-kognitívan egybekapcsolódó – network. Nagy egység: nagy összetartozás fogja egybe. Aki azt hiszi, a svájci világ lényege a gazdaságban vagy a pénzvilágban keresendő, hatalmasat téved. A banktitok (a *Bankgeheimnis*) is a helvétizmusok világának szerves része, a liberális hagyomány őrzője, az egyéni tulajdon letéteményes őrzője. (Hogy mivé vált esetleg s egyesek szemében? – Az más kérdés.)

Most elindulok a svájci közéleti (mondjam?: politikai) gondolatiság hálórendszerében. Egyik szófogalom hívja a másikat (elágazásokkor olykor többfelé kinyúlnak), de végül egyetlen halom lesz a svájci lét.

Aki azt gondolja majd a végén, hogy – mint egy gombolyagot – jó lenne átgurítani a mi vidékünkre, Erdélybe, Romániába, Magyarországra, ne feledje: *akkor* mindenképpen módosítani kell egy-egy ponton ezt a rendgombolyagot. *Ez modell*. A he-

gyi ember („*Bergler*”) világa egyedi rendet diktált. De alapkottának jó – amely áthangolható és áthangolandó.

Ezt mondja ki első kiválasztott szavam, a „*Sonderfall Schweiz*”. Svájc – egyedi eset. Különlegesség. Ebben a szóban azonban benne van a svájci létben eleve meg-lévő tolerancia. Aki – mint én is egy könyvön át – Svájc-ról elismerően szól, hamar megkapja a kérdést, mint én, a könyvem megjelenésekor a kötelező berni „*Buchpräsentation*” estje után egy újságírótól: Van-e, amit negatívumként tudna em-líteni Svájccal kapcsolatban? Szerencsére kimentett góbés furfangom (s ráadásul az igazat mondatta velem): „Svájccal az a gondom, hogy nem mi, magyarok csináltuk meg.” A könyvbemutatóról szóló újságbeszámoló ezzel a címmel jelent meg: *Ein Ungar erklärte uns die Schweiz*. (Egy magyar megmagyarázza nekünk Svájcot.) Büsz-ke voltam magunkra.

Demokrácia mint alapfogalom

■ A demokráciát művelni kell, mint a földeket. Akarni. Ezt fejezi ki a *Willensde-mokratie* szó: a polgárok akaratából létrehozott és fenntartott demokrácia.

Ami – a demokrácia – nem lehet egyszerűen a „nép hatalmára” utaló tartalom. Hanem – kötelezően az elejére rakott szóval: *Konkordanzdemokratie*. Vagyis „meg-egyezéses demokrácia”. Eszerint a politika területén lévő felek folyton azt kell hogy keressék, ami a másik félben, a többi résztvevőben kapcsolati elem. Ami összeköt, s együttműködési, együttműködési lehetőség.

A demokrácia mint a „nép uralma” nem szerepel ebben a szótárban, csak a *Souverän* (az uralkodó) szó jelentéseként. Vagyis a *Souverän* (az uralkodó) a „nép”.

Aki önmagában meg tudja ítélni helyzetét és érdekeit. Ezért hiányzik számos pro-pagandisztikus, népokosító választási elem (plakátok, szlogenek) a svájci választáso-kon. A politikusok mind csak „*Rat*”-okként, tanácsadókként szerepelnek a közélet lexikális palettáján is (miként a valóságban): a közélet három szintjén eszerint: *Gemeinderat*, *Kantonsrat*, *Bundesrat* s a szövetségi parlamentben, a két házban: a fö-deralizmus szerinti *Ständerat*-ban és a szövetségi-egységes *Nationalrat*-ban ülnek: a kantonok érdekeit képviselik a *Ständerat*-ok illetve a pártok koalícióiban helyet fog-laló *Nationalrat*-ok.

A *Rat* tehát intézmény és személy is egyben: mindkét valóságában tanácsokat ad a népnek, s a nép (a *Souverän*) majd dönt.

A politika és a politikusok súlytalansága

■ A települések és a kantonok politikai szerkezetét és működésének rendszerét alapvetően helyben, in situ határozták meg felmérhetetlen idők mélységéig. Ez a Svájcra oly nagyon jellemző *Subsidiaritätsprinzip* (szubszidiaritás elve). Amely itt nem az EU alkalmazta jelentésében él, hanem egyértelműen és lényegileg Montes-quiou (aki Genf környéki svájci volt) elve: a hatalmi ágak szétválasztása (*Gewaltentrennung*) szövődött egybe a területelviséggel (*Territorialitätsprinzip*). Va-gyis eszerint minden kérdésnek (a három hatalmi ág csücskeinek) azonos társadal-mi szinten kell lenniük: tehát a *Gemeinde* (település), a kanton és a *Bund* (a svájci államszövetség) szintjén. A törvényalkotó, a végrehajtó és az ellenőrző kompetenci-ák így rendeződnek el. Ami lehetetlen ebben a szerkezetben, az a *centralizáció*.

Így a svájci demokráciatudat fontos tétele: a *decentralizáltság*. A *Verwaltung* – a közigazgatás – nem *Macht* (hatalom). Hogy a magyar nyelvben a két szó: *Verwaltung* és *Macht* egyetlen szóban – s így egyetlen fogalomban – jelenik meg, szerintem a ma-gyar gondolatiság egyik óriási tévedése, olykor tragédiája. A kétféle „hatalom” össze-

gabalyodása – olykor – minden szinten lehetetlenné teszi, vészesen alámoossa a mi keleties demokráciánkat. Ezért újra ideírom nyelvtársaimnak: *a Gewalt nem Macht (nem hatalom), hanem a működőképesség belső társadalmi formációja.*

Az „alsóbb szintek” a fontosak a svájci rendszerben. Adót szintenként szednek, a népszavazások szintenként illetékesek. A tárcailletékességek szubszidiárisan hatnak, „fönről lefelé”-tudat a polgári agyban nincs. A legtöbb tárca helyi illetékességű: oktatás, kultúra, környezetvédelem stb. szövetségi szinten legfeljebb regisztrációt kap, de nem irányítást a központtól (ami tehát nincs!) – „Bund”: szövetség. A kicsik szövetsége. Ezért és így él Svájcban a szándék: a „kicsiben kell nagyot csinálni”. A szerteágazóságban áttekintést teremtő szándékkal működő (nem dirigáló, hanem regisztráló s legfeljebb harmonizáló) hivatalok a *Bundesamtok*, melyeknek tehát, hangsúlyozom, semmiféle többletcompetenciájuk nincs (mint a mi gogoli ízű „központ”-hoz szó szerint igazodó közgondolkodásunkban).

Hadd említsek egy konkrét példát: amikor egyszer egy kantonban tiszteletbeli konzult kértem fel, személyét jóvá kellett hagynom a svájci féllal. A Bund és a kanton külön véleményt juttatott el hozzám. Ebben az esetben eltért a véleményük: a Bund elfogadta, a kanton elutasította a jelöltet. A végeredmény sokatmondó: a kiszemelt személyből nem lett tb. konzul. Vagyis a kanton szava nagyobb súllyal esett latba, mint a szövetségé, a felsőbb államé. Győzött volna a „lent”? Nem, csak valószínűleg jobban ismerte a jelöltet, s a „fent” ezt a véleményt elfogadta.

A települési és kantonális intézmények önmeghatározóak azzal kapcsolatban, hogyan működtetik helyi közintézményeiket. Szövetségi szinten a parlament két háza (*Nationalrat* és *Ständerat*) évente csak négyszer három hétre ül össze. Hiszen a legtöbb tényleges döntés nem ott születik. *Milizparlament*nek nevezik a berni szövetségi parlamentet, mert nem folyamatosan (mint a Munkaparlamentekben), hanem szakaszosan folyik a törvényhozói munka – mint a svájci katonaságban, a Milizben. (Ahol egy négyhónapos alapkiképzés után évente-kétévente bevonulnak a fiatalok újabb s újabb kiképzésre. A katonaság nagy társadalmi összefogó erő!)

Nagyon fontos non-politikai elem, hogy a képviselők mint politikusok nem kapnak fizetést. A négyszer három hét – és az olykori bizottsági üléseik (a *Sessionok*) idején – változatlanul megkapják a munkahelyi fizetésüket, s a berni munkájukért „*Entschädigung*”-ban (kártérítésben) van részük (vasúti jegy s egyéb kompenzációk). Nem jár nekik kiemelten magas fizetés, mint máshol Európában, s független politikusok: fogalmuk marad az élet valóságáról. Valójában *Freizeitpolitikerek* maradnak, miután – ez szinte kötelező – a kanton és a település szintjén esetleg már több periódusban azok voltak. Tehát: az a fogalom, hogy *Berufspolitiker* (hivatásos politikus), aki csak politikusi létéből él, Svájcban nem létezik. (Más persze a pártsemleges munka a minisztériumokban, közhivatalokban. Ez a *Verwaltung*-munka, hivatalnoki tevékenység. Ezért természetesen rendes fizetés jár (mint a német *Beamtéknak*).

A svájci rendszer ügyel arra, hogy egy ember, egy poszt tartományába ne koncentrálódjék túlhatalom. A miniszterek (akik szintén tanácsosok: *Bundesratok*) bekerülnek a kormányba (ez is *Bundesrat*), és a hét miniszter az első kormányülésén elosztja a hét tárcát, s meghatározza, hogy ki (a miniszterek közül ki!) látja el a kormányfői és az államfői protokolláris tennivalókat. Egy évig, szakirányú tárcamunkája mellett. Egy másik miniszter a helyettes lesz, s egy év múlva ő követi kollégáját a *Bundes(rats)präsident* funkciójában. A politikus mint személy(iség) elhalványul a svájci politikában. A döntés a testületké és az intézményké. A politikai egyes szám első személy viszolyogtató, Hitlerre emlékeztető gyakorlat a svájci fül számára.

A miniszterek igyekeznek a legtöbb kérdésben közös véleményt alkotni, s ezt egymással egyeztetik (ez a *Solidaritätsprinzip*). Ezzel is jelzik, hogy a hét miniszter

(a kormány) közösen áll a döntések mögött. (Ezt az elvet a mai felgyorsult döntésvilág olykor felülírja – de az elv azért mégis elv marad.)

Döntéshozatal és társadalmi ellenőrzés

■ A montesquieu-i hatalmi képlet a svájci közegben nem elmélet, hanem gyakorlat. Belőle, a létező rendszerből szűrte le Montesquieu a demokrácia egyik alapelvét. Kósa László egykor érdekes tanulmányban leírta, hogy a svájci polgári tartalmú gyakorlatból származtatható a protestáns egyházak működési rendje is: a presbitéri rendszer. Hogy a lelkész a végrehajtó hatalom, a presbitériumé a döntés kötetme és felelőssége.

Ebben a demokrácia-rendszerben lassú s bizony körülményes a döntéshozatal, a végrehajtás és az ellenőrzés háromszög-működése. A *Vernehmlassungsverfahren* magyarul egy szóban nem leírható fogalom. Azt jelenti, hogy a döntéshozatal olyan folyamat, amelyben minden érdekelt és kompetens személyt és intézményt meg kell szólítani, ki kell kérni a véleményét, s addig nem szabad nyugodni (és a parlament elé terjeszteni az ügyet), amíg valamennyien nem bólintanak rá a tervezetre, illetve nem dolgozzák bele mindenikük akaratát a törvénybe.

Amikor így a parlament elé kerül a törvény, a társadalom már tulajdonképpen jóváhagyta azt. A parlamenti képviselők „a legjobb tudásuk és lelkiismeretük” szerint szavaznak – frakciófegyelem, pártelőírás vagy -javaslat nem köti őket. *Freiheit* (szabadság) és *Verantwortung* (felelősség) egy tengelyen függ (mint az új magyar alkotmányban is – a svájci alkotmányból vették át!).

Ha mégis megesnék, hogy a meghozott törvény ellenállásba ütközik, megszólalhat a *Souverän* (a nép). Ez a lehetőség a *Volksbegehren* (népóhaj) vagy *Volksabstimmung* (népszavazás) intézményében jelentkezhet. Pontos előírások betöltésével Svájc egyik jeles sajtósága ölt testet: a *direkte Demokratie*, a közvetlen demokrácia gyakorlata. Hogy a végső szó a népé mindenben, minden esetben! A népszavazás a *direkte Demokratie* újkori megélhetősége.

Régebben egy-egy döntésre az érintett közösség összegyűlt egy nagy síkon, s akár több ezer ember is – kiváló működtetési technikákkal – döntött a fontos kérdésekről. Ez a „mezei népgyűlés” – a *Landsgemeinde* – ma is működő döntési fórum Svájcban, főképp településeken vagy települések kisebb szövetségeiben. Kantonok közül – a huszonhatból – már csak kettő gyakorolja.

A közvetlen demokrácia modern megélési formája a népszavazás, melyet idegenből többnyire értetlenül néznek. Többnyire a részvételi arány hullámzását vetik fel ellene. A települési, kantoni vagy nemzeti szinten feltett kérdésekre valóban nagyon eltérő számú polgár válaszol. De – a maguk hite, elkötelezettsége és meggyőződése szerint – mindig annyi, amennyi kell. Svájci éveim alatt népszavazás volt a falunkban arról, mennyibe kerüljön egy bélyeg a szemeteszsákokon (a Bern melletti városkánkban, ahol laktunk), s arról, csatlakozzék-e Svájc az Európai Gazdasági térséghez (*Europäischer Wirtschaftsraum*). Az előbbin 20%, az utóbbin majdnem 80% volt a részvételi arány (*Wahlbeteiligung*).

Lényeges s ez is pontosítja a döntéseket: a megvalósítást területekre szabja, a területek – a kantonok – külön döntési egységeket képeznek, s a szabályok szerint (*Ständemehr*) a *szövetségi egész* (*absolutes Mehr*) választási eredményénél fontosabb a kantonok közötti arány. Tehát fontosabb az, hány kantonban mondanak igent egy népszavazási kérdésre, mint a teljes lakosság szavazati aránya.

A kicsi becsülete

■ Nem öncélről van szó. Alap és alapvető svájci tapasztalat, hogy egészséges kicsik összessége lehet a teljes ország, az egészséges nemzet (*Nation*). Ezért mentális értelemben is nagybetűvel írják az „önmeghatározás” szót (*Selbstbestimmung* – vele elentétben, mint veszély, az „idegen”, a közösségen kívülről érkező meghatározás, döntés áll: *Fremdbestimmung*).

A polgár (*Bürger*) egy-egy település polgára s nem a kantoné vagy a szövetségé (Svájcé). Ez egyedien fontos svájci jelleg: egy-egy falunak, városnak (lesz) polgára az ember. Ott rendelkezik jogokkal (*Bürgerrechte*).

Menekültek, új betelepülők kérelmét azon a településen ítélik meg, ahol – legalább 12 évig – már élt az idegen *Asylant*. Ott ítélik meg, lehet-e településük az idegen „*Heimort*”-ja, befogadó hazája. Ha egy polgár településén elnyeri a polgár státust, akkor attól fogva és azáltal lehet svájci polgár, kaphat svájci útlevelet. (*Schweizerbürger*, *Schweizerpass* sarkalatos fogalmak.)

A folyamatot magát „*Einbürgerung*”-nak nevezik. A „bepolgárosodás” (ahogy a helyi, svájcivá vált magyarok mondják) lassú, körülményes folyamat. Lényeges elv érvényesül benne: hogy a társadalom alulról épül fölfelé, s ilyen a működése is. Stablnak kell lennie.

Hogy ne érvényesülhessenek akár békés hódítási szándékok – ipartelepítésekkel, mesterséges beköltöztetésekkel megváltoztatni az eredeti polgárságot –, s hogy megtartsák a népi, kulturális arányokat, évszázadok óta él a *Territorialitätsprinzip*, a területelviség, amely szerint – mint a szubszidiaritás alapjele – a helyiek illetékesek dönteni minden őket érintő kérdéstről: fő kérdés a nyelv, a nyelvhasználat, amely megváltoztathatatlan. Genfben az oktatás nyelve francia (és csak francia!), a lakossági arányoktól függetlenül. Ha tehát bármennyien is beköltöznének német ajkúak Genfbe, a genfi iskolák nyelve francia maradna.

A nyelv mint főszereplő

■ Amikor a francia forradalom Európában a nyelvet, a nyelviséget, a nyelvhasználatot állami, nemzeti főszereplővé tette, Svájc megint csak a természetes állapot követésével rögzítette saját létét. Többnyelvű szövetség született, amelyben a nyelvek különbözősége természetesen fogadott és elfogadott tény volt. Ez a nyelvek békéje – a *Sprachenfrieden* – nem kényszerű egymás mellett, egymással élés, hanem az aktív tolerancia jelenléte.

A polgári létezés egészében, kezdve attól, hogy a német ajkú parasztok gyermekeiket (főképpen kislányokat) nyelvtanulás céljából francia-svájci vidékekre (Swiss Romand) küldték – ez vált fogalommmá: *Welschlandjahr*.

Az iskolákban is az első tanult nyelv hagyományosan a szövetség egyik nyelve, s csak azután következik az angol (*Frühdeutsch*, *Frühfranzösisch*, *Frühitalienisch*). Mivel nyelvileg egymást még így is nehezen értik, felmerült néhány éve az angol első idegen nyelvként való bevezetése, de – ez a kantonok kompetenciája – ezt egy kivétellel minden kantonban elutasították.

A területiség elve (és gyakorlata) a tájnyelvekre is vonatkozik. Hitelesen a dialektus hangzik, az irodalmi nyelv az írásos nyelvhasználat eszköze: a beszélt nyelvben mesterségesnek hat, használata mesterkéltnak, félhitelesnek. *Schriftdeutsch* – írásbeli német –, mondja a svájci a *Hochdeutschra*. Nem tekinti „felső német”-nek. Sőt: veszélyességének is tudatában van (mint Goethe is mondta: aki hochdeutschot beszél, az „lügt” – vagyis: hazudik).

A háború előtti években s a háború alatt a német nyelv veszélyt is hordozott. Hitler hangoztatta, hogy segíteni fogja az idegen földi német nyelvű közösségeket.

A svájciak ekkor hatályba léptették az ő „szellemi nyelvvédelmüket” (a „*geistige Landesverteidigung*”-ot). Vagyis a tájnyelveket erősítették a svájci néptudatban, s kaput nyitottak előttük az éppen akkor nyiladozó tömegkommunikációs médiában is. Máiig dialektusban hangzanak rádiók és tévék – minden adásban és műsorban –, konzekvensen csak az időjárásjelentés hangzik a *Schriftdeutsch* svájci-fülnekidegenségében.

A politika térség működése

■ A fentiek összegezeként a társadalomirányítás:

Szubszidiáris, vagyis a helyi illetékesség, döntés- és megvalósítási képesség meghatározó. A kompetenciák leadása alulról fölfelé történik. Tehát a településeken és a kantonokban mondanak le bizonyos jogokról, döntési lehetőségről, társadalmi cselekménykről a fentebb lévő szint javára, vagyis a kanton és a szövetség irányában.

Konkordancia szintűgy érvényesül, mint fentebb állt. A demokrácia gyakorlata eszerint ezt jelenti: együttműködés, közös és középútkeresés. Még a legfelsőbb szinten is az együttműködést szolgálja a szerkezet: a *Zauberformel* (varázssformula) szabálya szerint áll össze a kormány. Vagyis: a négy legerősebb párt jelöli ki saját sorából a minisztereket. (A pártoknak befutó szavazatok száma szerint 2-2-2-1 számban a kereszténydemokraták, a néppártiak, a szabadelvűek és a szociáldemokraták delegálnak minisztert, akik – elvileg – a kormányban eltekintenek pártos vonzalmaiktól, és a teljes közt, a szövetséget szolgálják.) A szociáldemokraták kivételével valamennyi párt polgári (*bürgerlich*).

A folyamatosság (*Kontinuität*) és a stabilitás követelményét az az Európában egyedi megoldás szolgálja, hogy a – négyévenkénti – választások után nem változik meg a kormány. Hiszen *Exekutive*, végrehajtó testület: (mint a lelkész a gyülekezetnek) a kormány engedelmeskedik a parlamentnek.

Szavak rakják ki a svájci gondolkodás útját. Franciául, németül, olaszul külön szigeteket alkotnak a nagy nyelvek tengerén. S ezek a szigetek összetartoznak, egybefogódnak, noha különbözőek.

Ezért lenne jó, ezért dédelgetem diplomáciai időm óta azt az álmot, hogy alapítsunk ott, helyben, Svájcban, esetleg valahol, valamelyik *Sprachgrenze* (nyelvek határa) közelében egy közös Kárpát-medencei Kulturális Kapcsolati Intézményt. Ahol s amelyben ott a helyszínen – in situ – tanulnánk és tanulmányoznánk együtt a helvétizmusok szülőházáját.

Vagy pontosabban szólva: hazáit. Ahol a különbözőség gyönyörködtet. (Az EU „*Vielfalt in der Einheit und Einheit in der Vielfalt*” jelszava – nem véletlenül – Svájcban született meg. Akkor, amikor az első világháború kitört, s a nyelvek szerint kezdtek vonzódni nagyországaikhoz, kezdtek keresni a helvétizmusok valódi összetartozásában a svájciság összetartozásához az érveket, a fogódzókat hozzá.)

Erről szólt, amit mára írtam erdélyi s nem csak erdélyi olvasóinknak. Most – a térdükre eresztett *Korunkkal* – jó elmélyülést kívánok!

OPLATKA ANDRÁS

„A BŐRÜNKET A LEHETŐ LEGDRÁGÁBBAN ADJUK EL”

Svájc a második világháborúban

■ Az időpont: 1943. június 25. A színhely: Vichy, a németek által ekkor még meg nem szállt, maradék Franciaország „fővárosa”. A szereplők: Roland Krug von Nidda német konzul és Walter Stucki svájci követ. A jelenetet ez utóbbi leírásából ismerjük, jelentéséből, amelyet egy nappal a történetek után küldött kormányának Bernbe.¹ Az eset, írta a követ, működését nem befolyásolja, de figyelmet érdemelhet a svájci–német kapcsolatok megítélésénél.

Történt pedig, hogy a német és a svájci diplomata, akik ugyan nem bizalmas, de barátságos viszonyban álltak (Krug von Nidda felesége Svájc-ból származott), egy este, amely a konzul lakásában eredetileg egy-egy pohár bor mellett kedélyesen indult, éles szóváltásba keveredtek. A német konzul úgy vélte, érthetetlen, hogy a dánok miért gyűlölik az ő országát. Azért, felelte a svájci kolléga, mert Németország Dániát évek óta megszállva tartja, és még meg sem kísérelte, hogy az agresszió okait megnevezze. Ugyan már, hangzott a válasz, miért kell néhány ezred miatt ekkora lármát csapni, kérdezte a konzul, hiszen Európát ellenségeivel szemben muszáj egybekovácsozni. Nos, felelte a svájci követ, éppen ezek az ezredek az okai annak, hogy Svájc kész a legvégsőig védekezni. Német szuronyokon nyugvó Európa elfogadhatatlan éppúgy, mint ahogy elfogadhatatlan lenne, ha a földrész francia, angol, olasz vagy pláne orosz dominancia alatt állna.

A konzul ezt hallva felháborodott: „Európa számára csak német vezetés jöhet számításba. A többiek alacsonyabb rendű népek. Hallatlan, hogy ön, német-svájci, azaz germán létére ezt nem akarja elismerni. De persze önből a bourgeois szelleme

A két lehetőség közötti választás – „ellenállás vagy alkalmazkodás?” – a háború éveiben Svájc központi kérdésévé vált. A társadalom nagy többsége a politikai-szellemi és szükség esetén a katonai ellenállás feltétlen híve volt.

beszél, ami az egész katasztrófáért felelős. Németország fogja Európát vezetni és pedig szocialista módon, vagy Európa elpusztul. A kis európai államok magatartása egyszerűen botrányos, és hogy Német-Svájc is ezt az álláspontot képviseli, ez a legrosszabb. Ahelyett, hogy minket megértenének és nekünk segítenének, ellenségesen állnak velünk szemben. [...] Egyszerűen hallatlan, hogy Svájc, a Német-Svájc hozzáuk hogyan viszonyul.”

Stucki ezek után felállt, és jó diplomataként közölte: nem kíván többé vendég lenni olyan házban, ahol országa ellen efféle vádak hangzanak el. És nem kíván feladni sem, mert ezzel csak további, szükségtelen feszültséget keltene.

A háromnyelvű, hivatalosan semleges Svájcnak az első világháborúban erős belső ellentétekkel kellett megküzdenie, mert a német országrész lakói többségükben a központi hatalmak, a francia és olasz kantonok pedig az antant győzelmét kívánták. A második világháború alatt viszont az ország messzemenően egységes volt; a nemzetiszocialista ideológiára csupán kisebb, szélsőséges szervezetek bizonyultak fogékonynak. A különböző, de szigorúan egyenjogú népcsoportok lakta, erősen föderalizált, demokratikus államszerkezetével a helyi autonómián nyugvó Svájc eleve ellentéte volt a rasszista, centralizált és diktatórikus Harmadik Birodalomnak.

Amit Vichyben 1943-ban egy nyári estén a német konzul kiabálva vetett svájci diplomata kollégája szemére, hogy Svájc, bár polgárainak jó része „germán”, ellenségeként tekint a nemzetiszocialista Németországra, azt – a német-svájciak másféleségét – rövidebbel előtte, 1940-ben Thomas Mann a maga mesteri fogalmazókészségével és kultúrtörténeti ismereteivel így határozta meg: „Nem kívánom felsorolásomban elfelejteni, hogy Svájc németül beszélő része ma a német kultúr hagyomány menedékhelye – nem holott, hanem mert a konföderációhoz tartozó német törzs a főtörzstől politikailag korán elvált, és annak szellemi sorsában csak bizonyos fokig osztozott. Éppen e körülménynek köszönheti, hogy sohasem vesztette el az érzelmi kapcsolatot a nyugat-európai gondolkodással, a természeti jog, a humanizmus és a haladás forradalmi ideáinak világával, és nem volt köze a német-romantikus ellenforradalom azon elfajzásához, ami a nemzetiszocializmusban a maga legnyomorúságosabb szintjére süllyedt le.”²

Kétség nem fér persze ahhoz, hogy efféle magasröptű gondolatok a német-svájci másfajtaságról Hitlert a legkevésbé sem foglalkoztatták. Világképében a kis Svájc leszakadt „germán” területnek számított, amelynek vissza kellett térnie a birodalomhoz. „Nem lesznek többé semlegesek, az ő hivatásuk az, hogy nagyhatalmak csatlósaivá váljanak.”³ Hermann Rauschning szerint Hitler Hollandiát, Svájcot, Dániát és a többi skandináv államot egy európai háború küszöbén saját „zálogjává” kívánta tenni. Rauschningnak, Hitler egykori beszélgetőpartnerének megbízhatósága egyesek szerint kérdéses. Am előrelátása a „Führer” agresszív terveiről a kis államokkal szemben jórészt igaznak bizonyult. A fenyegetettség érzése mindenesetre a késői harmincas évektől egészen a háború befejezéséig végigkísérte a svájci társadalmat és az ország politikai és katonai vezetőit. A hagyományos semlegesség, amely mellett Svájc kitartott, a kormánytól azt követelte meg, hogy nyilatkozataiban állandóan hangsúlyozza: a konföderáció kész védekezni minden támadás ellen, bármely oldalról is jönne az. Valójában azonban mindenki tudatában volt, hogy a svájci államot a tengelyhatalmak, elsősorban Németország és másodsorban – kisebb valószínűséggel – Olaszország veszélyeztetik.

Ha felületesen szemléljük, a tény, hogy Svájc mindkét világháborút épen átvészelte, a 20. század kisebb politikai csodáinak egyike. A csodákra azonban nincs magyarázat; a svájci sikerre van. Pontosabban, hogy a második világháború témájánál maradjunk, vannak ismert okai annak, hogy az ország 1939 és 1945 között miért nem vált hadszíntérré. Nevezzük őket meg: politikai és katonai elszántság ellenállás-

ra; Svájc földrajzi adottságai, amelyek minden támadót nehéz feladatok elé állítanak; a svájci alpesi alagutak fontossága a német–olasz vasúti forgalomban; a svájci ipar szállításai Németország számára; Svájc jelentősége mindkét hadviselő fél részére, mint olyan hely Nyugat-Európa szívében, ahol hála a békés körülményeknek viszonylagos biztonsággal lehetett kéntevekenységet folytatni és informális találkozót rendezni. Mindehhez hozzá kell még tenni a svájci diplomácia rendkívül szívós és kitartó készségét, amellyel kereskedelmi tárgyalásokat folytatott, s biztosította az ország gazdasági túlélését.

Ezek a tények, amelyeknek felsorolása nem teljes – itt csupán a leglényegesebbeket említhetjük –, együtt adnak magyarázatot arra, hogyan sikerült Svájcnak kimaradnia a háborúból. Aki csak az egyik vagy másik tényezőt veszi figyelembe, és minden jelentőséget annak tulajdonít, torz képet kap. Tanácsos továbbá a közhelyet nem elfelejteni: ami megtörtént, nem szükségszerűen történt meg; másképpen is eshetett volna. A kiszámíthatatlannak, a véletlennek is van szerepe a történelemben. A háború elkerülte Svájcot, de ma ismerjük a német haditerveket a kis, szomszédos ország elfoglalására, sőt nyelvterületek szerinti felosztására Németország, Franciaország és Olaszország közt. „Finis Helvetiae” – ez is cél volt tehát.⁴ Végül pedig, ha mi utólag tisztában is vagyunk azzal, hogy Svájc 1940 nyarán, közvetlenül Franciaország összeomlása után volt a legnagyobb veszélyben és azt ezt követő években kevésbé, akkor sem róhatjuk fel a svájci kormánynak, ha egészen 1944 nyaráig igen óvatosan cselekedett, és lehetőség szerint igyekezett kerülni a konfliktusokat Berlinnel. A hadsereg vezetői pedig – szintén érthető módon – még a háború utolsó szakaszában sem zárták ki, hogy a német vezérkar megkísérli Svájcot megszállni és így közvetlen kapcsolatot teremteni a Wehrmachtnek az olasz fronton harcoló csapataival. Történelmi alaptétel, hogy amit mi maiak tudunk, azt az akkoriak gyakran nem tudhatták. A svájciak számára 1944 tavaszán éppen Magyarország sorsa volt intő példa: a német hadsereg még mindig kész és képes arra, hogy kis országokat lerohanjon.

Vizsgáljuk meg a következőkben a fent megnevezett egyes tényezőket, elsőknek az elszántságot az ellenállásra mind politikai, mind katonai vonalon. Kiindulópontunk az „Anschluss” lehet 1938 márciusában, amikor a német haderő bevonult Ausztriába, és Hitler az országot beolvasztotta a Német Birodalomba. Röviddel ezután Bernben a kormány leszögezte: a svájci nép akarata függetlensége megőrzésére egyöntetű és megtörhetetlen; az állásfoglalást a parlament összes frakciója közös nyilatkozatban támogatta, és maga is kinyilvánította, hogy az ország lakói nyelvi, vallási és pártpolitikai különbség nélkül eltökéltek hazájuk sérthetlenségét megvédeni minden támadóval szemben.⁵ Az ellenállási akarat, mint a következőkben látni fogjuk, a háború éve alatt nem volt oly mértékben egységes, mint azt az 1938-as deklarációk sejtetik, de bárki jó lelkiismerettel állíthatja: Svájcba nem lehetett volna puskaelövés nélkül bevonulni, mint ahogy az Ausztriában történt.

A német nemzetiszocializmussal és imperialista, hatalmi politikával szemben álló egységet Hitler svájci hívei csak jelentéktelen mértékben bontották meg. Mint minden európai országban, Svájcban is szerveződtek különböző, egymással gyakran rivalizáló csoportok, amelyek vezetői Hitlernek csodálattal adóztak, és minden fenntartás nélkül az 1933 utáni német utat kívánták követni. Akadt egy-két svájci értelmiségi, aki a nagynémet ügy propagandistájaként Németországban működött. A svájci társadalomban azonban a „frontista mozgalom” nem tudott mély gyökereket verni, mint ahogy jelentős személyiségeket sem volt képes felmutatni. A kormány 1940 novemberében a legagresszívabb szélsőjobbaldali szervezetet, a Svájci Nemzeti Mozgalmat betiltotta. A hadsereg vezetőit már ezt megelőzően nyugtalanította a „frontisták” esetleges befolyása a tisztikarra, és ezért átvilágítást rendelt el. Mindössze hét tiszt bizonyult náci-szimpatizánsnak.⁶

Lényegesen nagyobb tehertételt jelentett az a – nem kevés – svájci állampolgár, aki főleg a világháború első fázisában, a német katonai sikerek csúcspontján úgy vélte, politikailag Svájcnak is alkalmazkodnia kell az „új európai rendhez”. Akik ezt többé-kevésbé fennhangon hirdették, nem voltak Hitler hívei, hanem úgy gondolták, éppen jó hazafiként Svájc érdekében emelnek szót: az ország a katonai konfliktust, a megszállást csak akkor tudja elkerülni, a nehéz időt csak akkor átvészelni és függetlenségét megőrizni, ha a Német Birodalommal szemben engedményeket tesz, és mindent kerül, amit Berlinben kihívásként foghatnak fel. E vonal képviselői közt találunk politikusokat és üzletembereket, diplomatákat és magas rangú katonatiszteket is, akikre erősen hatottak a német hadsereg gyors győzelmei.

A két lehetőség közötti választás – „ellenállás vagy alkalmazkodás?” – a háború éveiben Svájc központi kérdésévé vált. A társadalom nagy többsége a politikai-szellemi és szükség esetén a katonai ellenállás feltétlen híve volt. A nézetek azonban nemegyszer egyes személyeken belül is ellentmondásosan keveredtek. Marcel Pilet-Golaz külügyminiszter, aki 1940-ben a kormánytagok közt évente cserélődő államelnöki tisztet töltötte be, Franciaország eleste után rádióbeszédben úgy vélte honfitársait bátorítani, hogy felhívta őket: ne tekintsenek vissza, hanem előre, megújulásra az új európai körülmények közt. A lakosság az elnök szavait a defetizmus jeleként értékelte. Hans Frölicher, Svájc berlini követe kormányának szüntelenül azt tanácsolta: Svájc saját érdekében tegyen Berlinnek engedményeket, kövesse a német példát, és lépjen ki a Népszövetségből, vonja vissza diplomáciai képviselőit a németek által elfoglalt államokból, és regulázza meg a Németországról ellenségesen író svájci sajtót. Még Henri Guisan tábornok is, a hadsereg fővezére, aki fáradhatatlanul küzdött, hogy az ellenállás szellemét ébren tartsa, s aki német támadás esetén minden lehetséges eszközzel védelmezni kívánta az országot, a kormánytól a svájci lapokkal szemben az előcenzúra bevezetését követelte.⁷

A helvét sajtó kemény diónak bizonyult. Ausztria megszállása után német nyelvet területen immár csak a náciknak alávetett lapok léteztek – a német-svájci újságok kivételével. Ezek azonban, köztük főleg az ország határain túl is olvasott, vezető lapok, a *Neue Zürcher Zeitung*, a berni *Der Bund* és a *Basler Nachrichten*, jóllehet őket Németországból kitiltották, a „Führer” szemében vörös posztónak számítottak. Hitler és környezete képtelen volt napirendre térni afelett, hogy Svájcban még mindig léteztek német nyelven írt lapok, amelyek nem a náci diktatúrát és nagyhatalmi törekvést szolgálták. A német diplomácia számtalanszor tiltakozott a svájci újságok élesen kritikus hangja miatt, és – eredménytelenül – követelte Willy Bretscher, Gerhart Schürch és Alber Oeri, a három, fentebb említett lap főszerkesztőjének leváltását. A német sajtó ugyanakkor tajtékzott Svájc ellen, vádolta a svájci szerkesztőseket, hogy nem semlegesek, a kormányt, amiért nem avatkozik közbe, és az egész kis országot érintő, súlyos következményekkel fenyegetődött.

Miért kell az amúgy is kiszámíthatatlan és mérhetetlenül erősebb északi szomszédot ingerelni? – kérdezte Svájcban nem egy jószándékú ember. Voltak pláne olyanok, akik úgy vélték, a svájci sajtó, a svájci oldal felelne azért, ha a német csapatok átlépnék a határt. A válasz erre úgy hangzott: szarvashiba agresszió esetére eleve kinyilvánítani, hogy a megtámadott, nem a támadó a bűnös; az ország hivatalos, külpolitikai semlegessége pedig soha nem jelentette azt, hogy az államtól független magánszférán belül véleményeiben bárki semlegességre lenne kötelezve; és hogy a sajtószabadság éppen azon polgárjogok, azon értékek egyike, amelyek a megőrzendő és megvédendő svájci demokráciát a német diktatúrától megkülönböztetik.

Pedig a svájci sajtó ezekben az években nem volt teljesen szabad. A parlament a háború kezdetén a kormánynak bizonyos teljhatalmat adott, ezen belül lehetőséget a sajtó ellenőrzésére. Ez elsősorban a hadititkok védelmét volt hivatott szolgálni, de

hamarosan egyre jobban kiterjedt a német érzékenység kímélésére is. Ne cibáljátok a ragadozó vadállat bajuszát! – kérte a kormány, s ezzel a szerkesztőket lényegében öncenzúrára szólította fel. A hatóságok beavatkozási eszközei közt a megintés, a szigorúbb figyelmeztetés, egyes kiadások elkobzása és a büntetendő lap ideiglenes vagy végleges bezárása szerepelt.⁸ Előcenzúra bevezetésére nem került sor.

Kétségtelen, hogy a svájci sajtó önfegyelmet gyakorolt, tartóztatta magát, vagy csak a sorok közt éreztette véleményét. De kétségtelen az is, hogy gyakran nem volt hajlandó a szájkosarat elfogadni. 1940 májusában, amikor a Wehrmacht Hollandiát és Belgiumot megtámadta, majd elfoglalta, a *Neue Zürcher Zeitung* kommentárjában ez állt: „Ezt a szöszegést és büntettet a nemzetközi jog és két független, semleges állam ellen a berlini kormány ismét egy megelőző akció kifogásával követi el. Az ismert komédia ismétlése a szégyentelenül felcserélt szerepekkel [...] Németországon kívül senkit sem fog megtéveszteni.”⁹ Majd 1940 júliusában Willy Bretscher, a lap németek által hevesen támadott főszerkesztője az igazgatótanácsnak feltette a kérdést: vajon változzon-e az újság irányvonala, álljon-e a lap önként be az alkalmazkodni akarók köz? Bretscher felelete, amellyel a tanács egyetértett, így szólt: a meghunyászkodás a svájci közönség számára érthetetlen lenne, és fatális jelzéseként is hatna, hogy az ország tulajdon értékeit sutba dobja. „Az árulás és az önfeladás biztosan nem hozna megmenekülést. [...] Ami engem illet, hiszek a bibliai szavak igazságában: aki meg akarja menteni az ő életét, elveszti azt.”¹⁰

Aki semmi esetre sem gondolt önfeladásra, az Henri Guisan tábornok volt. S ezzel immár a politikai után a katonai témánál tartunk. A hagyomány szerint a svájci hadseregnek csupán egyetlen tábornoka van, és ennek is csak háborús időben, főparancsnokként jár e rendfokozat. A parlament 1939. augusztus 30-án, két nappal a világháború kitörése előtt a 65 esztendőes Guisant, a legidősebb hadtestparancsnokot választotta tábornoknak. Guisan a francia nyelvű Vaud kantonból származott, és bár jól beszélt németül, már magát a tényt, hogy a választás rá, a francia-svájcira és nem egy német-svájci tisztre esett, jelzéseként lehetett felfogni.

Svájc szeptember 2-án mozgósított, ami a milíciarendszerben, ahol minden hadköteles és a seregben kiképzett férfi saját egyenruháját és kézifegyverét otthon őrzi, annyit jelentett, hogy a legrövidebb időn belül 430 ezer katona vonult be; ehhez körülbelül 200 ezer főt kell még hozzáadni, ennyire rúgott azoknak a száma, akik valamilyen szolgáltatásban a hadsereg rendelkezésére álltak. A Wehrmacht lengyelországi hadjárata és az 1940-es nyugat-európai támadása közötti hónapokban, a „drôle de guerre” (furcsa háború) alatt a svájci katonák egy része visszatérhetett a civil, illetve a gazdasági életbe. 1940. május 10-én aztán újabb mozgósítás következett, amely után immár 700 ezer ember állt a hadsereg kötelékeiben.¹¹ Mindez egy akkor négyemillió lélek által lakott országban.

A svájci katona képzettsége és szellemisége kiváló volt, de ugyanez a hadsereg felszereléséről nem mondható el. Mint számos nyugat-európai ország, köztük fatális módon Nagy-Britannia, a harmincas években a fegyverkezés terén Svájc is sok mindent elmulasztott. A hadsereg nem rendelkezett páncélosokkal, és különösen hiányoztak a páncéltörők és a légvédelmi tüzérségi eszközök. A következő években – elsősorban a belföldi fegyvergyártásnak köszönhetően – több mindent sikerült pótolni.

Amikor Guisan tábornok átvette a fővezéri tisztelet, minden illúziótól mentesen tudatában volt, hogy támadás esetén óriási német túlerővel állna szemben. Mégis mindent megtett, hogy fenntartsa katonái harci szellemét, és az egész országot meggyőzze: a védelmi küzdelem nem lenne kilátástalan. Guisan politikai-katonai felfogása – ha úgy tetszik: doktrínája –, amit a kormánnyal szemben a háború éveitől kezdve mindig képviselt, röviden így hangzott: minden potenciális ellenséges hatalomnak tisztában kell lennie azzal, hogy a belépőjegyért Svájcba rendkívül magas árat

kell fizetnie, mert a kis ország elkeseredetten fog védekezni: „A bőrünket a lehető legdrágábban adjuk el.”

Guisan kezdetben két szövetséggel számolt: Franciaországgal és a svájci földrajzi adottságokkal. Az elsőt, miután a francia katonai ellenállás 1940 kora nyarán összeroppant, hamar le kellett írnia. Ez súlyos veszteséget jelentett, mert a francia és a svájci hadsereg között titkos megállapodás létezett az együttműködésről, ha a Wehrmacht megkísérelne Svájcba bevonulni. Guisan eredetileg az ország megvédendő északnyugati határainál francia erőket feltételezett, és a svájci hadtesteket észak-északkeleten összpontosította. Erről az elképzelésről le kellett mondania.

A másik szövetséges, a földrajz megmaradt. Svájc területe mindössze 41 ezer négyzetkilométer, de az ország felülete rendkívül tagolt. A Boden-tótól Genfig terjedő középső, dombos, mérsékelt magas, hegyvidékes sávban – németül: Mittelland – él a lakosság zöme; itt vannak a nagyobb városok és ipari létesítmények. A határt Németország felé északkeleten a Rajna, északnyugaton Franciaország felé pedig a helyenként 1800 méter magasságot elérő Jura hegység alkotja. A Mittellandtól délre húzódik az országon végig az Alpések lánc, ennek déli lábánál terül el az olasz nyelvű Ticino kanton.

Franciaország összeomlása után a svájci vezérkar új stratégiáról döntött. Belátta, hogy német agresszió esetén a Mittellandot nem képes tartani. Északon – a határokon és egy, emögött húzódó védvonalon – csapatokat ugyan megtartott, de ezeknek csak az első buktatódrót szerepét szánta. A hadsereg kemény magja, 300 ezer fő viszont befészkelte magát az Alpokba, a Réduit-nek (redukált, korlátozott térségnek) nevezett állásokba. Guisan tábornok, aki a katonai vezetés lélektani mestere is volt, Franciaország veresége után a Svájc számára legkilátástalanabb helyzetben 1940 júliusában a Vierwaldstätter-tó partján fekvő, alpesi Rütli tiszásra rendelte a tisztikar mintegy 450 legfelső tagját. Itt, ahol a legenda szerint a 13. század végén az első svájci államszövetséget esküvel megkötötték, keményen érvelt amellest, hogy az ellenállásnak továbbra is van értelme, sikerre kilátása, és vázolta a Réduit tervét.

A Réduit mögötti taktikai elgondolás egyszerű volt: a szűk alpesi völgyek mind a német légierő, mind a páncélosok számára kedvezőtlen területet jelentenek. A politikai-stratégiai elgondolás pedig úgy szólt, hogy az ellenállás itt akár évekig folytatható, és a svájci hadsereg közvetlen közelben tart két zálogot a kezében: a 15 kilométer hosszú Gotthard és a csaknem 20 kilométeres Simplon vasúti alagutat. Olaszország és Németország, a két tengelyhatalom árucseréjében az alagutak jelentősége elsőrangú volt, és a svájci oldal mindkettő berobbanását kilátásba helyezte, mihelyt az első német katona beteszi a lábát az országba.

A lényegében a mai osztrák határtól a Genfi-tóig terjedő Réduit az ezt követő hónapokban és években egyre jobban kiépült. A turista a svájci Alpokban mindmáig bukkanhat parasztházaknak álcázott vasbeton bunkerekre, tüzérségi állásokra, amelyek völgybejáratokat vagy hágókhoz vezető utakat voltak hivatottak védeni. A Réduit-koncepciónak ugyanakkor több kritikusa is akadt, aki azzal érvelt, hogy a hadsereg a civil lakosságot sorsára hagyja, és a Mittellandot, Svájc legértékesebb részét kiszolgáltatja az ellenségnek. Polgári személyeknek a Réduit sziklába vágott barlang-kaszárnyáiban, muníció- és élelmiszerraktáraiban valóban nem lehetett helyet szorítani. A Mittelland jelentősebb ipari és infrastrukturális berendezéseit viszont a katonaság előkészítette arra, hogy ne kerüljenek német kézbe, és támadás esetén fel lehessen őket robbantani.

Am a földrajz nemcsak szövetséges, hanem ellenség is volt. Franciaország német megszállásával ugyanis bezárult a tengelyhatalmak gyűrűje Svájc körül. (Végérvényesen ez 1942 novemberében történt meg, amikor a németek Franciaország déli részét is birtokba vették, valójában azonban már 1940 nyarán, mert Vichy-Fran-

ciaország német szatellitnek számított.) Svájc lényegében nem rendelkezik semmiféle nyersanyaggal, és a kiterjedt alpesi részén terméketlen ország az élelmiszerek területén sem önellátó. A náci Német Birodalomnak és a fasiszta Olaszországnak a kereskedelem leállításával néhány hónapra lett volna szüksége, hogy a konföderációt életképtelenné tegye. Svájc mindenekelőtt energiahordozók behozatalára volt ráutalva, amelyek közt a Németországból érkező szén volt a legfontosabb. A kétszerkettő logikájából következett, hogy Svájcnak saját túlélése érdekében Németországgal kereskednie kellett és cserébe a német szállításokért ipari termékekkel fizetnie.

A nemzetközi jog fegyveres konfliktusok esetén a semlegeseknek előírja, hogy kereskedelmüket a lehetőség szerint mind egyik, mind másik háborús féllel a szokott mértékben folytassák. Svájc valóban ezt tette, de ez csak keserves tárgyalások és engedmények eredményeként volt lehetséges, hiszen a tengelyhatalmak és a nyugati szövetségesek egymás ellen külkereskedelmi zárlatot hirdettek meg, és rossz szemmel nézték, hogy Svájc ezt akár kis mértékben is áttörte. A legkényesebb kérdésnek természetesen a fegyveripar termékei számítottak. E téren Svájc kivitele Franciaországba és Angliába a háború első két évében felülmúlta a Németországba irányuló exportot, majd az 1940/41-ben beállt kényszerhelyzetben a képlet Németország javára radikálisan megváltozott.¹² Ugyanakkor Svájc számára ezek a kivitelek, amelyek az általánosan elfogadott szám szerint a német hadiipar teljesítményéhez egy százalékkal járultak hozzá, bizonyos biztonsági garanciát is jelentettek: amíg folynak, Németország nem abban érdekelt, hogy a kis, déli szomszédot megtámadja, és ott romba dönt üzemeket vegyen át.

Svájc azonban bizonyos mértékig a tengelyhatalmak gyűrűjében is képes volt a nyugati szövetségesekkel kereskedelmi forgalmat fenntartani. Ez főleg a genovai kikötőn keresztül zajlott, amelyet az olasz hatóságok a svájci és a Svájcba irányuló szállítmányok elől nem zártak le. A fasiszta Olaszország Svájchoz különösen viszonyult. Egyrészt el-elhangzott, hogy Itália a svájci Ticino kantonra és Graubünden kanton déli, olasz nyelvű völgyeire igényt tart. Másrészt viszont Mussolini többször rokonszenvvel említette Svájcot, aminek a magyarázata nyilván abban keresendő, hogy a „Duce” a félelmetesen hatalmas német szövetséges és tulajdon országa közt továbbra is szívesen látott egy kis ütközőállamot.

A Németországgal a háború éveiben fennálló gazdasági kapcsolatokon belül rendkívül összetett, külön fejezetet képez az aranykereskedelem. Röviden, leegyszerűsítve: a Svájci Nemzeti Bank mind az Egyesült Államoktól, mind Németországtól nagymértékben vásárolt aranyat, amit részben újra eladott. Ezek a műveletek a svájci gazdaság, pontosabban a svájci frank védelmét szolgálták. Az ország valutája ugyanis egyike volt a keveseknek, amelyekkel ezekben az években az egész világon kereskedni lehetett; a frank ezért mindkét háborús fél által igen keresett volt, s így állandóan a felértékelődés veszélyeztette. A svájciak játékterét igen korlátozta az a tény, hogy a háború kezdetén aranytartalékaik jelentős részét az Egyesült Államokba menekítették, Washington viszont az ott fekvő európai javakat zárolta, és csak 1945 után szolgáltatta vissza. Svájc morális problémája abból eredt, hogy már a háború vége előtt világossá vált: a Németországtól vásárolt arany egy része csak a Wehrmacht által megszállt országok Nemzeti Bankjaitól származhatott. Svájc emiatt az 1946-ban kötött Washingtoni Egyezmény értelmében 250 millió frank értékű aranyat a szövetségeseknek visszaadott.

Nem foglalkozunk itt az úgynevezett „alvó számlákkal”, azzal, hogy svájci bankok a holokausztban meggyilkolt, külföldi zsidók náluk letétbe helyezett pénzét az utódoknak korrektül visszaszolgáltatták-e vagy sem. A téma főleg a kilencvenes években sok port vert fel, de a probléma maga nem a világháború alatt, hanem utá-

na keletkezett. Szólni kell viszont egy másik, nem kevésbé vitatott kérdéstről, a menekültekről.

A Svájcban felvett idegenek számát megadni szinte lehetetlen, mert e szám a háború alatt többször változott. Franciaország veresége után Svájc 1940 nyarán 30 000 francia, 12 000 francia oldalon harcoló lengyel és 600 belga katonát fogadott be és internált a nemzetközi előírásoknak megfelelően. Mindehhez még 8000 civil menekült járult. A franciák egy része viszont később, még a háború alatt visszatért hazájába. Olaszország kapitulációja után 26 000 olasz katona és 12 000 polgári személy talált Svájcban menedékre. A civil menekültek száma 1944 őszén közeledett a 100 ezerhez.¹³

Igen eltérőek a számok a tekintetben is, hogy Svájc hány zsidó menekültet fogadott be, és hánynak felvételét tagadta meg. Tény ugyanis, hogy az ország 1942 augusztusában határait a menekültek előtt lezárta, és ezt a rendelkezést csak 1944-ben vonta vissza. Történt ez annak ellenére, hogy a svájci sajtóban már 1942 őszén olvashatók voltak hírek a Kelet-Európában zajló náci tömeggyilkosságokról, bár a megsemmisítő táborok valóságát a svájci hatóságok ekkor még nem ismerhették. Mégis szégyenteljes tény (és elsősorban a svájci idegenrendőrség főnökének antiszemitizmusára vezethető vissza), hogy egyes esetekben zsidó menekülteket az általuk már elért svájci területről toloncoltak ki a szinte biztos halálba. Tény viszont az is, hogy a merev kormányrendelet ellenére nagyon sok függött a határőr vagy a rendőr emberségétől, akivel a menekült elsőként találkozott. Az általánosan elfogadott adatok szerint Svájc mintegy 25 ezer zsidó menekültet fogadott be, és ugyanennyit utasított vissza. Ez utóbbi számot azonban Serge Klarsfeld francia történész és „nácivadász” legújabbán kétségbe vont. Kutatásai szerint, mint írta, az elutasított zsidók száma nem haladta meg a háromezret.¹⁴

Bárhogy is volt, ma Svájcban lényegében mindenki azt vallja, hogy az 1939 és 1945 közötti menekültügyi politika nem az ország történelmének aranylapjain áll. Méltányosnak tűnik a vélemény, ami így szól: „Svájcnak több üldözött zsidót kellett volna befogadnia, bár nyilván nem hárulhatott a feladat a kis országra, hogy Európa teljes zsidóságát megmentse; jelenleg sem képes azonban senki meghatározni, hogy a »többet« és a »mindenkit« közötti határ hol húzódott volna.” Ehhez hozzá kell tenni még egy érvet. Svájc számára a menekültek felvétele nemcsak gazdasági, hanem biztonsági kérdés is volt. Nem lehetett tudni, irracionális dühében hogyan reagál a Berlinben egyeduralmodó „Führer”, ha Svájc korlátlanul az európai zsidók menhelyévé válik.

Nyilvánvaló, az, hogy Svájc a háborút elkerülte, nem csak politikai és katonai elszántság eredménye volt; jó néhány kevésbé hősies, opportunistá, esetleg cinikusnak is nevezhető döntés és elem is közrejátszott. De óvakodjunk mai moralistaként bárki felett pálcát törni. Akik annak idején határoztak, nem jó és rossz, hanem legtöbbször csak rossz és még rosszabb között választhattak.

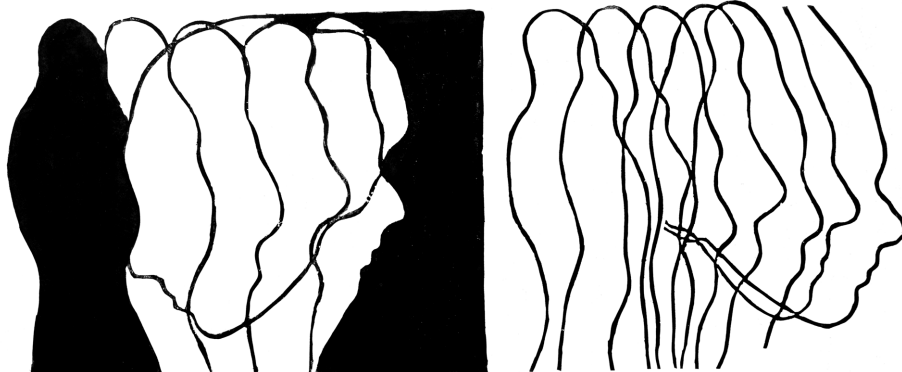
A vélemények megoszlanak, és persze attól függően, hogy ki ítélte, már a korban is erősen eltértek. Hitler, aki a svájci demokráciát megvetette, állítólag azt mondta: Svájc, ahol mind a diplomáciai, mind a kémszolgálati és devizakereskedelmi akciók folyhatnak, s ahonnan a német hadiipar fontos szállítmányokat kap, ily állapotban hasznosabb, mint ha Németország erőszakkal a maga csatlósává tenné.¹⁵ E „nagylelkűség” persze abban a meggyőződésben fogant, hogy Svájc sorsa a német végső győzelem pillanatában amúgy is a Harmadik Birodalom kezében lesz majd.

Churchill viszont a háború vége felé egy, Eden külügyminiszterhez intézett és Svájcban gyakran idézett levélben úgy foglalt állást, hogy az európai semlegesek között Svájcot illeti a legnagyobb elismerés. Jelentéktelen, írta a brit kormányfő, hogy Anglia túl keveset kapott Svájctól mindabból, amit megkapni kívánt, mint ahogy az

sem játszik szerepet, hogy a svájciak Németországnak esetleg túl sokat adtak, mert életben akartak maradni. Svájc, szögezte le Churchill, demokratikus ország, amely hegyeiben önvédelmet folytatott szabadságáért, s bár lakossága etnikailag különböző, szellemileg messzemenően a szövetségesek oldalán állt.¹⁶

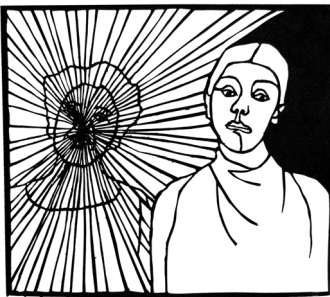
■ JEGYZETEK

1. *Documents diplomatiques suisses 1848-1945*. Benteli Verlag, Bern, 1997. 14. k. 1221–1223. A továbbiakban: *Documents*.
2. Thomas Mann: *Brief über die Schweiz*. In: *Tagebücher 1940-1943*. S. Fischer Verlag, Frankfurt a. M., 1982. 1035.
3. Hermann Rauschnig: *Hitler m'a dit*. Coopération, Paris, 1939. 146–147.
4. Klaus Urner: „Die Schweiz muss noch geschluckt werden!“ *Hitlers Aktionspläne gegen die Schweiz*. Verlag NZZ, Zürich, 1990. elsősorban 48–55. és 161–177.
5. Alice Meyer: *Anpassung oder Widerstand. Die Schweiz zur Zeit des deutschen Nationalsozialismus*. Verlag Huber, Frauenfeld, 1966. 62–63. A továbbiakban: Meyer.
6. Willi Gautschi: *Le Général Guisan*. Edition Payot, Lausanne, 1991. 166–167. A továbbiakban: Gautschi.
7. *Documents*, 13. k. 745–746.
8. Georg Kreis: *Zensur und Selbstzensur. Die schweizerische Pressepolitik im Zweiten Weltkrieg*. Verlag Huber, Frauenfeld, 1973. 59.
9. *Die Neue Zürcher Zeitung im Zeitalter des Zweiten Weltkriegs 1930-1955*. NZZ, Zürich, 1955. 230.
10. Uo. 240–241.
11. Gautschi, 83. és 178.
12. *Documents*, 15. k. 847–848.
13. *Documents*, 15. k. 710.
14. Klarsfeld cikke a *Le Temps* című genfi napilapban, 2013. április 26.
15. Gautschi, 222.
16. Winston S. Churchill: *Der Zweite Weltkrieg*. VI. k. 437. Scherz Verlag, Bern, 1954.

TAMÁS PÁL

A SVÁJCI UTÓPIA KELETEN: EGY TÚLHASZNÁLT IDEOGRAMMA

Svájc föderációként alulról, fokozatosan épült ki. Tehát nem egy soknemzetiségű minibirodalmat osztottak ott fel úgy, egy terv és tárgyalásos kompromisszumok alapján, hogy aztán ott valamilyen mértékig mindenki érdekei megjeleníthetők legyenek.

A „keleti Svájc” metaforája a 20. századi magyar politikai gondolkodásban Erdély kapcsán közismerten hol projekt-ötletekben, hol a hétköznapi beszédben időről időre előbukkan. Általában a projektek a magyarországi progresszió valamilyen tárgyalási ajánlatát vagy csak gondolat kísérletét jegyzik, hogy a nagyromán nemzetállam alternatívájaként valamilyen magyar projekt megfogalmazódjon. A hétköznapi beszédmódok pedig még ezektől a konkrét ajánlatoktól is elvonatkoztatnak: valamilyen ideologizált modern ütközőállamot képzelnek el (Svájc a kelet-európai gondolkodásban tulajdonképpen ennek a metaforája). Úgy vélik, hogy ilyen lehetett volna Erdély is, ha 1918–1920-ban vagy esetleg 1945 után sikerült volna az erdélyi államiság ilyen paritásos, legalább elnevezéseiben, metaforáiban a svájcira hasonló változatát létrehozni.

Maga a történeti irodalom ezekkel az efemer, szinte azonnal kudarcot valló elképzelésekkel mint komolyan veendő alternatívákkal foglalkozik (e folyóirat hasábjain is K. Lengyel Zsolt¹ vagy Szarka László több írásában is).² Van 1918 végén újságban publikált független térkép a magyar kantonosítási ötletekről az Erdélyi Adatbankban, és tudjuk, hogy a negyvenes évek elején Bajcsy-Zsilinszkyt is foglalkoztatta a kantonok ötlete (a szöveget eredetileg nem magyarul írta, de az magyarul is megjelent a *Rubicon*ban). Anélkül, hogy e projektumok elemzésébe elmerülnénk, azt azért érdemes megjegyezni, hogy ezek nem egy önálló Erdélyen belül képzeltek el kantonokat, hanem a magyar államon belül hipotetizálva, hogy román, szlovák vagy szerb kantonokkal a történelmi Magyarország egy-

ben tartása megoldható lett volna. Ugyanakkor a román oldalon mellékszereplők elképzelései között időről időre előbukkannak a régióknak komoly szerepet szánó ötletek, tervezetek, de komolyan veendő román föderalizmus mintha nem lenne.³ Magyar feldolgozások, magyar politológusok ilyeneket persze, érthetően, számon tartanak,⁴ s ezzel jelzik, hogy román föderalizmus akár létezhet vagy létezhetne. De hát ezekből az elszórt román cikkekből komolyan veendő államszervezési koncepciók a 19. század utolsó harmadától nem alakultak ki, a centralizált homogén nemzetállam koncepciója, tetszik nekünk vagy nem, végül is azóta valamennyi román alkotmány elidegeníthetetlen része. Tehát a román politikai gondolkodásban egyszerűen nem bukkantak elő olyan partnerek, akiknek az ideológiai konstrukcióihoz bármilyen etnizált kantonok vagy kulturális különbségeket felmutató tartományok kialakítása odaköthető lett volna. A rokonszenves és kétségbeesett magyar ötleteknek sem volt különösebb szellemtörténeti háttere a jogi és politikai gondolkodásban, és a másik oldalon tulajdonképpen nem léteztek potenciális föderalisták. Így azután a dologgal nem is kellene túl sokat törődnünk. Rokonszenves, de levegőből kapott ötletekről nem érdemes túl sokat beszélni, már csak azért sem, mert a feltételek egyelőre nem változnak abban az irányban, hogy érdemes lenne projektként azokat komolyan venni. A kilencvenes években Molnár Gusztáv⁵ szerencsésen talált néhány román értelmiségit is ahhoz, hogy egy magyarokkal közös kiadványban⁶ elgondolkozzanak erdélyi érdekekről és közösen értelmezhető kulturális mintákról. De ezt a hozzáam személyesen közel álló és rokonszenves mozgalmat azért én nem nevezném valós lépésnek valamilyen kiegyenlített föderáció felé. A szerveződésben részt vevő román közszereplők is egyébként legfeljebb erdélyi regionalisták (s azok is inkább a puhább változatokból, így például tudomásom szerint Traian Ștef), mint föderalisták voltak.

A tartományi autonómiák és eltérő mentális, kulturális és életviteli különbségek határozottabb figyelembevételének ötletére az állami berendezkedésben azért vannak érzékenyebb és kevésbé érzékeny időszakok. Ilyesmi gyakrabban előbukkan a 19. században a fejedelemségek egyesülésének pillanataiban és 1920 után, Erdély (s persze Bukovina, Besszarábia) betagozását követően.

Hiszen az 1858-as Párizsi Egyezmény még valamilyen fokozatos integrációt képzelt el, párhuzamos intézmények működtetésével. Cuza „bonapartizmusa” úgymond ennek véget vetett. Az világos, hogy a nagyhatalmak szívesebben vettek volna egy simán, fokozatosan egybenővő, mintsem egy kis új éhes nemzetállamot. De a balkáni korszellemet vagy a kelet-európai nemzetállam-modelleket Cuza követte, s nem a párizsi dokumentum, ami persze csak három évet élt, s gyorsan a helyére lépett először Cuza 1864-es alkotmánya, majd az 1866-os változat.

Az 1918–20 közötti időszakban is előbukkannak még politikusok, akik valamilyen föderalista elképzelésnek lettek volna a hívei (maguk a gyulafehérvári dokumentumok, köztudomásúan, szintén értelmezhetőek voltak ilyen módon is). Constantin Stere tartományi szervezeti tagozódási tervezetét, vagy a bukovinai George Grigorovici provinciáit szokták ilyenként említeni. De az 1923-as alkotmány azután, persze ezekről mit sem tudva vagy tudni akarva, megfogalmazta a maga homogén nemzetállami vízióját. A homogenista mainstreamnek egyikük sem volt komoly kihívója. Nem hisszük ilyennek a későbbi, 1931-es Romul Boilă-javaslatot sem.⁷ S Sextil Pușcariu, a kolozsvári román egyetem alapító rektorának cikksorozata⁸ sem vált megfontolandó stratégiává. Az új területek egységét konszolidálni a román elit nagy többsége lényegében folyamatosan nem föderatív elveken keresztül gondolta. Egyébként e homogenista elszántság megerősödésében a korabeli magyar revíziós retorika, úgy tűnik, komoly szerepet játszott.

Az 1990-es években az erdélyi autonomisták és föderalisták sokat vártak az EU regionalizálási útmutatásaitól, nyomásától, az úgymond Brüsszelből megrendelt re-

formoktól. A régiók mozgásterének feltételezett bővülése azonban nem jelent automatikusan föderációt. A „régii Európában” a régiók EU-forráselosztó szerepének fel erősítése egyébként sehol sem járt korábban centralizált, homogénként értelmezett nemzetállamok föderalizálásával. A katalán vagy skót mozgásoknak az EU regionális politikáihoz közül nincs. De lássuk be, hogy Kelet-Közép-Európában, vagyis egy olyan európai régióban, ahol a 20. században belső regionális törésvonalakból könnyen alakultak ki nemzeti határok, s ellenkezőleg, a nemzetieknek gyakran le kellett fokozódnuk tartományköziesekké, nemigen lelkesednek mainstream pártok, az országaikat de facto ellenőrző elitek új belső határok kijelöléséért. S hiperóvatosak, ha azok valamilyen etnikai elválasztó vonalakat is megjelenítenek. Ki tudja, vélik ők, mikor válhatnak azok, esetleg teljesen váratlanul, az országon belül, kontrollálhatatlanul külsőkké?

A 2007-es román EU-csatlakozás levette a napirendről a „föderalizálódunk, más-ként nem találunk el Európába” kérdésfeltevést vagy vitát. Ennek volt valamilyen divatja az 1990–2000-es évek fordulóján. Ha már régiók lesznek, de nemcsak a Székelyföldön, hanem más romániai történelmi nagytájak esetében is, úgy ezeket nem kívánják kulturális, történelmi vagy etnikai elválasztó vonalakkal összekapcsolni. E modell ki szeretné zárni, hogy a tervezési, pénzelosztási körzetekben komoly, jól beágyazott identitások kialakulhassanak.

Tisztánlátásunkat nem könnyíti meg, hogy a magyar közgondolkodás mintha valamilyen mértékben szeretné túldimenzionálni a regáti–erdélyi román különbségeket. S ha vannak is időről időre románok, akik regionalizálni szeretnének komolyan, autonómiákat s nem egyszerűen pénzügyi leosztási, europénz-elköltési csatornákat keresve, attól ők még nem föderalisták. Gyakran olyasmit látnak bele az ilyen szövegekbe, ami feltehetően nincs bennük.

Lucian Boia közismert román mítoszelméletében⁹ a homogén Románia mítosza csak a húszas években alakul ki, akkor persze intézményesen gyorsan kiépül a politikai rendszer, a felülről épített, modellezett politikai kultúra. De Boia szerint mind ebből központi kulturális mítoszt csak a kommunizmus emelt. A mi svájci modell-elméletünk szempontjából teljesen mindegy, de a 19. századi és azóta azok a fejlődő állammodellek, amelyek nem angolszász gyarmatosítás alól szabadultak, általában nemigen voltak föderatívok, még akkor sem, ha az általuk érintett területek különböző történelmi entitásokból álltak össze (mint például Románia). S ilyenekben az állam konszolidációjához az etnikai törésvonalakat figyelmen kívül hagyó, elimináló, feloldó technikákat használták. Románia ebben a viszonyrendszerben a maga centralizáltságával azért nem tűnik anomáliának vagy szerencsétlen véletlennek.

A kilencvenes években megjelennek szerzők, például Molnár, akik az 1996-os választások siker-kudarc térképeivel szerették volna a romániai történelmi tartományi különbségeket a napi politika világába áttemelni.¹⁰ Ezek azonban végül is téveseknek bizonyulnak, az összes későbbi választásokon ez a poszt- vagy pszeudohuntingtoni megosztottság nem látható. A korai politikai megosztottságban egyébként Magyarországon is inkább véletlenek s nem a történelmi törésvonalak működtek. Amikor 1990-ben az első demokratikus választásokon a nyugat-magyarországi megyékben, Győrben, Vasban az SZDSZ nyert, a kiváló filozófus, Vajda Mihály egy interjújában arról beszélt, hogy e mozgás természetes: hát a modernizált Nyugat-Magyarország nyilvánvalóan liberálisokra szavaz. Ez azután soha nem ismétlődött meg, s az SZDSZ léte ott hamarabb ért véget, helyi pozíciói is az országosnál előbb tűntek el.

Míndeközben megfontolandó Bálint Tamás szellemes hipotézise,¹¹ mely szerint a történetileg kondicionált regionális különbségek Romániában élnek, s a román elitek éppen azért meggyőződéses homogenitás- és oszthatatlanságpártiak, mert ezt nem engedik manifesztálni.

Ugyanakkor viszont úgy tűnik, az egyetlen ma létező és jelentős tömegbázissal is rendelkező román szecessziós, elhatárolódó önkép a besszarábiai moldovai, amely persze harcban az országhatárok felett homogenizáló román történeti programmal, viszonylag sikeres azután is, hogy a kiépülését megalapozó szovjet határok és politikai intézmények eltűntek. Egyébként lehetséges, hogy a moldovai román kultúrharc, mint támogatandó szent küzdelem, intellektuálisan és kulturálisan tovább szervezi a homogenizáló programokat. Hiszen van nyílt frontvonal, ahol manifesztálódhatnak. De mert a történet az országhatárokon kívüli, a mainstream politikai narratívát meghatározó módon jelenleg nem érinti.

Föderációépítés

■ Persze beszélgethetünk minderről mint valamilyen virtuális projektről, de akkor ezt a jelenséget a kultúrakutatás és nem a politikai szociológia eszköztárával kellene vizsgálni.

Mi viszont itt az utóbbira teszünk kísérletet, és itt elsősorban nem azt mutatjuk ki, hogyan építsünk vagy ne építsünk föderációkat a Kárpát-medence keleti részein, hanem azt jelezzük, hogy milyen elemeit gondoljuk esetleg végiggondolni a kantonizálásnak, vagy hogy mindez technikailag miért kivitelezhetetlen a következő néhány évtizedben. Még a svájci modell mérlegelése előtt azonban néhány általános peremfeltételt definiálni kell.

1. Svájc föderációként alulról, fokozatosan épült ki. Tehát nem egy soknemzeti-ségű minibirodalmat osztottak ott fel úgy, egy terv és tárgyalásos kompromisszumok alapján, hogy aztán ott valamilyen mértékig mindenki érdekei megjeleníthetők legyenek. Ebben az értelemben Svájc egyáltalán nem egy ilyen egyezség eredménye, és szó sincs arról, hogy a föderáció és kantonjai részét képezték volna valamilyen nemzetállamnak, és azon belül kínáltak garanciát a többieknek. Ami ebből következik, arra érdemes részletesebben külön is visszatérni. De nyilvánvaló, hogy az 1918–20-as, vagy 1940–45-ös helyzetre analógiát nem kínálnak.

2. A kantonoknak fontos elemük nyelvük vagy többségi vallásuk, azonban a kialakult történelmi határok ezeket mindkét metszetben felülírják. Vagyis a kantonok nem egyértelműen nyelvi vagy vallási közösségek, bár jellegüket egy fokig ilyenek azért befolyásolják. Azonban nemcsak a korabeli erdélyi gondolatkísérleteknél, hanem megvalósult etnikai felosztásoknál is próbáltak kantonokat pillanatnyi etnikai határok mentén kialakítani. Csakhogy az így megszülető entitások – például a közeliünkben Bosznián belül vagy a koszovói szerb kisebbség mozgásterének kijelölésére – életképes megoldásokat nem kínáltak. Az ilyeneket, például a boszniaikat, akár még nem hivatalosan is kantonnak nevezni nyilvánvaló profanáció.

3. Elvben még ilyenkor is inspiráló lehet a kanton gondolat, ha léteznek olyan történelmileg meghatározott közös gazdasági és kulturális modellt alkotó közösségek, amelyek számára életmódok, eredetmítoszok, kulturális minták és politikai érdekek valahogy összeköthetők lehetnek. A svájci modellben az egész ország ilyen fragmentumokból áll össze. Ilyen kulturális településszerkezetet a Kárpát-medence egészében nyilvánvalóan nem találtunk, de azért sokféle altípusokban ezek a legkülönbözőbb etnikumokon és nagytájakon belül előbukkantak. A Székelyföld vagy a székely székek ennek egyik fajtáját jelentették, de a szerb határőrvidék, a szepességi német városok, esetleg az Érchegység román bányászai, a felső-magyarországi bányavárosok, a bánági többnemzetiségű telepek és Dél-Erdély szász városai ilyeneket kétségtelenül jelentettek. A sor természetesen nem túl sokáig, de azért folytatható. 1918 táján ezek már elhalványulófélben voltak, a modernizáció ezeket már elkezdte felülírni, de a helyszíneken közösségeik még érzékelhetőek, beazonosíthatóak voltak.

1940–45 között ezekből már kevesebb maradt. A kilencvenes évekre azonban a modernizáció önmagában, az új etnikai államok homogenizáló programjai és a kisebbségekkel szembeni erőszak (példáinkból elsősorban a németeknél) ezeket lényegében megsemmisítette. A ma itt lakók közül bizonyára sokakat érdekel városuk múltja. Még azt is el tudják képzelni, ha ez hoz a konyhára, hogy valamilyen szimbolikus kulturális játékokban részt vesznek (pl. Szebenben), azonban egyébként ebbéli kíváncsiságukat a politikai szerkezetben érvényesíteni nem kívánják. Elkülönülő olyan entitásként, amely egyébként a klasszikus svájci kanton nagyon sok isméréssel potenciálisan rendelkezik, mint olyan egyedül a Székelyföld maradt meg. Itt valamilyen területi-etnikai autonómiát nyilvánvalóan fel lehet vagy esetleg kell majd építeni, de ehhez biztosan nem az egységes román nemzetállam felbontásán keresztül vezethet az út. Egy potenciális kanton érdekében nem lehet 25 olyan más kantont kialakítani, ahol egy ilyen projektnek a helyi elitekben nincsenek politikai piacai.

A román állammodell azonban itt nem kivételes ellenfél. Éppen ellenkezőleg, úgy tűnik, hogy a 19. században kialakuló, sokszor még önálló államisággal nem rendelkező nemzetkonceptciók elképzelhetetlennek tartották megszülető nemzetállamok föderalizálását. És ez még akkor is így volt, ha a 19. századi etnikai településszerkezetből Délkelet- és Kelet-Európában szinte mindenütt, természetesen az akkori fragmentált etnikai képnek megfelelő szövetségi szerkezetek és autonómiák lettek volna kialakíthatóak. A 19. században összeálló román állammodell nem a fejedelemségek bővülő területi szövetségét, hanem egy, az akkori német programoknak megfelelő integrációt képzelte el. De egy olyat, amely nem őrizte meg a német államok sokféleségét az új szuperállamban, hanem egy olyat, amely végül is inkább a francia homogén állammodellhez volt hasonló. Egyébként a délkelet-európai esetekben, így a románban is, különösen feltűnő, hogy az ottomán milajet szerkezet helyett, amely azért pozitív mintát kínált nem a területi, hanem a vallási-kulturális autonómiára, az új elitek nyugati, homogén nemzetállami mintákat választottak maguknak. Mintha a különbségek békés egymás mellett élése valamilyen premodern orientális régiség lett volna, amelytől meg kell szabadulni. S a modernitás eleve intoleranciát és egységesítő államot jelentett volna. Egyébként ebben a térségben azt is jelentett (gondoljunk csak a Modern megjelenésével az elhúzódó és véres államépítő versenyre Macedóniában a görögök és a bolgárok között). De valami hasonlót látunk az aktuális ukrán nemzetépítési projektekben. S a 20. század eleji csehszlovák projekt cseh nacionalizmusa ugyanúgy nem vette észre az ott élő több millió németet. Amire azután, persze, államuk rá is ment.

A svájci modell

■ De hát ezek után milyen is az a modell, amelyre hivatkozunk? A modern svájci államot 1848-ban hozták csak létre, de a kantonoknak már korábban is kialakultak identitásai, és a mai ország nyelvi, vallási és gazdasági sokszínűsége a korábbi államalakulatokból származik.¹² A szövetségi szerkezet tulajdonképpen itt is egy kompromisszum eredménye volt egy vallásosan motivált polgárháborúszerűséget követően. Ebben az ún. Sonderbund háborúban, 1847-ben a protestáns kantonok fordultak szembe francia liberális hatásra és egy központosított államért harcolva azokkal a katolikus kantonokkal, amelyek egy nagyon laza konföderációs egyezséget akartak, amely tulajdonképpen szuverén kantonok valamilyen igen puha szövetségét jelentette volna. Eredetileg a kantonok akkor már majd hatszáz éves szövetsége valami ilyesmit jelentett, hiszen azt 1291-ben először három erősen agrárkanton összefogása jelentette, majd továbbiakkal végül 13 kanton laza konföderációját hozták létre, s ehhez társult tagok és alárendelt területek is csatlakoztak. Egyébként ezt

a történelmi modellt jeleníti meg az ország mai hivatalos neve, amikor is Svájc Konföderációról beszél. A névtáblától eltérően viszont az ország egy valódi szövetségi állam, a laza szövetségnek legfeljebb az emléke maradt meg.

1798 és 1813 között az országterületet ellenőrző franciák (először a forradalmi erők, majd Napóleon) nem szállják meg Svájcot, hanem ott egy központosított államszervezetet vezetnek be (ez az 1795-ös francia direktórium egyfajta leszármazottja volt). E modell azonban egyáltalán nem működött, s ezért 1803-ban Napóleon egyfajta szövetséggé alakította át. 1848-ig a szövetséget tovább erősítették, de széttagolt maradt. A francia forradalmi igazgatás azonban úgy megviselte a helyi eliteket, hogy azok végül ismét lelkesen ragaszkodni kezdtek a kantonok legkülönbözőbb korábbi jogaihoz. Az 1847-es rövid polgárháborút követően 1848-ban megszületik az ország első alkotmánya. Ez a föderációnak majdnem semmilyen állami attribútumot nem ad át. Annak a Svájcnak még nincs hadserege és saját pénzneme, és nincs egységes svájci jog sem. A kantonok szuverenitása szinte minden területen majdnem teljes. A legfontosabb korlátozás külpolitikai. A Svájcot alkotó kantonok nem léphetnek szövetségre a többiekől függetlenül valamilyen külső erővel.

Minden további változás ellenére az állam alapszerkezete fennmaradt. A végrehajtó hatalmat a kormány direktóriumként jeleníti meg, a törvényhozás pedig inkább az amerikai Szenátust modellezi. A kisebb kantonokat és egyáltalán a sokféleséget képviselve, a kormány (a direktórium) létszáma nagy. Az 1874-es új alkotmány az előzőekhez képest a kantonok mandátumainak többségét szövetségi szintre emeli (azonban a svájci frank országos fizetőeszközként csak 1891-ben került bevezetésre). A polgári és a büntetőjog szövetségi szintre került, de a polgári eljárásjog a kantonokban marad. Az alkotmányt igen gyakran módosították, illetve módosítják. Az ilyen lépések többsége tulajdonképpen a szövetségi hatalmat erősíti. 1999-ben fogadták el az utolsó alkotmányt, amely 2000-tól, viták után, érvénybe is lépett. Ez továbbra is működteti a közvetlen demokrácia népszavazásait és más mechanizmusait.¹³

A kantonok

■ Ebből a rendszerből következően a kantonok szuverenitásukról tulajdonképpen csak 1848-ban mondtak le a szövetségi állam javára. E formációkban különösebb népuralomról igazán nem lehet beszélni, a kantonokat egyfajta helyi arisztokraciaszerűség irányította, azonban a liberális kantonokban, nagyjából az 1830-as francia forradalom hatására már választottak parlamenteket, és a polgárok választották maguknak az 5, 7 vagy 9 tagú magisztrátusokat is. De ilyesmire kezdetben szinte csak a protestáns kantonokban került sor, a katolikusok a régi arisztokratikusabb rezsim keretei között éltek tovább. A kantonális szuverenitás deklaráltan máig létezik, és arról az 1999. évi új alkotmányban is szó esik. A kantonok hatalmát szövetségi szervek (például parlament) törvényekkel nem korlátozhatják, ilyesmire azután különleges alkotmányos kiegészítések szolgálnak. A kantonok döntenek az általuk használt hivatalos nyelvekről, meghatározzák önkormányzataik mozgásterét, kijelölik a közvetlen demokrácia megengedett formáit. Svájcban egyáltalán nincsen hivatalos nyelve, tehát nincsen egyetlen nyelv, amelyet mindenütt be kell vezetni, és amely mellé választani lehet regionális nyelveket. Ugyan a svájci polgárok majd háromnegyede németajkú, de ha valamelyikük egy francia nyelvű kantonba költözik, akkor gyermekének a nyilvános iskolákban franciául kell tanulnia. Ez megkötöttségekkel, de még a magániskolákra is érvényes. A kantonon belüli más nyelvek vagy kultúrák mozgásterét nem a szövetségi hatóságok, hanem a helyi kantonális hivatalnokok határozzák meg. Általában a francia politikai kultúrájú kantonok városainak e tekintetben kisebb mozgásteret kínálnak, mint a német kantonok. Az egyházpolitika is

helyi meghatározottságú, a franciák, a franciaországi hagyománynak megfelelően szétválasztják az egyházat és az államot, a németeknek itt mindenféle kikötéseik vannak. Vagy a protestáns hagyomány ún. zürichi modelljét képviselik, vagy helyi katolikus megoldásokat választanak. A kantonok felelősek a szövetségi környezetvédelmi előírások betartásáért, az útépítésért s a gazdaságfejlesztésért. A kantonok külpolitikai mozgásteret érdekes módon nem csökken. Ellenkezőleg, tulajdonképpen inkább növekszik. Kantonok szinte folyamatosan születnek és bomlanak fel. Legfrissebben ilyesmi épp Jura kantonnal esett meg. A részleteket az irodalom szerteágazóan feldolgozza.¹⁴

Nyelvi autonómiák és vállalások

■ A kelet-európai kisebbségek „svájci utópiáinak” magja az etnikai identitások és nyelvhasználatok védelme. A svájci szövetségi rendszer kétségtelenül rendkívül erősen védi a plurális nyelvhasználatot és ennek számtalan helyi kantonális változatát is elképzeleli, illetve megengedi. Felfogásunk szerint azonban az identitások vonatkozásában a Keleten elterjedt hit a svájci megoldásokról egyszerűen félreértéseken alapul. Kétségtelenül vannak felfogások, bár kisebbségben, melyek szerint Svájc multinacionális ország lenne. Például Kymlicka¹⁵ számára Svájc három nyelvileg meghatározott nemzetből állna. Ezek szerint létezne ott egy német többségi nemzet, valamint mellette egy francia és olasz nyelvű kisebbség. A rendelkezésre álló feldolgozások e felfogással szinte mind ellentétesek.¹⁶

Svájcban négy nyelvet beszélnek. A 2000-es népszámlálás szerint az otthon élő állampolgárok nyelve 72,5%-ban német, 21%-ban francia, 4,3%-ban olasz, s 0,6%-ot tesznek ki a rétorománt beszélők. A nyelvhasználat nyilvánvalóan az egész országra vonatkozik, de a belső földrajzi elválasztó vonalak jelentősek. Az ilyen elválasztó hegyláncok közül a svájci nyilvánosságban a Röstigraben jelentőségéről szoktak értekezni. A tessiniek (déleleti kanton) magukat alulreprezentálnak, sőt a maradványnyelvet, a rumantschot létében is veszélyeztetettnek gondolják. Az összes kikötésekkel együtt is azonban a többnyelvűséget senki sem hiszi akadálynak az ország egységére nézve. Az alkotmány több ponton is védi az ország többnyelvűségét (a nyelvek szabadságaként, egyetlen nyelv előtérbe helyezésének diszkriminációs tilalmával, és az országban használt történeti nyelvek közül nem emelnek ki külön egyetlenegy sem). Az alkotmány 4. §-a az említett négy nyelvet külön is megnevezi. Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy a négy csoport önmagában vagy a határokon kívül élő nyelvhasználók tömegeivel együtt egyetlen nyelvet alkotna. Tehát a svájci németül vagy franciául beszélők e jogi keretekben semmiképpen sem tagjai a német vagy a francia nemzetnek, sőt a határokon belül sem alkotnak külön francia vagy német svájci nemzeteket. A nyelvhasználat szabadságát ez az értelmezés egy többnyelvű, de egyesült Svájcban belül garantálja. Még kevésbé tűnik érvényesnek Kymlicka már jelzett, a lélekszámok különbségére épülő „többség-kisebbség” felfogása. Ha kisebbségvédelemről a svájci szövegekben egyáltalán szó esik, akkor ott ezen a rétoromán védelmét értik a három „nagy” nyelvvel szemben. Ugyanakkor az alkotmány 70. §-a jelzi, hogy a kantonok meghatározhatják saját hivatalos nyelveiket. Az őshonos nyelveket ugyanakkor e felfogás az ország területén mindenütt védi, tehát itt aligha lehet az országról valamilyen egészében multinemzeti képződményként gondolkodni. A helyi hivatali nyelveket az adott térségek a maguk számára maguk határozzák meg. A többnyelvű kantonok elvi és gyakorlati létezését egyébként szintén az alkotmány rögzíti (4 §). Az adott nyelvközösségek közül a német és a francia egyébként is többségben és kisebbségben is több kanton nyelve. Így a szövetségi rendszeren belül történetileg rögzült kantonautonómiák vagy félfüggetlenségek nem nyelvi

elkülönülést jelentenek, hanem egyszerűen történeti mintákból következnek. A szövetségi szabályozás persze támogatja a nyelvközösségek közötti kommunikációt, és külön segítséget kínál azoknak a kantonoknak, ahol valódi kisebbségi nyelvek, az olasz és a rétoromán működnek. Ez a felfogás politikai azonosságot az egyik kanton lakó népcsoport és a szomszéd nemzetállamok között egyszerűen nem képzel el. Azok a kelet-európai megoldások, amelyek aktív „anyaországi” jelenlétet képzelnek el, a kulturális kapcsolathálókön túl, egyszerűen idegenek a svájci modelltől, sőt azt ki is zárják. Vagy az egyik, vagy a másik, mondhatnánk a modelleket összevetve. A boszniai szerb entitás (kanton) kapcsolatai Belgráddal vagy a boszniai horvát területeken használt horvátországi pénz sehogy sem férnének bele ebbe a valóságos svájci modellbe. S olyan sincsen, hogy svájci franciák vagy németek tömegei francia vagy német állampolgárságot kaphatnának. Valamilyen ehhez hasonló megoldás a svájci szövetség végét jelentené.

Természetesen ez nem zárja ki, hogy Zürich és Luzern egynyelvű kantonjaiban a hivatalos nyelv is a német legyen. Ugyanakkor Genf a franciának ilyen státust nem ad. Tessin magát nemcsak nyelvében, hanem közösségi létében is olasznak nevezi. Egyébként ott is vannak helyi jogai az őshonos német nyelvhasználóknak, és az olaszoknak is hasonló mandátumuk egy német többségű kantonban, Graubündenben. Bern kantonja egyszerre német és francia nyelvű, és mindkettő ott hivatalos kanton nyelvnek is számít.¹⁷

Az intellektuális játék a svájci utópiával Kelet-Európában egyébként már azért is stimuláló lehet, mert távolít az egyre kevésbé produktív 19. századi monopolista nemzetfelfogásoktól, és másféle kollektivitások lehetőségeit érzékelteti. Egyébként már a II. világháború előtt szó volt arról, hogy a svájci államjog a „kisebbség” kifejezést tudatosan, szándékosan nem használja, mert mindenki egyenlő, s ezért az állampolgárok között nem is létezhetnek többségek és kisebbségek. A 2000-es alkotmányban egy ponton ugyan a kifejezés előbukkan, de ott nem etnikai, hanem nyelvi kisebbségekről beszélnek. Az egyetlen kantonális kivétel ez alól Bern, ahol a kanton alkotmányában külön paragrafus foglalkozik a kisebbségekkel. Ott a nyelvek mellett szó esik kulturális és vallási kisebbségekről is. Szövetségi, össz-svájci meghatározásoknál ilyesmit nem találtunk. A nyelvi közösségeket használatuk eredeti használati körzeteiben, területein védik, de itt mindig egyének jogairól és nem közösségi jogaikról van szó.¹⁸

Egyébként a modern állam 1848-as alapításánál sem volt vita vagy verseny egyes nyelvi közösségek között. Akkor az állam működőképességének alapját szabályozva nem nyelvi, hanem vallási különbségekből következő kérdésekről kellett megegyezni. A szabadabban gondolkodó és a konzervatívabb kantonok közötti vita azután tisztázódott, s a nyelviileg definiált nemzetek szerepe az új politikai formációban nem is került később komolyan elő. Az egykor oly fontos vallási törésvonalak azonban a szekularizáció előrehaladásával jelentőségükből nagymértékben veszítettek, ezzel persze a nyelvi közösségek szerepe ugyanakkor valamelyest megnőtt. Ez egyébként a svájci-német politikai nyelvben is lecsapódott, amikor a kilencvenes években az eddigi „nyelvcsoport” helyett „nyelvi közösségről” kezdtek beszélni. Egy „közösségnek” lehetnek identitási programjai, és a meghatározás jelezhet valami összetartozási érzést is. Egy „csoportban” ezek nem biztos, hogy annyira fontosak. Egyébként a svájci pártrendszer soha nem képezett le nyelvi összetartozásokat. Mai Kárpát-medencei szóhasználatunkkal, etnikai pártok ott nem léteztek. Voltak viták és különbségek, de ha ezek nem nemzeti pártokban manifesztálódtak, akkor inkább kantonális szerveződések hoztak. A fizikailag és territóriálisan is többségben lévő németajkúak azonban a modern Svájcban nem kívántak a francia vagy az olasz közösségekkel szemben fölénybe kerülni. Ez persze azzal is összefüggött, hogy eszük águkban sem

volt a franciákat és az olaszokat ily módon a svájci politikai keretből szükségszerűen kiszorítani, hogy aztán azok a szomszéd nemzetállamokban „anyanemzeteket” kezdjenek látni. Ezek a kialakult állapotok persze bizonyos fókig nem tudatos döntések, hanem a humán földrajz következményei voltak. Svájcban a nyelvi törésvonalak nem vágtak egybe sem a gazdaságiakkal, sem a vallásiakkal. E szerencsés eltolódásból következően a társadalmi konfliktusok nem „etnizálódtak” úgy át, ahogy ez például egy másik, a 19. században alapított többkultúrájú országban, Belgiumban történt. Az egyes nyelvi közösségeknek, bár itt önálló, jól tagozott saját médiarendszereik vannak, végül is nincsenek olyan unikális tereik, amelyekben például helyi nemzeti karakterviták lefolytathatók lennének. Bár e tekintetben talán a francia nyelvű területek, vagyis Romandie kivételt képezhet. Végül is úgy véljük, hogy a svájci állam nem multinacionális, s ebben az értelemben a kelet-európai vegyes etnikumú tartományok elitjeinek jelenlegi nemzetfelfogásától igen távoli formáció.

Míndez nem jelzi, hogy a kantonok mintáival nem lehetne valamit kezdeni. Mindenekelőtt azonban ezek olyan kis áttekinthető közösségeket jelentenének, ahol az együttélés közös élménye valamilyen történelmi időn át fennmaradt. Az Erdélynél sokkal kisebb területű és a magas hegyek által tovább korlátozott Svájcnak ma 26 kantonja van. Közöttük akkorák, mintha az erdélyi Barcaságból vagy Szilágyságból, esetleg a Bánság valamekkora részéből külön kantonok jöttek volna létre. Ebből tulajdonképpen az a kérdés merülhetne fel utópiaépítő gyakorlatainkban, hogy mekkora közösségeinknek mekkora szuverenitásokat lehetne elvben odaítélni. Természetesen nem a nemzetközi jog alanyaként, hiszen abban Svájcban is kizárólag a szövetségi állam lehet szereplő.

A kantonok autonómiájának megfogalmazása esetenként változik. A leginkább külön államnak a kantonokat Genf és Tessin véli. A helyi alkotmányokban magukkal kapcsolatban ezek „államról és köztársaságról” is beszélnek. De ezekben és más kantonalkotmányokban kimondják, hogy az adott entitás ugyanakkor a svájci közösség része is.¹⁹ Az alkotmánytörténészek egyfelől jelzik, hogy a kantonok erejének megfogalmazása az 1874-es alkotmányban tetőzik, és hogy azóta fokozatosan egyre több kompetencia akkor is felkerül a szövetséghez, ha a svájci szövetségi rendszer lényegének mindig is valamilyen anticentralizmus lehetett a középpontjában. Egyébként a 19. században az egységesülő svájci nemzetkonceptióval szemben a hatékony ellenállást a katolikus-konzervatív kantonok fejtették ki a legerősebben.

A szövetségi szint és a kantonok közötti változó erőviszonyok azonban csak kismértékben érintik az önkormányzatokat, bár ezek ereje vagy mozgástere is kantonként változik. Egyébként a svájci nemzetbe az léptethető csak be, aki valamilyen helyi közösség tagja. A közismert beemelő-integráló, állampolgárságot meghatározó gondolkodásmóddal szemben a svájci nagyon másmilyennek tűnik. Hiszen az etnikai betagozáshoz a külföldi valamilyen asszimilációja szükséges. A közpolitikai integráció beéri a részvétel különböző társadalmiasított formáival. A svájci átlagmegoldás ezek érdekes kombinációja. Szövetségi szinten beéri egy nagyon világi jogi és a privát szférába nem igazán behatoló formális megoldással. De az ennek odaítélését megelőlegező betagosítás a helyi közösségekbe, a város vagy a szűkebb vidék polgárai közé, s ott az azokkal történő maximális azonosulást, esetenként az új etnikumhoz hasonulás mimikrijét várják el az érdekeltektől. Persze a modernitásból következő vándorfolyamatok mindeközben a helyi közösségeket tartalmilag mégis relativizálják.

Létrejön-e ilyenkor a svájci nemzet? A válasz nem olyan egyszerű. A központi bankot nemzeti banknak hívják, a szövetség által fenntartott utak és autópályák „nemzeti” útvonalak (minden más úttal a kantonok foglalkoznak). A genfi bankon beszél „nationalité génévoise”-ről, genfi nemzetéről. Az utolsó alkotmány preambulumban az eddigi szövegekben ezen a ponton szereplő nemzet fogalmát a „Schwei-

zervolk”, a svájci nép váltja fel, és ezt a megfogalmazást egyre többen használják. Ugyanakkor az országnak megvannak az Európában ma szükséges minimális nemzetállami szimbólumai: a svájci frank és egy zászló, és tulajdonképpen valami eredetmítosz is. De a szövegek azt hangsúlyozzák, hogy a svájci nép elsősorban politikai kategória, és hogy itt tulajdonképpen egy „akaratnemzetről” (Willensnation) van szó. A megfogalmazás Carl Hiltyé a 19. század végéről. Ezzel a megfogalmazással annak idején elsősorban a szomszédos azonosítható nyelvvel, kultúrával és vallásokkal jellemezhető nemzetektől kívánták megkülönböztetni magukat.

Már az eddigiekből is látszik, hogy a „keleti Svájcot” igazán lényegében semmilyen kisebbség nem tudja magának létrehozni, és társadalomszervezeti elvei, amelyek az eredetnél nagyon világos és időben pontosítható kompromisszumok eredményei, tulajdonképpen nem exportálhatóak. Vagy esetleg sok ponton mégis, de nincs Délkelet-Európában politikai erő, amely ilyesmire gondolna.

Az igazi elvi probléma azonban a svájci modell „kompozitnemzeti” jellegével van. Az etnikai közösségek olyan társadalmi szerződésekre épülnek, amelyekben világos, hogy kik vagyunk „mi” és kik az „ők”. Ezek a paktumok közösségekként külön határozódnak meg. A szövetségi állam ezektől eltérően kiterjedtebb kontraktusokat használ. Így itt a környéken létrejöttek meghatározásai a cseh szlovákok, a jugoszláv és a szovjet népeknek. A kilencvenes években fel is bomlott mindegyik. Itt a szövetségi modelltől mindig valaki ki akart lépni. Autonómiáról beszélt, s talán arra is gondolt, majd ebből előbb vagy utóbb szeparatizmus lett (még a legbékésebb szlovák esetben is). A svájci szövetség azonban stabil, és szinte az egyedüli olyan konglomerátum az európai kultúrkörben, ahonnan senki sem akar kilépni. A jelenlegi katalán autonómia szűk sok katalán, a skótok egy része függetlenedni akar. Észak-Írországban vagy Korzikán úgy látszik, ott állomásozó hagyományos katonaság nélkül nehéz a békét fenntartani. Még a francia kanadaiak is szemelnek a függetlenséggel. Miközben még nem is hallottunk arról, hogy valami hasonló mozgás elindult volna Svájcban. Az irigység érthető, de úgy látszik, túl sok tényezője van a stabilitásnak, és ezek együttese biztosan nem másolható. Ez nem modell, amit importálni vagy exportálni lehet.

Következtetések

■ A svájci utópia vagy inkább az ilyen elemeket is használó kelet-európai társadalmpolitikai gondolkodás gyorsan eljut a föderalizmus problémájához.²⁰ Milyen társadalmi törésvonalaknál, milyen megoszlások mentén ütközik nehezen kezelhető konfliktusokba a homogén nemzetállam, és hol marad a föderalizmus a helyzet kezelésének egyedüli lehetséges módozata? A különböző megközelítések erre metodológiailag is eltérő válaszokat adnak.²¹ Így természetesen beszélhetnénk itt kizárólag jogi megközelítésekről. Helye van a szociológiai értelmezéseknek. Vannak, akik a föderalizmusról elsősorban folyamatként gondolkoznak, léteznek, sőt népszerűek a föderalizmust alkufolyamatként kezelő iskolák. Végül olyanok is, amelyek a nemzetközi kapcsolatok elméletét próbálják a szövetségi államokon belülről lefordítani.

A jogi értelmezések itt formális kritériumokra összpontosítanak, alkotmányjogi és hozzárendelt politikai kapcsolatokat vizsgálva. A szociológiai megközelítés itt nagyon régi. Klasszikus megfogalmazását már Livingston²² megadja. Számára a szövetségi államépítés diverzitás-menedzsmentet jelent, a kulturális, történeti, gazdasági különbségek persze az adott rendszeren belül területenként vagy népcsoportonként eltérően hatnak, de olyan módon kellene őket életben tartani, hogy azok mások számára egy szélesebb régióban is értelmezhetőekké váljanak, és ezt képezi azután le a szövetségi állammegoldás. Tehát az, ma azt mondanánk, közvetítő vagy csatoló

rendszer, hogy az egyes alrendszerek sajátosságai mások számára is úgy váljanak érzékelhetővé, hogy közben sem azok, sem szomszédjaik nem sérülnek. Ez a szövetségi rendszer a sokféleség konkrét formáiból és nem valamilyen alkotmányos követelményekből indul ki. Vannak persze rendszerkutatók (az első talán Deutsch²³), akik számára a föderalizmus folyamatot jelent. Különböző eltérő társadalmi egységek közös megoldásokat alakítanak ki, és így egy olyan új rend születik meg, amelyben a részesek tanulnak, és megtanulják az együttlétet. Közös viselkedési módok és politikai hiedelmek jönnek így létre. Persze együttműködés mindig van, s nem világos, hogy mit nevezhetünk föderálisnak és mit nem. De ami itt talán a leglényegesebb,²⁴ az, hogy a szövetségi rendszerek sohasem véglegesek és nem befejezettek, s egy olyan tanulási folyamat egyes fázisainak tűnnek csak, amelyekből egyetlen majdani alkotóelem sem maradhat ki. Mindeközben természetesen nemcsak alkukra kerül sor, hanem egyre inkább azok elviselhetőségének javítására is. Szerencsés esetben a föderális rendszer mozgása során szükséges kompromisszumok egyre kevésbé fognak fájni. Mindehhez persze használhatunk máshol, inkább a nemzetközi kapcsolatok elméletében ismert elméleteket és megoldásokat is.

Ezeket a szempontokat figyelembe véve érdemes megvizsgálni, hogy a legfontosabb szövetségeket generáló társadalmi meghatározottságokból a mi régióinkban mennyi van jelen. Ez itt nem absztrakt séma lesz, hanem jelzi svájci utópiánk erdélyi alkalmazásának pillanatnyi elvi lehetőségeit is. A legjobb ilyen tényezőfelsorolásokat U.K. Hicks²⁵ és Elazar²⁶ produkálja. Mi itt egy általuk felvetett tényezőkből kombinált rendszert használunk:

1. Vannak közös ellenségek, akik lehet, hogy az egyes közösségeket más formákban fenyegetik, de közösen akkor is könnyebb nekik ellenállni. Vagy esetleg csak ilyen összefogással lehetséges. Felfogásom szerint ilyen fenyegetések a maguk konkrétságában a keleti Kárpát-medencében nem léteznek. Katonaiak és külpolitikaiak biztosan nem.

2. A szövetségi a homogén nemzetállamnál gazdaságilag jobb megoldásokat kínál. Az európai struktúrák elvben egyre több mandátumot kínáltak az utolsó években a régióknak, bár a kantonok sokkal kisebbek a lehetséges vagy optimális üzemméretű régióknál. Azonban feltevésünk szerint a következő évek a nemzetállamok „visszerősödési” kísérleteinek kora lehetnek. Ezért itt a föderációs lehetőségek vizsgálatát erősen nemzeti politikai elemek fogják meghatározni. A svájci modell itt senkinek sem tetszene.

3. Ugyanakkor valamennyi aktor valamennyi szinten tanulja az együttműködést, és így a gyakorlatban arról is meggyőződhet, hogy a „győztes visz mindent” megoldás hosszabb távon nem produktív, és a föderális, akár kantonális autonómiák ilyenkor kínálhatnak védettséget. Ez a svájci utópiát rokonszenvesse kell hogy tegye.

4. Egyre nő a lakosság mozgása, illetve mozgási igénye, de a máshova vándoroltak visszatelepítéséhez, visszafogadásához a régi keretek nem alkalmasak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a leszálláshoz repülőtereket kell létrehozni, az új kantonális szövetségi megoldások erre alkalmasnak tűnhetnek, különösen ha sikerül elmozdulni a nemzeti-anyanemzeti fragmentáltság felől az együtt élő és egymással egyenrangú nyelvi közösségek rendszere felé. Itt az utópia feltétlenül működik.

5. Minderre azonban nem kerülhet sor, ha az államigazgatási és szociális nyomor túlságosan elhúzódik. A mi rendszerünkben vannak párhuzamosságok, ugyanazzal a kérdéssel több igazgatási és politikai szint is foglalkozik. Ez persze az itt bemutatott rendszert drágábbá teszi, de a minimalista megoldásoknál ez biztos, hogy jobbakat szül.

6. Mindezt azonban el kell felejtetni, ha ez csak egyik közösségtípus (nyelvközösség, tagnemzet, bármi) számára tűnik kívánatosnak. A másik oldal azt egyszerűen

párttűtésnek tekinti. Mondhatjuk erre persze, hogy tudjuk, ebből nem lesz semmi, az egészség csak magunknak, identitásunk karbantartására mondogatjuk. Az ügy szempontjából azonban ez annyira kontraproduktív lenne, hogy a legjobb lenne az egészsérről, ameddig nem nővünk egy kicsit, megfelelkezni.

■ JEGYZETEK

1. K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918/19. Korunk 2004. 1. sz.
2. Szarka László: *A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén*. Kisebbségkutatás 2008. 2. sz.; Uő: *Kantonok, föderációs tervek. Magyarország 1918 vége*. História 1990. 3. sz.; Uő: *Keleti Svájc, illúzió vagy utópia?* In: Uő: *Duna táji dilemmák*. Ister, Bp., 1998. 113–125.
3. rf-admin: *Föderális Románia? Az elszalasztott történelmi pillanatok*. I–IV. 2012. november 12. (www.romaniafederala.ro)
4. Lásd főleg Molnár Gusztáv: *Az erdélyi kérdés*. Magyar Kisebbség 1997. 3–4. sz. és Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás*. Komp-Press, Kvár, 2008.
5. Molnár Gusztáv: *Premodern provincia*. Beszélő 1999. 9–10. sz. www.beszelo.c3.hu; Molnár Gusztáv: *Az erdélyi kérdés*. i. m.
6. Szokoly Elek (szerk.): *Provincia 2000*. Válogatás a folyóirat cikkeiből. Mediaprint, Mvhely, 2001.
7. Ioan Transilvanul: *Transylvania vs. elitele bucureştenen*. *Federalizare vs. Ancien Régime*. 2012. december 6., Republica Federală România (www.romaniafederala.ro)
8. Sextil Puşcariu: *Problema ardeleană în politica românească*. Cluj, 1931; illetve Zahorán Csaba: *Nagy-Románia és a regionalizmus*. Kommentár 2011. 3. sz.
9. Lucian Boia: *De ce este România altfel?* Humanitas, Buc., 2012; Uő: *Două secole de mitologie naţională*. Humanitas, Buc., 1999.
10. Molnár Gusztáv: *Az erdélyi kérdés*. i. m.
11. Bálint Tamás: *Törésvonalak vizsgálata Erdélyben*. In: Szarka László et al. (szerk.): *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2009. 219–242.
12. W. Linder: *Schweizerische Demokratie. Institutionen, Prozesse, Perspektiven*. 2. Auflage. Haupt Verlag, Bern, 2005; W. E. Rappard: *The Government of Switzerland*. Van Nostrand, New York, 1936.
13. D. Ipperciel: *La Suisse: un cas d'exception pour le nationalisme?* Swiss Political Science Review. 2007. 1. sz. 39–67; Th. Fleiner – A. Mistic – N. Töpferwien: *Swiss Constitutional Law*. Kluwer&Stämpfli, The Hague, 2005.
14. H. U. Jost: *Helvetischer Nationalismus. Missverständnisse um den Begriff, Nation*. Widerspruch 2001. 41. sz. 39–45; K. Reinhardt: *Mononationales Deutschland? Multinationale Schweiz? Eine Kritik an Will Kymlickas Theorie des Multikulturalismus*. University of Zürich, CIS Working Paper No. 46, Zürich, 2009.
15. Will Kymlicka: *Politics in the Vernacular Nationalism Multiculturalism and Citizenship*. McGill UP, Montreal, 2001; Uő: *Multicultural Odysseys*. Oxford University Press, Oxford, 2007.
16. K. Reinhardt: *Mononationales Deutschland?* i. m.
17. Fleiner–Mistic–Töpferwien: i. m.; P. Dardanelli – I. Donald: *Debate: Communicative Nation and Multi-Nationalism*. Swiss Political Science Review 2008. 3. sz. 551–77.
18. Linder: i. m.
19. Jost: i. m.; W. Linder: *Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*. St. Martin's Press, New York, 1994.
20. Günther Bächler (ed.): *Federalism against Ethnicity*. Ruedger, Chur, 1997; A. Griffith (ed.): *Handbook of Federal Countries*. McGill-Quebec University Press, Montreal, 2005; G. Harman: *Intergovernmental Relations – Federal Systems*. In: M. Hawkesworth – M. Kogan (eds.): *Encyclopedia of Government and Politics*. Routledge, London, 1992. vol. 1. 121–152; Telford Hamis: *Federalism in Multinational Societies: Switzerland, Canada, India in Comparative Perspective*. PhD Thesis, Vancouver, 1999.
21. B. C. Smith: *Decentralization: The Territorial Dimension of the State*. George Allende University, London, 1985.
22. W. S. Livingston: *A Note on the Nature of Federalism*. Political Science Quarterly. 1952. 67. sz. 81–95.
23. K. W. Deutsch: *Political Community and the North Atlantic Area*. Princeton University Press, Princeton, 1957.
24. Harman: i. m.
25. U. K. Hicks: *Federalism: Failure and Success. A Comparative Study*. MacMillan, London, 1978.
26. D. J. Elazar: *International and Comparative Federalism*. Political Science & Politics 1993. 2. sz. 190–195.

IOANA BOT
Svájci napló

1994. október 28. péntek, Zürich

■ Le kell írnom, a hét melyik napja van éppen, másképp elfelejtem. Lehet, hogy én vagyok fura; lehet, csak úgy képzelem, más vagyok, mint a többiek (nem különb – nem értékről van szó –, egyszerűen más, mint valamiféle albínó fóka, akit az Egyenlítőhöz költöztettek); talán csak nekem tűnik úgy, hogy látom magam, és hogy hozzá kell dörögölőznöm a falakhoz; talán egy akváriumban vagyok, és nekem kell kitörnöm a falakat. Hogy kijöhessen belőle. Igaz, kívülről semmilyen hívogató kéz nem nyúl ki felém.

Röviden: a mai nap a magány napja volt, és az ónos esőé és a borongós hangulatoké. Ma jobban vágytam haza, mint eddig bármikor. Mindenféle sötét és tehetetlenségből fakadó gondolatokon rágódtam (ez persze otthon is ugyanígy lett volna, ha őszinte akarok lenni magamhoz). Reggel nagy élvezettel olvastam és jegyzetelgettem Antoine Compagnon *La troisième République des Lettres* című könyvét. A stílus ugyanolyan itt is, mint a *La Seconde Main*ben, úgy látszik, egy Proust-rajongó exhídépítő és útépítő mérnökre van szükség ahhoz, hogy homályban hagyott részletek és komplexusok nélkül íródjék meg a francia irodalomtörténeti gondolkodás története. A (poszt)strukturalizmus *parti-pris*-ja nélkül. Megnyugtató, és ugyanakkor reményeim szerint megoldja lansoniánus gondjaim jelentős részét. Mindenesetre kezdem úgy érezni, hogy nem jöttem ide hiába.

Which brings us back to do, ahogy az ének mondja: miért kísért folyton az a gondolat, hogy maximálisan ki kell használnom az itt töltött időt, és – főleg – miért konvertálom ezt a „kihasználást” folyton könyvekké, tanulássá, megtakarított pénzekké? Idegesítenek a saját korlátaim. Ma újra az történt, hogy egyedül reggeliztem (vagyis: az asztalhoz, amelyikhez leülök, más nem ül le, persze csak semmi paranoia, hiszen a többi bentlakó a saját etnikai csoportjai szerint tömörül), és lehet, itt az ideje, hogy végül is nyereségnek tekintsek olyan dolgokat is, mint például az új barátok szerzése.

Tegnap Geninascával beszélgettem. Látszott rajta, hogy szakad meg a fáradtságtól (hét diákkal beszélgetett öt órán keresztül); mégis szánt rám időt és energiát, szinte egy teljes órát. Mosolygós, olasz, beszédes figura. Berlusconi-ellenes. Románbarát, baloldali... Körvonalazatlan tervek közös kulturális programokról, találkozásokról a tanársegédekkel (nocsak!), de főként őszinte (?) érdeklődés a doktori értekezésem témája iránt, amely valójában nem kapcsolódik az ő kutatási területéhez, de amely megragadta, miközben magyaráztam neki. Vajon elég meggyőző voltam? Vajon percenként hány nyelvi hibát követek el? Vajon felszínre jön a rejtőzködő franciatudásom? Ahogy a némettudásom is – este Sataapati előadását hallgattam arról, hogy mi csoda és mit akar a *Justinus-Werk* (a Társadalom) és a *Heim* (az otthon), és nem volt gond a megértésével. Akadozó Hochdeutsch-ot beszélt, helyi *s*-ekkel és indiai *r*-ekkel (*I presume*). A tegnapi felvilágosításoknak köszönhetően sikerrel felporszívóztam a szobácskámat, beszereltem a lámpámat... Az egész nem tartott fél órát sem. És még mindig személytelen és kopár, ami itt körülvesz. Szabad poszttereket tennem a falra, de honnan szerezzek poszttereket?

A kopárságtól s a kétségbeeséstől menekülve lemegyek hat óra felé a tévésobába. A CNN-hírek mennek (az is valami), a tévé előtt a gyerekarcsú indiai, geológus doktorandus, akivel már találkoztunk az elmúlt napokban. Olyan, mint a külföldi diákok nálunkfelé: szocialista álmok, nyugatellenes szólamok, hazafiság, hozzávetőleges angolság, és – *son numéro de charme* – a vallomás, hogy verseket ír, és hogy tud szanszkritul (nem, igazából nem tud). Úgy teszek, mintha bevinném – az, hogy én is tudni látszom valamit a szanszkrit nyelvről és a versekről, láthatólag emeli az ázsiómat gyerekes szemében. A hírekből csak annyival maradok, hogy Bill betette a lábát Kuweitba, és hogy Moszkva mellett kőolajtenger található éppen (jól értettem?), mintha egy sci-fi mozit néztem volna. Haza akarok menni, anyához, a saját kis kuc-kómba.

Október 29. szombat, Z

Kora reggel egymásra mosolygunk egy thaiföldi kiskölyökkel (a tejbe áztatott gabonapelyhek fölött), még csak most tanul járni. Rögtön világos volt, hogy én vagyok számára a legérdekesebb az egész étkezőből (és amikor az anyja kivitte, majd hogy orra nem bukkott, mert folyton visszafelé nézett, rám!), nem tudom, miért. Amúgy meg ugyanaz az édes egyedüllet, a feketekávé ízével.

Az összevissza időjárással nem törődve (a szemben lévő hegyeket megülte a köd, tehát jó idő lesz), belebugyolálom magam pelerin-páncélatomba, és elindulok, miután jól eszembe véstem a térképen a követendő útvonalat. Leballagok a patak mentén (a túloldalon van a Hauptbahnhof, vagyis a pályaudvar, vagyis a város szíve), és nem balra kanyarodom (a turisztikai központ felé), hanem jobbra, ahol egy hosszú, széles utca egyenesen az új egyetemi campusig visz, amelyik szinte teljesen kihalt, ahogy eddig is. Aprócska autók surrognak a nedves aszfalton (szinte mind japán gyártmány, olyanok, mint valami nagy testű tengeri emlősök, ablakaik sötétített üvegűek, kerekeik terepjárművekhez valóknak tűnnek), a gyalogosok pedig főként idős emberek, kutyákkal és szatyrokkal (szombat van, piacnap), vagy fiatal szülők, akik négy év alatti utódaikat vonszolják maguk után. Nagyobb gyerekeket nem nagyon látni. Az emberek mind egyformának tűnnek (ruházatuk, arcvonásaik, sőt az illatuk is: kellemes illat ez, ami már messziről érződik, de mintha teljesen ugyanaz volna mindenkinél – talán valamilyen citromillatú mosószeré?), békés babák, kissé túlságosan is nagyméretű díszlet előtt. A városrész, amelyen átjöttem, szabályos elrendezésű, afféle villák és tömbházak közötti átmeneti képződményekkel, amelyek oszcillálnak a tiroli stílus (fazsalukkal, amelyek már pusztá díszítmények, mert minden ablaknak alumínium sötétítői vannak, és süteményszínekben pompázó vakolattal), illetve az art nouveau között (amelyik ezen belül eléggé komor változat). A zöldterület kevés, ami van, viszont öreg, göcsörtös fákkal van tele... Úgy sejtem, ebben a városrészben legalább száz éve nem történt semmi komolyabb változás. És eszembe villan annak a neuchâтели diáknak az észrevétele, akivel együtt utaztam erre felé jövet: „Olyan ország ez, amelyik nem szenvedte meg a második világháborút.” Zürich esetében ez mindenesetre találó – a város a maga természetes módján növekedett, mint egy hatalmas gomba, koncentrikus körök szerinti elrendezésben: ami új, a széleken található, és minden, ami a központban van, régi, szolid, restaurált.

Szinte egy órát mentem egyfolytában, *en léchant* az amúgy nem túl sok kirakatot: olyan lakberendezési tárgyak, amelyek azt az érzetet keltik, hogy esetleg tényleg be tudnám otthonosan rendezni a lakásomat, kövek, amelyek Caillois *L'écriture des pierres*-jére emlékeztetnek (ez megjegyzendő). Megjegyzendőek az Apple márkajelzésű üzletek is, ezek viszont mind az utca túloldalán voltak, és úgy döntöttem, jobb, ha nem megyek át... A külső végén a sugárút belevész egy eléggé gizgazos senki-földjébe, amelyik tele van nyírfákkal, és amely alatt a rejtélyes „alagút” halad át, au-

tópályák és villamossínek besűrűsödési helye, amelyhez közelebb kerülni semmi kedvem. Jobbra fent az Uni Irchel, szürke épületek konglomerátuma (amelyek hasonlítanak az otthoniakra, csak lényegesen tisztábbak), mintha sötét gránitból lennének. Betérek a Winterthurstrasséra, és további egy órát jövök visszafelé (hasonló a látvány), amíg a saját városrészem szupermarketjéig érek. Bent hatalmas tömeg (többnyire szintén idős emberek!), és rájövök, hogy szombaton nem érdemes ilyen helyre jönni bevásárolni. Banán, pamplemousse-lé, iratkapcsok, *Le Figaro*, aztán felülök a siklóra, és hazáig megyek velem. A nap éppen a felhőkön próbál rést ütni, de a zaj, ami közben hallatszik, a repülőké.

Este látogató érkezik. Majdnem elájulok. Egy ősz hajú úriember: Luzius Keller tanár úr, a szemináriumról. A címemet a román tanártól kapta. És ezzel és ezzel a kérelemmel fordul hozzám. Vagyok elég merész ahhoz, hogy megkérjem, inkább franciául beszéljen (nem mintha nem érteném, amit mond, de azért...). Zavarba jön, és kéri az elnézést, hogy kicsit nehézkesen beszél franciául (amin azért mosolygok, mert ő az *Egzisztencializmus a nouveau roman-ban* című kurzus címzetes oktatója), de megnyugtatom, hogy kitűnően beszél franciául, és nem kell magát zavartatnia. Megértem végül, mit akar, ígérem, hogy segítek neki, de nem nagyon fér bele a dolog az általa megadott szűk időkeretbe. Elmagyarázom, hogy Proust nem az én szakterületem (ezen csodálkozik: hogyhogy meg tudtam akkor adni neki azt a három könyvcímet, amire szüksége volt?). Elmegy.

Miért van az, hogy mindig pár milliméternyivel elvétem azt, amit célul tűztem ki magamnak? És miért mindig ez a pár milliméter számít igazából (ami kívülről talán észre sem vehető)? Nem én voltam az, aki a helvétéknél akart tanulni? De igen! De én Laurent Jennyről és Genfről ábrándoztam... Ej, végül is Zürichben vagyok, nem elég ez nekem? Elég kell hogy legyen!

December 6. p. m.

Ha most otthon lennék, valószínűleg a készülődésekről szólna minden, a stresszről és az idegességről, arról az érzésről, hogy mindennek jónak kell lennie, és mégsem lesz az, amihez hozzájönnének még az egyetemi problémák s valamiféle belső nyugtalanság.

Itt viszont a leglassabban csordogáló napok egyike volt ez, rég nem volt már ilyen. Elfáradtam valószínűleg. Nehezen szánom rá magam, hogy kinyissam Croce *Estétikáját*; nehézkesen megy. Keveset dolgozom – kábé ennyit haladnék otthon is. És ez nagyon kevés, az itteni ritmushoz mérve.

Zaklatott éjszaka. Kint az eső fémes zajjal csapódik az ablakoknak, időnként valami szélviharféle süvít, himbálózna a narancssárga neonfények a város fölött. Szorongva alszom el, miközben a vonatokra gondolok és a szombati utazásra. Talán történik valami, és nem tudok elutazni. De mi történhetne? Ahogy az otthon lenni szokott – de mégis kicsit vadabb formában talán –, az utazáshoz-vonathoz-iskolához kapcsolódó félelmek beférkőznek az álmomba, mint régebben a Szamosújvár-rémálmok. Végeérhetetlenül képes vagyok ezekről álmodni (és hiába ébredek fel: az álom megvárja, hogy visszaaludjak): koszos osztálytermek, gyermekek bakalódásai, a tehetetlenség, az undor, a pánik érzése velük szemben, miközben tudom, hogy nincs ebből kiút, nem tudok elszökni, meg kell oldanom a helyzetet. Pulóverhegyek alatt és egy hatalmas zöld köpeny alatt alszom, mintha páncélba lennék burkolva. Az ágynemű frissen van mosva, de a mosószer szagát nem bírom.

Reggel esőszagtól friss a levegő, a vasútállomás felé ereszkedem. Eljátszom, hogy azt a vonatot kell elérnem, amelyiket majd szombaton. Mérem az időt, megtalálom a menetrendet, a vágányszámot, aztán a vonatot is; mintha fogyatékos lennék és to-

tálisan balfácán. Épp azon csodálkozom, hogy mindezt végig tudtam csinálni, mint-ha nem ez lenne a világ legtermészetesebb dolga. De hát nekem nem az.

Kilépek az állomásépületből, és egy megfelelő karórát keresek a boltokban. Az enyémmek kijött a helyéről a másodpercmutatója, s attól tartok, ettől a többi mutató is leállhat majd épp, amikor nem kéne. Órát vásárolni Svájcban – a turisták leggiccsesebb elfoglaltsága, kétségtelenül. Bosszant ez az újabb balszerencse. Az áratól megijedek rendszeren (ami tetszene nekem, az elérhetetlenül drága, ami meg nem, nos...). És persze az időzítés maga se jó: az összes üzlet kong az ürességtől ebben a korai órában, ilyenkor nem jön, hogy belépjek az üzletekbe, pontosan tudva, hogy az elárúsítók majd letámadnak, a maguk udvarias és idegesítő módján. Feladom. Most nincs kedvem társalogni senkivel.

Benézek az ösztöndíjasok titkárságára, megoldom az ügyeimet (Sch-né rendkívül kedves, mintha nem is idevalósi volna; minden bizonnyal egyszerűen jól akarja végezni a munkáját). Felmegyek az Egyetem sugárúton, leveleket adok fel, ennivalót veszek a MiGrosban, aztán beülök a siklóba. A lefelé jövő fülkéből a Justinusheim-beli lengyelek integetnek. Mi jött rájuk? Mivel érdemeltem ki ezt? A kollégiumi folyosón Oswaldó és Eugenio vidáman válogatják és osztogatják a leveleket. Ajánlközöm, hogy segítsek nekik, de eléggé ki vagyok merülve. Megragadom a saját postámat, megköszönöm nekik a saját nyelvükön, Eugenio közben nagy szemekkel bámul. Felmegyek a szobámba. Olvasok. Mint mindig, anya rendetlen, szakadozott, sűrűn írott sorai megnyugtatónak. Olvasok, újraolvasok, elalszom. Azt írta a levélben, hogy ősz hajúnak álmodott engem. Nocsak.

December 8. este

[...] Fürgén ereszkedem a Zentral Platz felé, ahol van egy kis órabolt. Már bele-törődtem, hogy nincs más választásom, mint hogy anyagi csődbe vigyem magam. Belépek, hosszasan nézelődöm (főleg az árakat), az egyetlen vásárló vagyok, az elárúsító pedig nyilvánvalóan és feltétlenül kedves próbál lenni velem. A kettes számú stratégiához folyamodom: ha már mindenképp turistaszerepbe kényszerültem, ők pedig frankofóbob, sztenderd amerikai angolra váltok. Az megy neki is. Remekül megértjük egymást, és az a Swatch, amelyik megtetszett nekem, csak ma 10 svájci frankkal olcsóbb. Megveszem, ő segít feltenni, mosolygok-mosolyog, és derűsen búcsúznak turisztikus nyelvjárásunkban. Villamos – MiGros (nescafé) – haza. [...]

December 17.

Két napja értem haza a fárasztó genfi expedícióból, és már jó ideje nem írtam ebbe a naplóba. Sietősen alszom, nehézkesen találok vissza a németes életritmushoz, amelyikből kikölkentem, fizikai fáradtságot érzek, és főként belső kimerültséget az ötnapi erőlkéjtés után. Meghatározó tapasztalat volt ez számomra, kétségtelenül, de nem egészen úgy, ahogy vártam. Pedig már azt hittem, mindent elterveztem, és hogy nem érhet meglepetés. Úgy jöttem vissza Zürichbe, hogy belülről visítani tudnék, és – paradox módon – mégis boldogan, hogy az ösztöndíjam Zürichhez köt (és most először érzem ezt így), és hogy hosszú út áll közém és a genfi kísértések közé. Genfben áldozatul estem volna a létezés (szenvedésteli) örömeinek: megkaptam volna a frankofón és latin várost, amelyik otthonos számomra, az egyetemet azzal a szakirányítóval, akivel szívesen dolgoznék együtt, a hozzám hasonló korú embereket, akik szívesen lennének a barátaim – én pedig szívesen tartoznék a körükbe; és meglett volna persze a párom, a másik énem, tele kedvességgel, nyíltsággal, készen arra, hogy kezelje (és előidézzé) búskomor hangulataimat. Nem tudom pontosan, mi lett volna ebből, doktori értekezés biztosan nem. Úgyhogy: jobb nekem Zürichben lenni, ez a legjobb megoldás. Van egy sor racionális érvem emellett, egy reggel nevetve

soroltam őket, egy kávéscsészébe temetkezve. Én a nevetést választottam, @ viszont nem. *Pas cette fois*. Komoly, őszinte, nyugodt, rendíthetetlen volt a pillantása... „*Tu as raison, c'est la meilleure solution.*” Végül is minden így van a legjobban. A világ egyensúlyban maradása érdekében legalábbis.

December 20. este, Zürich

[...] Úgy tűnik, halogatom a három genfi napról szóló beszámolót, amelyek annak eufóriájában teltek, hogy „Jenny tanítványa vagyok”, illetve a „tisztá lelkű Ioana és barátai fantasztikus és intertextuális története” jegyében. Néhány villanás csak. Nem számít, hogy nem fűzhetők fel egyetlen szálra, ami összeköti őket, úgysem fontos.

Az út az Egyetemre: kutyaurülékes járdák, franciamód dudáló autók a reggeli forgalmi dugóban, a vasúti sínek alatti mocskos aluljáró, aztán az elképesztően kék folyó (vajon számomra kéknek vagy zöldnek tűnik inkább?) és végül a régi vízmű hatalmas hangárja, amelyet barokk tengeri istenszobrok díszítenek. Különlegesen ellentéteződik mindez a monotonul modern háztömbökkel, amelyeket fémbevonat véd. Távolabb zajos főutak, amelyek a Cirkusz tér felé tartanak. Rövidítés a zsinagóga előtt (nem messze látszik egy hangszerjavító elképesztő műhelye), Victoria Hall, a Konzervatórium, a Rath Múzeum, az útkereszteződések, ahol senki nem figyel a közlekedési lámpákra, a park és az egyetem. Promenade des Bastions, Svájc alapító atyáinak szobrai (@ Kálvin János büszkeségéről, ahogy arról hagyakozik, nevének csupán a kezdőbetűit véssék majd fel sírkövére; én nevetek ezen, ő mérgeződik, de visszafogja magát). Az egyetem épülete, amelyik hirtelen nagyon otthonosnak tűnik: piszkos, elhanyagolt (távol az ETH fantomjaitól, és milyen jó nélküle!), zsúfolt, latin.

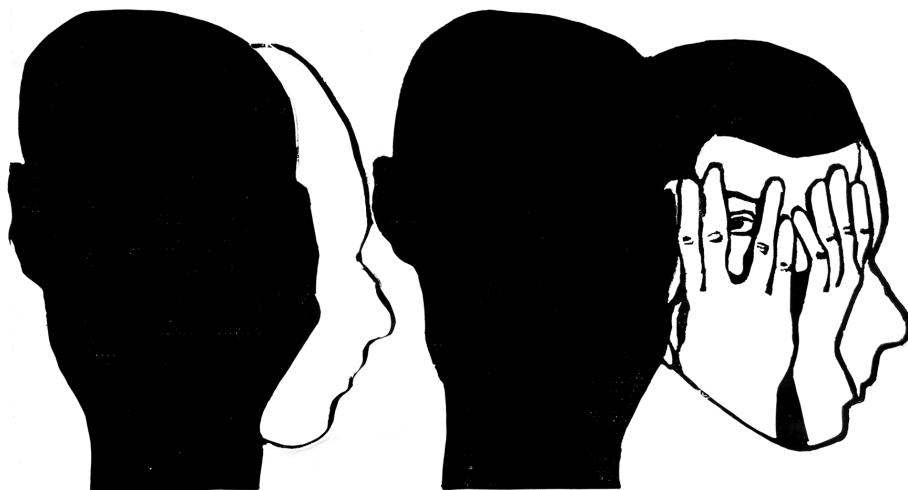
Délután fölfedezem a várost – a múzeumok zárva. Hideg van, olyan épületek mellett haladok, amelyeket jól az emlékezetembe szeretnék vésní, bámulom őket, és közben elfeledkezem magamról. Bevásárlóutcák, elképesztő, giccses kirakatok, amelyek mögött a drága üzletek konganak az ürességtől, a hiperszuper elárúsítók pedig igen nehezen leplezik unalmukat. A tó. Agresszív kacsa- és sirálycsapatok, amelyek ijedt hattyúkat kergetnek. A sirálynyilak vad sebességgel bukkannak elő a tó fölött lebegő ködből, mintha a kísértetek világából érkeznének: egy-egy pillanatra attól félek, hogy nekem ütköznek (és talán meg is esznek?); szeretnék leülni, de a köd miatt minden hideg és nedves, a padok is. A madarak párbaja nem tűnik megnyugtatónak; mondogatom magamnak a régi verset: „hisztérikus sirályok keringnek / egy nemlétező templom harangzúgásában / hol halak a védőszentek” [*Ana Blandiana verssorai – a fordító megjegyzése*]... Hiába. Visszaindulok az Egyetemhez, hogy találkozzam Jennyvel, és félek a kudarctól. [...]

Jenny tud a jövetelemtől. Örömmel, melegen üdvözl, de a régi áradozások nélkül. Leülünk beszélgetni. Hagyom, hogy kikérdezzen, és anélkül, hogy akarnám, mintha kívülről figyelném magam. Igyekszem minél érdekesebb válaszokat adni, tudva ugyanakkor, hogy közben elveszítem „elbűvölő spontaneitásomat”. Válaszok, magyarázok, magyarázkodom, egyre ijedtebben amiatt, amit érzek – hogy ez valóság. De nem találok az erőt magamban ahhoz, hogy visszafordítsam a kérdéseket; belülről ordítok magamra: mi történt veled? Közben meg ott működik bennem, hogy ez a hírneves professzor nem lehetne ennél barátságosabb ebben a helyzetben! Ahelyett, hogy örülnék a hatalmas szerencsémnek, hogy megismerhettem... A kikérdezés folyik tovább: megpróbálom kifejtetni neki az Eminescu „öngyilkos nyelvezetéről” való elképzeléseimet: mennyire szeretném, ha megnyerné őt ez a gondolat! Elmosolyodik, valószínűleg a lelkesültségem miatt; ha az a fajta tanár, akinek gondoltam, akkor minden bizonyosan ráérezett azokra a gátakra, amelyek bennem működnek. Valahonnan fentről látom a jelenetet: a halványan megvilágított szobát, füstszínű padlószőnyeggel. Köztünk az íróasztalt. Az ablak ezüstös háttéréből kivágvva, ő ugyanaz a ké-

kes, törékeny, aszimmetrikus, jó kedélyű jelenség, mint mindig. Mozcékony arc, figyelmcs, mélyre hatoló tekintet, amely a vastag szemüveglencséken keresztül is hatásos. Úgy tűnik nekem, közelebb áll voltaképpen a balett-táncosok ideges, mozgékony fiatalságához – vagyis voltaképpen kortalanságához: egy olyan test, amelyiknek az idegrostok jelentik a lényegét, és amelyik mintegy belülről világít. Barátságosan, mosolygósan válunk el egymástól. A Rue de l'Encyclopédie felé tartok, kétségbeesetten és kiürülten, mintha valami nagy kudarc ért volna.

Este, a B családdal az Egyetemi filmklubban. Két Alain Resnais-film (*Melo* és *I Want to Go Home*). Éjszaka, át a városon. Az ő értekezéséről beszélgetünk, a kritika kritikájáról. És arról a Genfről, amit most fedeztem fel.

Balázs Imre József fordítása

ILMA RAKUSA

A mocsaras tó

■ A mocsaras tó egy völgyben fekszik, kék kör, vadkék víz, oda kíváncszom. A tóba kíváncszom azonnal, mint ahogyan az egekbe is. Fejjel előre, azonnal, mindegy, hogyan, a puha tóba. Elragadtatni a sáros földről. Könnyen, kéken és hidegen. Kíváncszom. Vadul úszni, mint még soha, vadul és kéken, körbe-körbe. A parton csak fű.

Nem mozdulok. Vinne a kedvem, de csak állok megkötözve. A levegő hideg, nincs fürdőruhám. Önmagam tiltása váratlanul ér. Nélkülem fodrozódik a kék. Nézem a fodrozódó kéket, távoli álom.

Ezt álmodtam.

Mindig így álmodom.

Elernyedtem a báméskodástól. A pusztá kék bámulástól, kint. Nem vagyok ott, nem vagyok bent a vízben. Ülök a strandon, a parton, ruhákban, csak a kisujjam vizes. Számolok valami kábeleket, ahelyett, hogy a vízbe ugranék. Csak ülök és ülök. Az aggályok eltakarták a látóhatárt. A tó szürkén tátong. Szürke reggel. *Halkan*: Éjszaka volt a tavon.

Szürke novemberi reggel. Megmetszem a nyírfát. *Megtorpan*. Megmetszi ő saját magát. Meg kell tennem. Szép álmok! A toll az íróasztalon. A borítékok, a papírok, a prémes állatok, a famadarak, a törmelék, a hulladék, a por. Poros minden. Rendrakás, ha mondom. Négykézláb teszem az újságokat a zacskóba. A cirill betűset legalulra, régen elsárgult már. Talán kivirágzott egy vadhajtás az újsághalmon? A vibráló csodák, amelyekről beszélek, ijesztők, csak pihennek csendben. Pormacskák. Betűoszlopok. Tördelnek, törnek, morzsolnak, pihennek. Érzem a jelenlétüket. A párolgó szavak elkábítanak.

Ó. *Felnéz*. Egy harkály tollászokodik a nyírfán. A levelek maguktól lehullottak. Az ágfonatok finoman mozognak. Az ágvégeken egy-egy villa.

A cirill betűset legalulra, ha mondom. Orosz tűz. Összefolyik a skarlátszín. És én időt nyerek. Időt, ezen a szürke reggelen, a kék tó után, a tiltás áradása után, a láb és a fej megakadása után, a kedvem megtagadása után, a kimerült koponya után, a bolondság éjszakája után és így tovább. Edí eljön.

Ideje. Edí jön vagy nem jön.

A harkály. Edí.

Kiegészünk. Vagy mégsem.

Edí csuklyában, vagy mégsem.

Jön, egy lebegő álom után.

Beviharzik a szobába, mikor elfáradtam.

Nem mondok nemet. A sírásom fémesen kong.

A partról beszélek neki.

A harkályról kérdez.

A megegyezésre terelem a szót, különben nemsokára elválunk.

Az állapotomon álmélkodik.

Omoljunk egymásba?

Edi jön, ugye, mert különben nem jön már egyáltalán. Elnyelnek a bögések, dörmöbölések és a hatalmas nagy fáradtság. Sírba tesznek. Nincs több fegyverem. Csak az elhaló képzelet.

Edinek jönnie kell. Van tej, kenyér, vaj. Beindítjuk a szél-gramofont. Edi sárga perlerinje lebeg.

Edinek meg kell tennie. Edi meg akarja tenni. Edi messziről jön. Kérlelhetetlenül mondja le. Előhív a rejtekemből. Néha elébe megyek.

Hány óra? Havazik? Nem, esik. Ragyognak a nyírfaágak. Túl sokat alszom. Túl sokáig álmodom. A kilencedik égből hullok le, aztán megdermedek a szárazban. Szemben működnek már a gépek. Felmorajlik a forgalom. Meg szeretném változtatni az írás helyszínét. Nem a harkály miatt. Az emlékek miatt. Megbújnak a függönyredőkben, és tavalyi hóval árasztanak el. Ez a kavargás megbolondít. Ki szeretnék menni a szabad ég alá. Ki szeretném teríteni a jelent. Ott fekszik, hosszú és széles. És üres. Hozzáférhető. Edi nem mondja: kiterítve a legjobb? A jelen szalaggá válik, és átlobog a jövőbe. Lobogni jó. Jobb, mint megtorpanni, majd leállni. Hozzá vagyok láncolva az íróasztalhoz, a mindennapokban bekötözöm magam, elszigetelődöm, elhalványulok, elszáradok. Ez vagyok én. Hogy? Ingatag térdeken, a cukoradaggal a tás-kámban. Most kell a cukor, ha mondom.

Delet üt az óra.

A harkály is üt.

Harkály, Edi. Ez a gyengeség a lábamban! Már megint kába vagyok. Kint ömlik az eső. Kalapál a járdán, túlharsogja a megszokott lármát. Ritka jelenség. Mondom neked, Edi, esőben állni – ez nem én vagyok. Csuumovizesen a felhőzsilipek alatt? Azt már nem! Gondolatban látom, ahogyan elsodródik az íróasztalom. És hova, kérdem én téled? A juhocska morog, Apollinaire bosszút forral, az íróasztali népség felkapja a fejét. Mindenről nekem kell gondoskodnom. *Nevet.*

A könyvek harapnak. A kövek csillognak. A ceruzák kaparnak. Sebhely. *Nevet és üvölt egyszerre.* Sebhely.

Nyugodtabban: Kutyanylev. Nem tudom elmondani. Edi, nem tudom elmondani, mi nyomaszt. Az újsághalmok, a levelek, jobbra-balra, itt-ott. Dobj rá egy téglát. Úgy. Suttogd a választ a telefonba. Úgy. A mocsaras tóról hallgass. Pötyögd be, hogy a harkály... Légy lágy. Mint az eső. Mint egy burok. Meséld el magad. *Szünet.*

Meg is teszem. May vagyok és Ann és Laure és Max és a csikófrizurás gyermek.

Elégett a hajam a napon. Fodrász vagyok, idomár, fergegeges taps szól, éneklek, amíg csak bírok, rózsákat dobálnak.

A fej fáradt, a száj telhetetlen.

Telhetetlen Asztrahánban és itt is. Ez a lényeges. Mint egy idegen testben élő vakond, kimászom, és leköp a nap. *Szünet.* Boruljak lángra? Laure iránt, aki mezítláb futott versenyt? Aki vörös haját lobogtatta a szélben, és szíve repülőre emelte? Ahogyan vágya őt a felhőkbe csalta, Párizsba, és új hangokkal hozta vissza? Izetnek hívták, megcsókolta őt a magasban. Ekkor felszívódtam. Ez aztán kielégített, mint egy nyári kaland, mint egy mérhetetlen kotta. Egy ideig. *Halkabban.* Izet eltűnt, Laure a lepedőn feküdt.

Így történik ez, ebben a mimikriben. Vége, és rád hull az élet zápora. Egyedül vagy. *Szünet.*

A szó, Edi. A megfelelő szó? Tudom én azt? A sorok végén? Jössz te, Edi? Egyedül. A harkály. Hallod? Nem a mocsaras tóról beszéllek. Az már elmúlt. Az eső veri az ablaktáblákat. Rólunk beszéllek. A cirill betűset legalulra, Edi.

Együtt sodródunk.
 Repül az öklöd.
 Repülnek a vállaim.
 Repül a nyakad.
 Repülnek a szempilláim.
 Repül a kalapod.
 Repülnek a szemgolyóim.
 Repül a hátad.
 Repülnek a csizmáim.
 Repül a hasad.
 Repül a mellem.
 A vágyak is, ugye, Edi?

A harkály. Kopog. Ez a nyírharkály, szemtelen fajzat. Vidám, szemtelen és hangos. Ügyet sem vet az esőre. Eső.

Kinézek, látom az agyamat vízben. Dühöng és önt. Között vagyok. Magamban, mélyen. *Megtorpan*. Képtelenség. Rövidesen elkezdek tutajokról locsogni.

Megváratsz, Edi. Óráról órára. Hányadik változat? Hányadik eső? Legyek rapszodikus? Laure-ra vigyáztak a fecskék, és ő csak feküdt, hangtalanul, míg a panaszok ki nem törtek belőle, majd éjjel-nappal futott velük a versenyen.

Késő, Kicsi. Te választasz. És készülj fel mindenre. Tudod, milyen vagyok, ha elkap az utálat. *Megtorpan*. *Halkabban*: Ah, egyre később.

Szükségem van valami édesre. Cukor, ha mondom. Reszket a térdem. Gyorsan, az adagot, ameddig a szív ver.

A harkály? A szív?

Hallak?

A zacskó az ajtó előtt áll. Benne az újságokkal. A cirill betűs legalul. Ne ijedj meg. Ne döfj bele az ernyőd hegyével. Megszabadultam ezektől a betűktől. Hagyd most ezt. Ne kavarj fel.

Ne kavarj fel, ha mondom.

Hideg a kezed.

Vedd le a sapkádát.

Mit bámulsz a villanykörtére?

Fehérek a füleid.

Miért játszod a hülyét?

Gyere be, és ne kavarj fel.

Félelem?

Ne kavarj fel.

A töltés, a lámpások, ne kavarj fel.

Emlékszel még, hogy akkor?... Későnél is később, átzokog, végigsöpör a pillanat, és egymás mellé rakja a koponyáinkat, mint egy rémálomban. Te mindig is fásasztottál engem. A pusztító elvárásaid. A módszereid. Tegnap így, ma úgy. Egy második Max. Ne kavarj fel.

Jobb volna várni, mint nem várni? Szívveréssel és kipirulva, sok fekete teával és a megkoronázás ígéretével és. Amíg a tűz elhal. Elhal. *Halkan*: Ne kavarj fel.

Halk zümmögés: Nem zöld már a lóhere,
 és most fáj a kenyere...

Hányadika van ma? Ezek a harkályok nem mondják meg. A várakozás nem ismer kelteztést, csak órákat, perceket, másodperceket. Sebeket. Kutyanap, az eső ver. Sehol egy lyuk a felhőkben.

Főzz nekem valami édeset, Kicsi. Lekvárral. Porcukorral. És forró habbal. Lenyalom az ujjaidat. Megkavarom neked a tésztát. Pénteken? Ne aggódj, nem tizenharmadika. Megkavarjuk a tésztát. Kavarjuk. De nem kavarodunk fel. Nem fel. Fel.

Fel? *Felriad. Sívölt a telefon. Felveszi a kagylót, majd szó nélkül leteszi. Majdnem súgva:* A tavam voltál, a kék köröm. Mély és jó. Jöttek a harkályok és az orkánok. Jeges a tó.

Jim

■ Férfi

Tücsök nélkül nem bírom ki.

Nő

Hogy érted?

Férfi

Mikor a fenyőkoronában ciripel, magamhoz térek. Fűrészelése kijózanít a kábultságból. Mintha a fogzománcomon fűrészelné.

Nő

Egyáltalán mikor vagy magadnál? A hőségen nem múlhat. Bár forróság van, mint a pokolban, átkozott izzadságfürdő.

Férfi

Ez az.

Nő

Csak semmi kifogás!

Férfi

A tücsök nem kifogás. Éberre fűrészelsz, és kész. Amúgy csak lötyögnék. S a lazázás még enyhe kifejezés. Hallod ezt?

Nő rövid szünet után

Mit?

Férfi

Újból rázendített.

Nő

Újrakezdte. Ez egy monoton vakarózás, cirip-cirip-cirip-cirip, mindjárt megőrülök.

Férfi hallgat

Nő

A ház szerencséjét egy tücsöktől várni, ez is csak neked juthat eszedbe.

Férfi
A szerencsére nem gondoltam. Csak a hőségre.

Nő *elgondolkozva*

Hol is volt még ilyen hőség, világos ragyogás és forró szél? A tenger fehér volt és én lepedő nélkül aludtam, meztelenül. A redőnyön nem hatolt át a fény, a kádhoz botorkáltam a csempén, langyos víz folyt a csapból, de legtöbbször nem folyt, a macska ült mozdulatlanul és a hangok csak este hatoltak be, a szomszéd egy slágert dúdolt, fecskehangok, fecskehangok mindenhol. Felhúztam a redőnyt, hogy láthassam a fecskéket. Aztán valamikor, teljesen hirtelen, eltűntek egy utolsó cikkanással.

Férfi
Fiatal voltál.

Nő
Lehet.

Férfi
Egy augusztusban történt, az öbölben.

Nő
Lehet.

Férfi
A rozsdavörös házban.

Nő
Lehet.

Férfi
A macskát Chérie-nek hívták.

Nő
Lehet.

Férfi
A szomszéd meghalt.

Nő
Lehet.

Férfi
És Jim?

Nő
Jim? *Halkan*: Szinte kívánta a halált. Mindig is a sötét oldalon állt.

Férfi
Vörös hajú. Emberszabású. Jim a dög és Jim az ász, Jim a rím, Aranyszájú Jim a tengereken.

Nő
Mit feltűnősködsz?

Férfi
Mesélj.

Nő
Mintha olyan könnyű volna. Jim nincs már. Minden apró bizonyosság elveszett. *Rövid szünet után:* Mindig szabadon lógtak a kezei. Nagy kezek, amelyek pakolni tudtak. Amikor halat pucolt, a pikkelyek forgácsokként hullottak szét. A labdát a fecskékig hajította. Sarlójai egykettőre leszedték a futókörtét. Csak a ceruzát tartotta mereven.

Férfi
Tovább.

Nő
A hangja durva volt. *Dadog.* De törékeny. Egy jobb világról beszélt törékeny hangon. Hittem neki.

Férfi
A törékenység jó.

Nő
Hittem neki, hogy eljön még az igazság ideje. Izzott bennem a hit. Csüggttem ajkain, mint egy elvarázsolt kislány. *Keményen:* Így történt ez.

Férfi
És történt még valami.

Nő
Csend legyen!

Férfi
És történt még valami.

Nő
Történt még valami. Igen. Nem, elég most. *Nevetve:* A naplemente vaníliaillatú volt.

Férfi
Magának. Miért nem borsillatú? *Hangosan:* „Muzsikáló, csengő fények inganak benned.”

Nő
Tessék? Vanília?

Férfi
„Inganak benned.”

Nő
A pirosnak zöld széle volt. A zöld elsüllyedt a feketében.

Férfi
És a vanília?

Nő
Csend legyen! A feketében voltak árnyalatok. És éjszaka ciprus-, puszpáng- és mentaillat lett.

Férfi
Mint ahogyan itt is.

Nő
Lehet. Vagy mégsem. A tenger moszatillatú volt. A tenger nem aludt éjszaka. Hideg volt és puha. Nedves homoktól slattyogott a cipőm. A sziklapart, a mentóbója. A dagály csipkeszegélye.

Férfi
Te nem úszol jól.

Nő
Megmentett Jim a fulladástól? Ki onnan, gyorsan, gyorsan... Vele együtt a mélységbe...

Férfi
Hólyagmoszat. Szürkésfekete sziklák. Egy strandkutyá orral a tengernek csahol. Egy férfi és egy lány.

Nő
Csend legyen, mit avatkozol bele?

Férfi
Látlak. Nem téged, a kutyát. Odaszalad kettőjükhöz. Üldözi őket, mint egy ugráló nyúl. Megszimatolja a vörös hajú férfit. Aztán nagy ívben szalad visszafelé. A lány megrázza magát.

Nő *összerezzen*

Férfi
A sziklákhöz botorkál. A férfi mögötte. Ezalatt a kutya dühös mancsaival a homokot kaparja, tapogatja, turkálja.

Nő
Ki zokog?

Férfi
A férfi a lány vállalai köré fonja a karját. A lány csak most kezd el zokogni. Egy mély sóhaj után zokogni.

Nő
Elfelejtetted a hullámtörést. A bálnafelhőket. A sötét látóhatárt. Alig értünk az utca naposabb oldalára, máris árnyékos lett. Alig értük el a ház küszöbét, amikor a vihar elkezdett tombolni.

Férfi

A villám a 76-os számú házba csapott bele.

Nő

A folyosón feküdtem összeszorított szemmel, felcsavart törölközővel. Felcsavart újsággal. Mígnem elaludtam.

Férfi

Mígnem átizzadva keltél fel az ágyból.

Nő

Ott ült Jim keresztbe tett lábakkal, előtte egy darab fehér papír. Ma meleg lesz, azt hiszem. Megyek bélyeget vásárolni. Elment, én pedig a másik oldalamra fordultam.

Férfi

Aludni, azt tudsz.

Nő

Csend legyen! Aludni akarni tudok inkább. Minden rendben, ameddig az alvás tart. De nem tart hosszan sosem.

Férfi

Homok... Erőtllenül csúszott el a küszöbön...

Nő

Küszködött. De nem tart hosszan sosem.

Férfi

Ha tartana az alvás, technikai értelemben sosem öregednénk.

Nő *magának*

Tehát mégsem temeti el a kedd a hétfőt.

Férfi

Ha tartana, akkor egészen közel volna a múlt. Jim a havannáját szívja. A kék karikák felszállnak a paradicsomba. Közben leüt egy skorpiót.

Nő

Felemeli a cipőt: reccs és placcs. *Nevet.*

Férfi

Ez aztán az igazságosság! *Nevet.*

Nő

Hol maradnak a skorpiók? Te és a tücskeid. Reccs és placcs, mondom én neked, hogy ha hirtelen védekezel a tüske ellen, az beindít.

Férfi

Tüske. *Kopog az ujjával a faasztalon.* Egyszer tüske, egyszer gyöngye. Vannak – psszt – hallod? – Változatok, és amikor nem pusztítom el, megvan rá az okom. Megvan az okom rá, hogy ciripeléssel kezeljem magam. A tornácon, mikor álmodom, elmúlik...

Nő

Csend legyen! *Magának*: Egy gyors nevetés rossz fogai. Bosszú, gürcölés, ütközés. E három szó kalamajkája, a háromszög, amelyikbe mindenki beleütközik. Maradványok mozognak még. Mozognak még. A hőség miatt. Semmi értelme rátapadni, mint egy pióca. A tenger most a legpuhább. Széles jólét. Pont és tenger. De ez a hármaskacat! Keresek és... Kettő marad. A csikorgó és egyenes kétszög. *Benyúl a kezével a zsebébe*. Ah, ez a szappan. Meg kell vizsgálni a sötétben, hogy krémes-e. A has egyik petyhüdt redőjében. És ott nyugodtan. Nem szabad belenézni, érezni kell. Megtapintani. Így születni, hol van itt az igazságosság? Erdő, mező, tető. Fertő. Bor van az arcomon. Két út a három jelen. A has a legpuhább. Meggondolom még. Kettő – az a gondolat. Három... A munka. Hulla, amaz. Van még mit enni ott? Kell hogy legyen sárga halászlé. Mégiscsak jó, hogy van egy hűtőszekrényünk. Leves, aztán ágy, sárgamaszatos szájjal. Pihenő helyzetben, mozdulatlanul. A kétszög sarka. Alvás. Alvás, duzzadó torokkal. Mi. Lelkiismeret-furdalás. Meg kell szabadulnom tőle. Meg kell ölnöm a tücsköt. Közöttük vagyok. Hol? Egy kis időre van szükségem – ez minden. Kései hosszanalvó fekszik az egyesen. Egészen természetesen. Szélesen és mérészen. Csak semmi megjelölt kártya, mint akkor. Ideje. A borecet receptje azután jön. Még akkor is, ha örülten nehéz. Határ, bukás... De először a leves. *Hirtelen körbenéz, majd hangosan: Jössz?*

Férfi

Magának: Megbolondult. *Aztán hallhatóan*: Hozd ide az ikerfurulyát.

Visky Anna fordításai

Ilma Rakusa – Költő, író, műfordító és esszéista, a Zürichi Egyetem szlavisztika tanszékének megbízott előadója. Rimaszombatban, a mai Szlovákiában született 1946-ban magyar anyja és szlovén apa gyermekeként. 1951 óta Zürichben él. Könyveit németül írja, de szorosan kötődik a magyar nyelvhez és kultúrához. 2009-ben a *Rengeteg tenger* című könyve kapta legrangosabb svájci könyv nagydíját, a Schweizer Buchpreis. Magyar nyelven megjelent könyvei: *Lassabban!* (ford. Fürjes Gabriella, Jelenkor, Pécs, 2010.), *Rengeteg tenger* (ford. Kurdi Imre, Magvető, Bp., 2011.). Közel húsz önálló kötet szerzője, ezeken kívül több kötetet fordított, főként orosz és magyar nyelvből. *Jim* című, hét dramolettet tartalmazó kötete 1993-ban jelent meg a frankfurti Suhrkamp kiadónál.

PETER VON MATT

KRITIKAI PATRIOTIZMUS

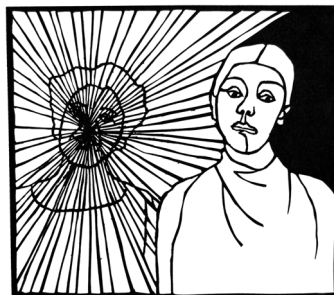
Svájci írók esetei a jó és a rossz Svájjal

Svájcról lenne szó, svájci írókról és svájci irodalomról, illetve arról, ahogyan a svájci írók a műveikben Svájjal szembesülnek. Ugyanakkor olyasmiről is szó lesz, ami nemcsak Svájcot érinti, hanem minden európai országra érvényes.

Az ember szeresse a hazáját, szokták mondani. Ez állítólag olyan természetes tulajdonsága az embernek, mint az anyja iránti szeretet. Ha valaki nem szereti a hazáját, az természetellenes. Nem jó ember, azt mondják. Az embernek szeretnie kell a hazáját, sőt szükség esetén meg kell halnia érte, és az ilyen halál – ha hihetünk az öreg Horatiusnak – különlegesen szép és édes, olyan édes, mint a szerelem.

Ha ezt ilyen egyszerűen mondjuk, ironikusan hangzik. Mégis azt hiszem, igaz. Úgy gondolom, természetes szükségletünk szeretni azt az országot, amelyben születünk, mi több, azt hiszem, létezik bizonyos természetes hajlandóság meghalni is azért, amit az ember hevesen szeret – bizonyos körülmények között akár a hazáért is. Vagy higgyük azt, hogy a világon minden gerilla és ellengerilla csupán zsoldos?

A patriotizmusról szólván tehát szerelemről beszélünk. A hazaszeretet erotikus történés; akkor is, ha sokak szerint csupán a nemi szerelem esetében beszélhetünk erósról. Holott legkésőbb Freud óta tudjuk, hogy a szülők és gyermekek közötti szeretet is erotikus történés, akárcsak a természet vagy a műalkotás iránti – miért volna kivétel ez alól a hazaszeretet?

**Mi történik ugyanis
azzal, aki szeret?
Elsősorban új
látásmódra tesz szert.
Másként, élesebben lát
mindent.**

Peter v. Matt: *Die tintenblauen Eidgenossen. Über die literarische und politische Schweiz*

© 2001 Carl Hanser Verlag, München

JK
2013/11

Nincs is más, ami ily állandó zavart, ennyi heves érzelmet és összecsapást gerjesztene a világban, mint éppen Erősz, a szerelemisten. Csodálkozhatunk-e rajta, hogy a heveségek és az összecsapások jellemzőek ott is, ahol hazaszeretetről van szó? A patriotizmus mint az ember érzelmi életének elemi történése elsőrangú konfliktusforrás, méghozzá nem csupán nemzetközileg, hanem – még ha ezt gyakran hajlamosak is vagyunk elfelejteni – minden egyes országon belül is.

De miért is felejtik el ezt olyan gyakran? Vajon nem egyenesen magától értetődő a dolog, ha egyszer a patriotizmus egyfajta erotikus és így zavarkeltő adottság? Egyedül egy okból nem nyilvánvaló ez. Jelesül: a hazafias konfliktusok közös jellemzője, hogy az egyik hazafi elvitatja a másik hazafiságát; az egyik hazaszerető a másik szeretőnek éppenséggel azt hányja szemére, hogy hiányzik belőle a hazája iránti szeretet. Semmi más miatt nem olvasták az árulás vádját több ember fejére, mint a valódi és szenvedélyes hazafiság miatt.

A svájci irodalmat több mint fél évszázada ilyen összecsapások jellemzik. Korántsem ártatlan konfliktusok, se nem pusztán kísérőjelenségek ezek, hanem az újabb svájci irodalom középpontjában állnak, és a legnagyobbak közül is nem egy írónak megkeserítették már az életét. Max Frisch *Stiller* című regénye 1954-ben jelent meg. Erotikus regény, mely egy férfi és egy nő kapcsolatáról szól: arról, hogy mit nyújtanak egymásnak, mit tesznek egymással, mit vesznek el egymástól. Egyszermind a polgár és az állam viszonyának a regénye is: mit nyújtanak egymásnak, mit tesznek egymással, mit vesznek el egymástól. Ebben a regényben nem választható el egymástól a férfinek a nővel ápolt erotikus kapcsolata ugyanannak a férfinek a hazájával ápolt erotikus kapcsolatától. A férfi nő iránti szerelmének és a polgár hazaszeretének a szerkezete itt közös. Ahogyan a nőjén csügg, és a nő miatt szenved, úgy csügg Svájcon, és szenved Svájc miatt is. Mindkettővel meghasonlott, és mindkettőhöz kötődik – egyszerre nehéz és gonosz szerelemben. És itt óvatosnak kell lennünk. Azt mondhatnánk ugyanis, hogy ha egyszer Stiller – és így a szerző, Max Frisch – politikai magatartásában erotikus történéssel állunk szemben, akkor a szóban forgó magatartás tartalma, a konkrét politikai gondolkodása is: magánügy. Ez esetben például Svájc éles bírálata nem állampolitikai esemény, hanem lélektani jelenség.

És csakugyan, Svájcban az író, Max Frisch szülővárosával és hazájával való konfliktusát ismételten és mindmáig igyekeztek egyéni lélektani, szubjektív, jellemvezérelt történésnek és ezáltal a nyilvánosság szempontjából jelentéktelennek beállítani. Ez a felfogás téves, és nem csupán igazságtalan, de veszélyes is. Mindazok, akik az írók hazájuk felett gyakorolt bírálatát a bírálók lélektani problémájaként akarják feltüntetni, már meg is tették az első, látszólag ártalmatlan lépést azon az úton, amely a hatalom számára kényelmetlen értelmiségiek, a disszidens koponyák kényszerű pszichiatrizáálásához vezet.

A patriotizmust a vitális erotika elemének tekintvén a belőle eredő gondolkodás és érvelésmód eredményeit tehát korántsem magánügyként, hanem ellenkezőleg, különleges súlyú állításokként fogom fel. Ez a szerelemmel mint legmagasabb rendű emberi erővel függ össze. Mi történik ugyanis azzal, aki szeret? Elsősorban új látásmódra tesz szert. Másként, élesebben lát mindent. Nem megvakul, hanem látóvá lesz, és ha már élesebben lát mindent, meg is akarja nevezni a látottakat. Új nevet ad szerelme tárgyának, mivel az másként mutatkozik meg, miután a szerelem felderítette vele kapcsolatban az igazságot. A szerelem megismer, és meg akar nevezni. Nem kivétel ez alól a hazaszeretet sem mint alapvetően hazafias viszonyulás.

Éppen ebben rejlik azonban a viszály szükségszerűsége. Míg a szerelmes férfiaknak más-más nők és a szerelmes nőknek más-más férfiak jutnak, az összes hazafi számára csupán egyetlen haza. Konfliktusuk tehát mindenekelőtt a megnevezéssel, az identitás meghatározásával függ össze. Így a patriotizmus terén a féltékenység a

haza valódi névadói jogáért folytatott harcba csap át. Ennek a harcnak a svájci irodalomban évtizedek óta tanúi vagyunk olyan kérdésekben, amelyek Svájc valódi meghatározására, megnevezésére és az igazi lényegének megfelelő képekre és jelekre vonatkoznak. Ilyen név a Gullen, és ilyen az Andorra, a Jammers és a Schilten, a Ruch és a Spießbüchen, Molchgüllen, Barbarswil.

A hazafias viszály az ország névadói jogáért és a valódi névért folytatott harc. Ebből a szempontból tűnik ki az is, hogy a *Stiller* mennyire kényes történelmi pillanatban látott napvilágot. Akkorra jelent meg, amikor a háborús és a hitleri kor végleg letűnt, egy új korszak határán, azzal a félreérthetetlen üzenettel, hogy a most kezdődő jövőre nézvést a Svájc által viselt nevek hamisak, önmagáról alkotott felfogása ferde, és mindazok a képek és jelek, amelyekkel önmagát meghatározza, hazuggá lettek. A regény híres mondata, az „én nem vagyok Stiller” egyszersmind azt is jelenti: „Svájc nem Svájc.”

Emlékszünk, mi történik ezután a regényben. Az emberek azt mondják Stillernek: „Ne játszd már meg magad, te a mi régi Stillerünk vagy, téj észhez!” És minél kedvesebben mondogatják neki, ő annál hangosabban, rikácsolva szajkózza, hogy nem az. Így van ez Svájjal is. Minél kedvesebben szölongatják, hogy „ne tégy már így, a jó öreg Svájcunk vagy”, ő annál határozottabban mond nemet, és annál élesebben mutatja a róla szóló hivatalos igazságot hazugnak, a hivatalos arcát álarcnak, és a hivatalos nevét álnévnek, míg nem valósággal a patriotizmus Strindbergjévé lesz, olyannyira vaddá és a hisztériáig menően tragikomikussá, hogy lehetetlen nem észrevenni a mögöttes szenvedélyt, az erózt.

Svájc mint álarc? Hogyan is fajulhattak a dolgok idáig? A válasz a történelemben keresendő. Svájcot hosszú éveken át a fasizmus közvetlenül fenyegette, roppant háborús-ideológiai gépezete fogta közre. Ezzel a propagandaszerkezettel Svájc saját képek és jelek segítségével szegült szembe, amelyek másságát voltak hivatva kifejezni, azt, hogy nem olvasztható be, nem annektálható. Túlélési stratégiájából adódóan meglehetősen egyszerű hazafias bálványképek és eszmények tömkelegét hozta létre, és a történelmi szükségből kifolyólag régimódi, érzelmes hazafiságot alakított ki, melynek lejárattott képzeiteibe a halálos fenyegetettség új életet lehelt. A tiszta házikó a tomboló világtenger kicsiny szigetén, mely egy békében élő és szeretetre méltó családnak ad otthont, amelynek lakói olyan segítőkészek, mint Henri Durant, és olyan halálmegvetően bátrak, mint Tell Vilmos – ilyenek voltak a megszépített igazságként örömet belsővé tett svájci képzetek. Aki gyerekként élte meg ezt a korszakot, kívülről fújja őket.

A háború végét ért, a hitleri birodalom eltűnt, a képzetek maradtak. Túlságosan is szépek, egyszerűek és egyértelműek voltak ahhoz, hogy a politikusok és az ünnepi szónokok lemondjanak róluk. Ebben a közegben lépett színre Max Frisch a maga metsző analízisével. A felejthetetlen jelenet, melyben a szobrász Stiller összetöri műtermi gipszfiguráit, drámai erejű, allegorikus kihívás volt az akkori Svájc számára, hogy megszabaduljon régi bálványaitól, szembesüljön a megváltozott világgal, és könyörtelenül rákérdezzen önmagára, valódi nevére.

A *Stiller* ma nyitányként hat. Az általa tárgyalt témákat a svájci irodalom azóta széles körben alakította és fejlesztette tovább. Ez az újabb svájci irodalom sajátosan kritikai, politikailag agresszív hangot ütött meg. Általános jellemzője nem is annyira a modern Svájc egyes elemei – a bankok, a fegyverek, a politika mint üzlet, a múlt megszépítése – elleni támadás, mint inkább az az ismételt szemrehányás, hogy ebben az országban az emberek a hátramaradt jelek és nevek mögé bújnak önmaguk előtt.

Ez a nyilvános és igen heves konfliktus idővel két, egymásnak ellentmondó, tökörfordított képet hozott létre, a „jó Svájc” és a „rossz Svájc” címerpajzsait, amelyek mögé egyaránt komoly és harcias társadalmi erők sorakoztak fel, ahhoz hasonlóan,

ahogyan az archaikus törzsek egykor a totemoszlopok köré csoportosultak. Az egyik oldalon az intézményesült hatalom képviselői, a politikusok álltak, akiket még mindig mélyen áthatott a háborús évek tapasztalata, valamint általában a konzervatív polgárság, a másik oldalon pedig a civakodó kedvű értelmiség. A finomabb különbségeket az ellentét eközben ható általános törvényszerűségei gyakran elfedték. A két címerpajzs, illetve totem a vita során leegyszerűsödött. Az egyik részről az írói elemzések árnyalatait átlagolták, és a Svájc iránti elvakult gyűlölet jelének tekintették, a másik részről az íróknak nem akaródzott a politikai ellenfél szépítgetését a pusztá hivalkodásnál komolyabban venni. A jó és a rossz Svájc olyan kettős modellé vált, amely mindmáig korlátlanul hat. Méghozzá nem valamilyen történelmi véletlen folytán. Ezek a képzetek azért ennyire csábítóak, mert ősrégi lélektani tapasztalatokkal kötnek minket össze, a jó és a rossz anya mítoszokból, mesékből és álmokból ismerős ellentétével, a melegszívű és a rideg, a tápláló és a magát megtagadó, a védelmező és a fojtogató anya kettősségével. Ez a tudattalanban elraktározott tapasztalatstruktúra félreismerhetetlenül köszön vissza a Svájccal kapcsolatos gondolkodás- és beszédmódokban, mind az erőszakos svájci irodalomban, mind annak ellenfeleinél, folyamatosan akadályozván az alapos párbeszédet és az apránként kialakított meg egyezést.

Hozzájárult mindehhez az a furcsaság is, hogy ezek a leegyszerűsített fehér-feketé képek a jó és a rossz Svájcról nemzetközi szinten és az irodalom területén kívül is feltűntek. A nemzetközi közvéleményen belül, melynek amúgy sem az árnyalt megítélés az erőssége, a Svájcról alkotott képzetek a hatvanas években még inkább két leegyszerűsített, végtelen ellentét között oszlottak meg. Az egyik részről Svájc olyan szorgalmas és békés országgént jelent meg, amely mindenkinek segít, és senkinek sem árt, ahol takarékosan és tisztán, zöldellő dombokon és kövér tehének társágában élnek az emberek, miközben felvonókat építenek a jókedvű turistáknak, akikre néha egy-egy karórát is rásóznak; a másik részről Svájc a rideg üzleti élet és a cinikus fegyverkereskedelem helyszínének látszott, ahol fanatikus és sápatag bankárok halmozzák a Matterhornnál magasabbra a más országokból kimenekített pénzt, és ahol a szavazati joggal nem rendelkező nők megfélemlítve lapítanak a sarokban. Ez a durván leegyszerűsítő nemzetközi megítélés a maga kettősségében a Svájcban irodalmi téren vívott csata, a képek harca paródiájának tűnik.

A képek harca ez tehát, amin azt értem, hogy a svájci irodalom kritikai patriotizmusa az emocionális patriotizmussal mindenekelőtt Svájc hamis metaforáinak és képzeteinek a lerombolása kedvéért szegült szembe. Egymástól egészen különböző írók dolgoztak ezen különböző módon. *Die ersten Unruhen* (Az első nyugtalanság, 1972) című regényében Otto F. Walter az irodalmi avantgárd eljárásait alkalmazta, akárcsak Kurt Marti a maga lírájában. Ebből a feladatból kiindulva alakította ki Peter Bichsel is a maga sajátosan fortélyos esszéstílusát. Paul Nizon a melodramatikus önéletrajzi művészetét fejlesztette tökélyre: száműzöttnek nyilvánítván magát, aki fuldoklik ebben a borzalmas országban. Ő volt az is, aki Svájc kapcsán bevezette a „szorosság” fogalmát, mely az ország identitásával kapcsolatos beszédmódban példátlan karriert futott be, majd közhellyé vált. A megannyi tényért elegánsan pörgető, nagyvilági zsonglőr, Adolf Muschg az amerikai keleti parti, bőbeszédű anekdotázónak a sziporkáival szembesítette a derék svájci elbeszélő prózát. Jörg Steiner – a legkövetkezetesebb mesélő Gerhard Meier mellett – az áldozatokra, a peremen élőkre irányította a figyelmet, és éles körvonalakkal emelte ki a büntetlenül maradó tetteket. Herbert Meier a dokumentarista színház kiemelkedő képviselője lett, aki *Staufer-Bern* című drámájával (1975) a féktelen politikai rendszerbírálóat kisebb remekművét alkotta meg. Még rakoncátlanabban mozgott a színpadon Hansjörg Schneider. A Steinerrel célkitűzésében rokon Erica Pedretti Laure Wyss-szel közösen alakította ki

Svájcban azt az újabb női írásmódot, mely az egyéni lelki szenvedés társadalmi hátterének a csalhatatlan ismeretével ötvözi a formai szigor. Gertrud Leutenegger és a dacos Mariella Mehr rövidesen követték őket ezen a vonalon, Ruth Schweikert és Eleonore Frey pedig egészen új árnyalatokkal gazdagította ezt az írásmódot. A nyelv bolondjai közül Franz Hohler szellemességével és játékosságával emelkedett ki. Szövegeinek előadását csellón kísérte, melyet azonban korántsem a kedélyek megnyugtatóására vetett be; ezért egy időre el is zavarták a képernyőről, és a csellója megannyi apró színpadon zengett. Párizsi nagyvároskultuszánál fogva másképpen, mint Nizon, nagyobb néprajzi érzékenységgel, de hasonló erotikával és így itthon ritkaságszámba menően Jürg Federspiel is az Egyesült Államok valóságát állította szembe Svájjal, de nem romantikusan és rajongón, hanem gondosan adatolt konfigurációkban. – És tovább sorolhatnánk, kellene sorolnunk a neveket, kimutatván, hogy eljárásaik különbözősége ellenére mégiscsak mindannyian ugyanazon dolgoznak, a mítikus gondolkodás hamisságának az aufklérista kiküszöbölésén.

Ez itt a kulcsszó: a mítikus gondolkodás kiküszöbölése a politikából és egyáltalán a Svájcra szóló diskurzusból. A mítikus képzetek a hitleri fasizmus halálos veszedelme közepette merültek fel, mivel a halállal nem képes egyedül önmagában megbirkózni az ész. Később, a világháború utáni években a nemzeti mitológia elemei jelmezzé és kellékké silányultak, illetve olcsó propagandaeszközként újrahasznosították ezeket a hidegháborús érdekharcban. Le velük! – kiáltotta erre az újabb svájci irodalom; míg végül a vita óhatatlanul az emocionális patriotizmus központi mítosza, Tell Vilmos története körül összpontosult. Max Frisch 1971-es, mesteri narratív esszéje sebészi pontosságú gesztusával nem tett mást, mint új nyelven, a kompromisszummentes racionalitás nyelvén adta elő az íjász mítoszáét. Az író az emocionális patriotizmus nyelvéről a kritikai patriotizmus nyelvére ültette át Tell Vilmos legendáját, egy éleslátóan analitikus és szellemesen pszichológizáló nyelvjárásra. Ebben az éles megvilágításban a kiérdemesült hőszer egyszerűen szánalmasan hétköznapi figuraként jelent meg. Max Frisch Tell Vilmosa alapvetően a Svájjal való kritikus irodalmi számvetés iskolapéldája, nem csupán a témánál, hanem a módszernél fogva is. Az ésszerűség nyelvére átültetett mítosz elsikkad. Így történik ez mindig a nagy felvilágosítóknál, Voltaire-nél Jeanne d'Arckal, Heinénél Barbarossával. Egy szóval a Tell Vilmos, az íjász mítosza elleni támadásban példaszerűen összpontosul mindaz, amit a képek harcának neveztem.

A *Wilhelm Tell für die Schule* (Tell Vilmos iskolásoknak), mint említettem, 1971-ben jelent meg. Időközben a kritikai patriotizmus irodalmi konvencióvá süllyedt, bármennyire fontos továbbra is politikai szempontból. Az egykori merész és politikailag elkötelezett tréfához hasonlót ma már bárki tud. Mi több, elvárás is ez az íróval szemben. A közgondolkodásban gyökeret vert az az elképzelés, mely szerint írónak lenni annyi, mint támadást intézni a haza ünnepi szónokainak közhelyei ellen és a „jó Svájc” orra elé tartani a „rossz Svájc” görbe tükrét. Létezik tehát egy olyan közkeletű felfogás az irodalomról, amely másfajta műveket alkalmasint már nem is regisztrál, és ennek következtében egyes középszerű szerzők arra a meggyőződésre jutnak, hogy ha valaki ilyeneket alkot, attól már rögtön valódi írónak tekinthető. Különös módon ez még az olyan igazán nagy írókra is visszaütött, mint Max Frisch, akinek egyes kései műveiről, amelyek nem igazodtak ehhez a kaptafához, a hazai közvélemény alig vett tudomást. Mindenki a zajos támadást kereste, melynek híján bosszúsan sutba dobta zavarában a könyvet.

Érdemes volna egyes művek – *Der Mensch erscheint im Holozän* (Az ember a holocénban jelenik meg, 1979), *Blaubart* (Kékszakáll, 1982) – legelső nyilvános visszhangját ebből a nézőpontból összességében vizsgálni.

Az összkép arra utal, hogy a jó és a rossz Svájc gondolati sémája mind az irodalom befogadását, mind annak termelését befolyásoló struktúra. Az irodalom komolyabb szemlélőjének azonban meg kell tanulnia átlátni ezen a szitán, és így néha egészen rendkívüli dolgokat tapasztalhat.

Egyetlen példát említek. 1979-ben a fiatal írónőnek számító Gertrud Leutenegger egy rá jellemzően álomszerű és önéletrajzi ihletésű novellával jelentkezett. *Das verlorene Monument* (Az elveszett emlékmű) című szövege a Luzern nevű város leégett vasútállomását, egy 19. századi építészeti remekművet idéz meg, amelynek régimódi festményóriásai mély benyomást tettek az egykori kislányra. A tűz martalékaul esett hazai tájfestmények és életképek előtollul emlékei közepette az írónő hirtelen támadást intéz Max Frisch ellen, éppen annak Tell Vilmosa kapcsán: „Alvájárok ülnek már csak itt, a Szent Gotthárd-hágó óriásfestményéből hang nélkül kihullottak, újabban a feleslegesnek nyilvánított íjász is, a magányos gyilkos veszélyes félhomályából végérvényesen kiszorítva, de én ezt a halált sem értettem soha, sem az olvasókönyvbéli glóriáját, hanem éjszaka hallottam mindig csak lépteit a Gotthárd felé vezető régi utcában, a zordon és szakértő szállító lépteit, aki tudta, hogy miért kötik be jóval a hágó előtt az idegenek szemét, hogy ne törjön ki rajtuk a hisztérikus üvöltés a sötét szurdok láttán, és aki egészen biztosan kapcsolatban állt a velenceiekkel, de a saját népe számára idegen maradt, még ha szemérmesen el is túrték a bűnös lázítót, most azonban valaki, ráadásul egy itteni, aki olyan idegenül viselkedik az ügyben, hogy Vilmos bizonyára neki is bekötötte volna a szemét, szűkszavú és felsőbbbéséges, sokat magasztalt írói gesztusával felmentette őt a félhomály hatálya alól, és csupán kitartóan reakciós vagánykodását és makacs szeplőit hitelesítette, úgyhogy megszabadult Svájc az utolsó zavaró tüskétől is, megtisztult a merénylőtől, az anarchistától, szóval egyetlen személy lázadását sem hagyják meg nekünk, édes jó anyám, legalább egyetlen lángvörös alsószoknyát, vagy ki kell vándorolnom.”

Ez az írói támadás olyan mértékben ellenkezett az irodalomról és a patriotizmusról alkotott közkeletű elképzelésekkel, hogy az alapvető szenzáció ellenére tudomásul sem vették, és még kevésbé került megvitatásra.

Mi történik itt? A szöveg sajátossága már a nyelvi eljárások szintjén megmutatkozik. A szerző egyszerre két beszédmodot működtet, a sajátját és egy idegent, amelytől elhatárolódik – és csodálkozva tapasztaljuk, hogy az elutasított éppen az a mítoszellenes, felvilágosult és racionalista beszédmod, melyet a kritikai patriotizmus alakított ki. Saját beszédmodjának lírai felhangjai titokzatos hatalommal felruházott alakot idéznek meg: „a magányos gyilkos veszélyes félhomálya”, „éjszaka hallottam mindig lépteit a Gotthárd felé vezető régi utcában”, „szemérmesen túrték el a bűnös lázítót”. Ugyanakkor a szerző támadást is intéz a mítosz ridegen ésszerű tárgyalásmódja ellen, melynek egyes elemeit idézi: Tell Vilmost „feleslegesnek nyilvánították”, „kiszorították”, „felmentették a félhomály hatálya alól”, „csupán kitartóan reakciós vagánykodását hitelesítették”. Csakhogy Leutenegger nem sodródik vissza a régebbi emocionális patriotizmus oldalára, hanem ezt – „az olvasókönyvbéli glóriát” – is határozottan elutasítja. Hová pozícionálja akkor önmagát? Nyilvánvalóan egy olyan álláspontra helyezkedik, mely kilóg a bejáratott sémából. Történetében siratja a régi, díszes állomásépületet és annak pompás kupoláit, mindazt a – funkciója szempontjából – felesleges pompát, mely eltűnik az újjáépítés nyomán. Az új épületet az írás időpontjában már tervezik is a rideg számítógépek. A régimódi épület eltűnése jelzesszerűen utal mindarra, ami Svájcban a hatvanas évek óta a haladás és a világ iránti nyitottság, illetve a dinamikus technikai fejlődés jegyében történt. A robbanásszerű fejlődés megváltoztatta az ország arculatát, és ezt a folyamatot a szerző egyértelműen rombolásként írja le. A rombolás egyik, bár korántsem egyetlen

eleme – ez az irodalmi szempontból hangsúlyos mondanivaló – a mitikus tartalom teljes kizárása a hagyományból és az ország önreflexiójából.

Más szóval az emocionális és a kritikai patriotizmus közötti határt már régebb óta egy újabb arcvonal szeli át, a gondolkodás és a tapasztalás másfajta módja. A technikai racionalitás azon igénye, hogy a civilizáció összes problémáját tervszerűen megoldja, kudarcot vallott. Rombolással kellett megfizetnie mindazt, amit felépített, és még mindig nem egyenlítette ki a számlát. Mindemellett a technikai racionalitás vak maradt saját teljesítménye árnyoldalával szemben. Fél szemére vak, és nem is tud róla. Ugyanakkor érvényes ez a rá jellemző beszédmódra, az éleslátó analízis nyelvére is: mindig csak a fele igazságot látja, és ezt tekinti egésznek. Éppen erre reagál az újabb svájci irodalom a maga vonatkozó beszédmódjával is. Újra olyan dolgokat lát meg, amelyekről régóta hallani sem akart. Svájc kritikájának évek óta elmaradhatatlan része, hogy a vele szemben dicsőített New Yorkkal állítják párhuzamba. A New Yorknak zengett himnusz a kritikai patriotizmus számára ugyanolyan központi jelentőségű volt, mint a Tell Vilmostal történő leszámolás. New York – Svájc: a messzeség és a beszűkültség, a nyitottság és a korlátoltság, a valóság és az illúzió. Ebben a témában is Max Frisch *Stillere* számít úttörőnek, és manapság el kell ismernünk, hogy utódai közül – Jürg Federspielt és Kuno Raebert leszámítva – szinte senki sem látta New Yorkot hasonlóan differenciáltan. Ellenreakcióként a svájci irodalomban hosszú idő óta az a tendencia érvényesült, hogy az írók az előzőleg leginkább lenézetthez fordultak: a falvak, a sarkok és a limlomok mint olyasmi irányába, ami a svájci provincialitáson belül kétszeresen is provinciális. Az egyik zseniális korai próbálkozás ebben az irányban E. Y. Meyer *In Trubschachen* (Trubschachenben, 1973) című regénye. A szóban forgó szövegekben nem az idillibe való menekülés zajlik, hanem egy másik Svájc keresése Svájcban, egy nem túlracionalizált és túlfunkcionalizált hely felkutatása egy olyan országban, melyet a totális technika uralma fenyeget. Ebből a nézőpontból pedig egy szokványos fogadó vagy akár egy egyszerű állomásépület is árnyalatgazdagabbnak és finomabb szerkezetűnek, fontosabbnak tűnhet, mint Chinatown, a Washington Square és a Central Park örökös mókusai.

Mint az már E. Y. Meyernél is tapasztalható, a Svájc mellékösvényei iránti érdeklődés összefonódik a tapasztalás mitikus-képszerű módjához és a ciklikus premodern gondolkodáshoz való közeledéssel. Az ember elér az ész peremére, és láss csodát: azon túl még mindig van valami. A szürreális tartományhoz vezető átmenetté válik a szokványos. Ezen írásmód, a sajátosan svájci szürrealizmus kimagaslóan tehetséges képviselője – E. Y. Meyer, Gertrud Leutenegger és a Minótauroszt mítoszért küzdő Dürrenmatt mellett – Franz Böni, akinek jó néhány igazán erős prózai alkotást köszönhetünk. Böni az egészen lassan az irrealitásba, egy különös múltba elsodródó hétköznapit ábrázolja. Csak befordulunk vele egy domb mögé, és máris egy iparosodás előtti paraszti világban találjuk magunkat, amely nincs többé, mégis teljesen olyan, mint a sajátunk – mindez olyan jellegzetesen svájci természeti környezetben, amilyent Meinrad Inglin óta senkinek sem sikerült megjeleníteni.

Valami hasonlóval próbálkozott *Die künstliche Mutter* (A műanya, 1982) című regényében Hermann Burger is. Nála azonban nem kísérteties csendben történnek a dolgok, hanem zajosan, fülsiketítő zokogások és csörömpölések közepette. Burger is tüntetően visszanyúl Svájc mitikus alaprétegéhez. A leginkább „hazai” hegy, a Gotthárd nála szörnyű anyaöllé válik, melytől azt követeli, hogy újra kihordja és a világra szülje őt, jobbnak, egészségesebbnek, boldogságra képesebbnek, mint először. Burger ötlete egészen hallatlan. Az évtized regényét hozhatta volna ki belőle, olyannyira biztos kézzel ötvözi az újabb svájci szürrealizmus megannyi tendenciáját. Ám alighanem túl gyorsan elkészült a regénnyel, és ezzel talán el is játszotta élete nagy esélyét. Sok mindent mégis sikeresen elért. Többek között egy olyan szertar-

tást visz színre, mely a Svájcra való képi gondolkodáson belül rendkívüli kifejező erőt sugároz: tombolva, átkozódva és könyörögve jó anyává akarja változtatni a rosszat, melegszívűvé a rideget, táplálóvá az önmagát megtagadót, védelmezővé a fojtogatót. Ezzel önkéntelenül igazolja azt is, hogy a Svájc körüli irodalmi csatározásokat már évtizedek óta az anyával kapcsolatos képzetek irányítják a mélyből.

Burger regénye más szempontból is példaértékűnek bizonyult. Ez ugyanis egy betegség könyve. Olyan testi szenvedésekről is szól, melyek okai nem csupán a testben, hanem a családban, a társadalomban és a politikumban keresendők. Ha az ember ezt tudatosítja, és szemügyre veszi a regény megjelenésének történelmi pillanatát is, egy teljes hagyomány körvonalazódik előtte. A testet belülről felemésztő halálos betegség az elemző értelem válságával egy időben jelenik meg az irodalomban. Az áttörést Fritz Zorn *Mars* (1977) című könyve jelentette. A kötet egy jó házból való rákbeteg svájci fiatalember feljegyzéseit tartalmazza, melyeket röviddel halála előtt vetett papírra. Az Adolf Muschg által sajtó alá rendezett szövegből számos nyelvre lefordított világsiker lett. Megjelenésekor a könyv nem tűnt többnek, mint a „rossz Svájccal” szemben megfogalmazott szokásos kritika egy különlegesebb változatának. A *Mars* azonban a rák- és betegségkönyvek hosszú sorát nyitotta meg. Az ilyen művek középpontjában mindig a betegség áll, amellyel szemben a modern orvostudomány minden technikai kiválósága ellenére tehetetlen. Zorn és Burger mellett Walter Matthias Diggelmann, Maja Beutler, Thomas Hürlimann, Walter Vogt, Claudia Storz említendőek ebből a vonulatból, bizonyos értelemben Christoph Geiser és Hugo Loetscher és nem utolsósorban persze Adolf Muschg is, akinek valósággal rögeszméje a téma. Peter Noll *Diktate über Sterben und Tod* (Jegyzetek a meghalásról és a halálról, 1984) című műve így már egy ismerős irodalmi műfajhoz tartozó alkotásként kerülhetett a legtöbb példányban eladott könyvek listájára.

De mi köze ennek Svájcra? A patriotizmus és a rák – kell-e ennél abszurdabb szókapcsolat? Az abszurd azonban sajnálatos módon magában a valóságban gyökereszik. A rák ugyanis korunk társadalmának egyik fájdalmas valósága és fontos metaforája egyben. A rák az, amivel szemben az orvostudomány technikája és egyáltalán a tervező értelem példaszzerűen kudarcot vall. A rák a lehetséges haladás határának a mitikus hieroglifája. Nem véletlen tehát, hogy az irodalomban az újabb szürrealizmus-szal összefüggésben jelent meg: akárcsak az, a rák elvitatta a racionalitás teljességre törő uralomigényét. Ennélfogva lett ez a betegség kulcseleme a képek újabb, más irányú harcának, amely iránt Svájc nem maradhat közömbös. Hiszen mi más a betegség, ha nem a természet elemi történése? A betegség nem valamilyen hiány, hanem önálló erő. A betegség formájában a természet visszavág a technikának, ahogyan képeivel a költő az egészséges gondolkodás nevében visszavág az egyoldalú észnek. Mi Svájcban és világszerte kíméletlenül kihasználtuk és továbbra is kihasználjuk a természetet. A természet egy szép napon katasztrófális erővel fizeti ezt vissza. A fák elhalnak. A vizekből a halak kipusztulnak. A virágok és a bogarak, az aprócska, tarka, csúszómászó lények csendes szomorúsággal eltűnnek. Cserében valamivel több pénzünk van. A rák metaforája a falon megjelent babilóniai intelem: „mene, tekel, ufarszin”, mely a számítógépes korban sem fejezhető ki digitálisan. A nagy betegség témájával az írók már akkor szembesítettek, amikor még sejtelmünk se volt a haldokló erdőről és a mérgezett esőről. Akkoriban azt hittük, hogy lám, a költők újra a magánélettel foglalkoznak, kiábrándultak a politikából, elégük lett a jó és a rossz Svájcra való civakodásból, és most már csak saját magukkal foglalkoznak. Mostanra rájöttünk, hogy a maguk módján ők akkor is a beteg Svájcra beszéltek. A halálos betegséget mint civilizációnk fenyegetőn sötét peremét mutatták meg nekünk. A nyilvánosságban bekövetkezendőt a magánélet tükrében. A maguk világtapasztalásának sajátosan ősi módján a költők önnön testükként érezték át az ország

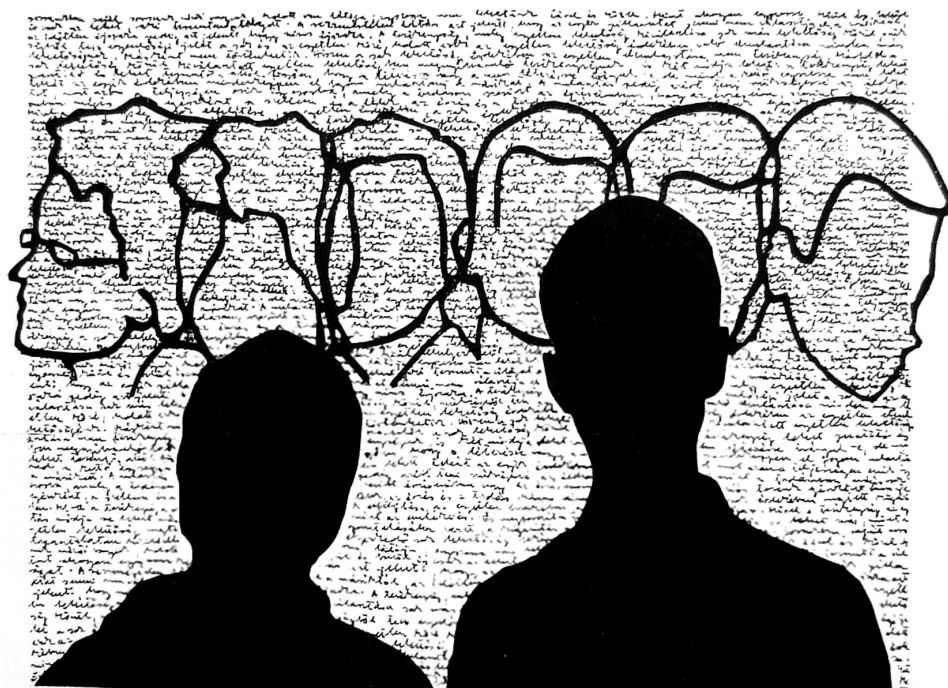
teljességét és az ország teljességének részeként önnön testüket, beszédmódjuk így vált egészen intimmé és háborzongatóan személyessé.

Mi emberek általában képekben gondolkodunk még akkor is, ha a képek logikailag pontatlanok és erkölcsileg igazságtalanok. Ez mélyen összefügg a szerelemmel is. A szerelem mindig a teljességet célozza meg, és aki a teljességre tör, mindig csalódik. A csalódásból erőszakosság, gonoszság és igazságtalanság születik, ugyanakkor a szerelemben csalódott embert mindig is újra utoléri a saját érzései, és eluralja a vágy.

Az ember csak azt ismeri, amit szeret – mondják egyesek. Mások úgy vélik, hogy csak azt ismeri, amitől szenved. Az is lehet, hogy a kettő között nincsen ellentmondás.

Rigán Lóránd fordítása

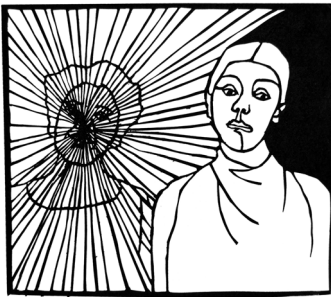
Peter von Matt – Irodalomtörténész, germanista. Luzernben született, 1937-ben. 1976 és 2002 között a német irodalom tanára a Zürichi Egyetemen. 1980-ban vendégtanárként tanít a kaliforniai Stanford egyetemen, 1992/1993-ban fellow a Wissenschaftskolleg zu Berlinben. Akadémikus, számos jelentős tudományos társaság tagja. Önálló kötetekben tárgyalta többek között E.T.A. Hoffmann és Elias Canetti munkásságát, vizsgálta a svájci irodalom jellegzetességeit. 2012-ben elnyerte a Schweizer Buchpreis díjat *Das Kalb vor der Gotthardpost* című kötetéért. Zürich közelében él.

PETER BICHSEL

A NYELVBE ZÁRVA

Költészeti előadás a *Mai nemzeti kísértetirodalmak?* című szimpóziumon

„Olteni állomásbüfé-
nyelvjárásnak” mondják
továbbá azt a –
nyelvörzöket
megbotránkoztató –
nyelvet, mely
a Svájcban beszélt
nyelvek keverékéből áll,
és egyszerre sehonnani
és mindenünneni.

Sem olvasóvá, sem íróvá nem svájcként lettem. Ellenkezőleg: az olvasás az alternatíva volt, a más. Az olvasás nem a svájciak megkülönböztető jegye, és én már csak olvasói minőségemben is kimondottan rendhagyó svájci vagyok, ahogyan az olvasó olasz sem tipikus olasz, illetve talán egyetlen olvasó bennszülött sem tipikus bennszülött.

Így alighanem azért váltam olvasóvá ifjúkoromban, mert más voltam, és szenvedélyes olvasóvá azért, mert más akartam lenni – nem svájci, hanem valami más. Joggal érzek tehát felháborodást, ha olvasóként és íróként mint svájcit emlegetnek. Jóllehet svájci vagyok. Meggyőződésem azonban, hogy rengeteg olyan rossz és kevésbé rossz tulajdonságom van, amelyek jobban megkülönböztetnek másoktól, mint a nemzetiségem. Köztük olyan tulajdonságaim is, amelyeken másokkal osztozom, és amelyeket másokkal közösen ápolok magamban, például a szocializmusom.

Irodalomolvasóként és író emberként egyaránt valamilyen hagyományba illeszkedtem bele. Ez minden. És ez a hagyomány nem svájci – ahogyan íróként én sem vagyok az –, mert úgy Jean Paul, Goethe, Stifter, Shakespeare, Sherwood Anderson és Nathalie Sarraute is svájciak volnának.

Meg kell ám hagyni, hogy egyébként viszont svájci vagyok, és legalábbis suhancként a saját helyi tapasztalataimmal olvastam ezeket a szerzőket.

Peter Bichsel, *Eingesperrt in Sprache. Poetikvorlesung auf dem Symposium „Nationale Literaturen heute – ein Phantom?”* In: P.B., *Das süße Gift der Buchstaben. Reden zur Literatur.* Suhrkamp, Frankfurt a. M., 2003.
© 2003 Suhrkamp Verlag
All rights reserved

Például nem érthettem volna Joseph Conradot, ha nem a saját szomszédjaimra emlékeztetnek figurái. Ami ellenben korántsem jogosítja fel a német germanistákat, hogy szerzőként netalán svájcinak nézzenek. Az ő Svájccal kapcsolatos elképzeléseknek ugyanis az égadta világon semmi köze szülőhelyemhez, Oltenhez.

Ami felnőni igen jó hely különben. Svájc összkomfortjába ágyazottan, de helység szempontjából mégsem otthon igazán. Olten vasúti csomópont, ahonnan elindulva mindjárt máshol lehetsz – nemcsak a valóságban, hanem fejben is. Az olteni állomás mindig is sokkal többre emlékeztet Oltennél, mely természetesen a vasutasok városa is volt az idők során. Az emberek nem önszántukból költöztek egy szabadon választott helyre, hanem Oltenben állomásoztatták őket. Elhagyták Bellinzonát és Chiassót, ideköltöztek Luzernből és Zürichből, de szabadidejükben bármikor olcsón visszautazhattak. A legtöbb olteni nem Oltenben volt otthon. Még tizenöt évesen is így nyilatkoztam származáshelyemről: „Luzerni vagyok, de jelenleg Oltenben lakunk.”

Ez a „nem valamilyen szép helyen lakás” határozott meg. Hazátlanként egy biztonságos, úgymond biztosított és lakható környezetben.

„Olteni állomásbüfé-nyelvjárásnak” mondják továbbá azt a – nyelvőrzőket megostránkoztató – nyelvet, mely a Svájcban beszélt nyelvek keverékéből áll, és egyszerre sehonnani és mindenünneni. Alighanem erre is utalt „az olteni csoportosulás” megnevezés az írószövegség egykori disszidensei kapcsán.

Egyébként – számomra meglepő módon – semmilyen kapcsolatom nincs már Oltennel, és anélkül sétálhatok az utcáin néha, hogy bármi emlékeztetne arra, itt nőttem fel, itt jártam iskolába, és az első bosszúságok is itt értek. Még a vonatozás iránti szeretetemnek sincs köze Oltenhez. Ezt az is bizonyítja, hogy annak idején félttem a vonatúttól, mert rosszul voltam közben. Időközben azonban ezt a rosszulletet, ahogyan Oltent is, magam mögött hagytam.

Ennek ellenére ragaszkodom hozzá: olteni vagyok. Egy olyan helyről származom, amit nincs miért sem gyűlölnöm, sem szeretnem. Sehonnani vagyok, meg kell hagyni, egy olyan seholból, amit magam raktam össze önmagamnak. Legkésőbb tizenkét éves korom óta, amikor az olteni városi könyvtárat felfedeztem, nem vagyok olteni.

„Senkinek nincs joga úgy viselkedni velem, mintha ismerne.” Robert Walser mondta ugrik be, valahányszor svájcinak neveznek. „Ön mint svájci.” „A svájci író.” „Tipikusan svájci.”

Ha Németországban mondják rólam ezeket, még van legalább valamilyen értelme. Sokkal gyakrabban mondják azonban Svájcban. Foglalkozásom itt nem egyszerűen író, hanem svájci író. Holott egyébként Svájcban még a focistákat is a jelző nélkül emlegetik. Onnan jut ez eszembe, hogy az irodalomkritika egyre inkább olimpiai játékokat rendez irodalomból: „Ki az első, ki a második és ki a harmadik?” És az olimpiai játékokhoz kell is a nemzetiség. Így az irodalom mint legújabb sportág is a nemzeti irodalmak régen idejétmúlt humboldti felfogását viszi tovább.

Egyébként ha a felolvasóest plakátján nem az állna, hogy „Peter Bichsel svájci író”, hanem „Bichsel (Svájc)”, az már tetszene. Én amúgy szívesen megnyertem volna a Tour de France-ot is, méghozzá büszke meggyőződéssel svájciént nyertem volna meg Svájcnak.

Azért lettem annak idején íróvá, mert rosszul fociztam, ami olimpiaiilag azt is jelentheti, hogy szűkölködtem a nemzeti érényekben. És ezért lettem mindenekelőtt olvasóvá. Az olteni városi könyvtár könyveivel elhagytam Oltent egyszer és mindenkorra.

Ha most egy újabb, értelmetlen törvényt vezetnének be, mely szerint az ember holnaptól csak olvashat, vagy pedig csak írhat, de a kettőt együtt nem, cseppet sem esne nehezemre a döntés – én az olvasás mellett tenném le a garast.

S ha annak idején Oltenben az olvasásnál maradok, el is nyertem volna ezt a szabadságot. Az olvasás által azonban hagytam magamat írásra csábítani, az írás pedig

visszavezetett a rabságba, méghozzá nem is csak a hagyományba zártságához – milyen csodálatos rabság is lenne Laurence Sterne, Denis Diderot, Goethe és Jean Paul világában –, hanem a nyelvbe zártság állapotába is.

Amikor annak idején Oltenben azzal vigasztalta édesanyámat a franciatanárom, hogy azok a diákok, akik jók németből, sokszor rosszak franciából, felszabadulásként éltem ezt meg, az idegen nyelvek kényszere alóli felszabadulásként, és elkezdtem befészkelni magam a németbe. Na persze nem az olteni német nyelvbe, hanem a német irodalom nyelvébe.

Túl voltam már az első, teljesen komoly írói kísérleteimen, és az írás által egyre inkább a német nyelv világában kezdtem berendezkedni. Német nyelven zajlott a világom. Először persze egy felettebb patetikus német nyelven, amilyen a színházi, a templomi vagy a nemzeti hőseink által a különös módon spontánul beszélt újfelnémet, amin csak akkor szólaltak meg, ha igazán komolyra fordult a dolog. Így ezzel a mondattal állt az ágyúk elébe Niklaus von Wengi városbíró annak idején Solothurnban: „Ha polgárvernek kell folynia, hát folyjék előbb a sajátom!” Amely mondatot már csak azért sem mondhatta, mert az általa beszélt nyelv a középelnémet volt, és a saját nyelvváltozatunkra ma sem lehetne pontosan lefordítani a mondatát, amely az ő nyelvjárásában valami hasonló lehetett: „Ne lőjetek má’!” Ám az „eredeti” újfelnémet változatnak mégis megvan a maga valósága: irodalmi nyelv, „írott német”, ahogyan nálunk felé nevezik.

Irodalmi német nyelven követtem a filmvászonon az amerikai mozihősöket is, a filmeket nálunk feliratozták. Még a mozi nyelve is, ahonnan megismertem a valódi nagyvilágot, a német volt, méghozzá nem is a beszélt újfelnémet nyelv, hanem az irodalmi.

A nyelv, amelyen írok, csakis és kizárólag papíron létezik. Egyébként nem úgy beszéllek, ahogy írok. És amiket itt elmondok Önöknek, nem egy beszéd – csak felolvasom a mondatokat, amiket ide írtam, írott németül olvasok fel.

Az én egyéni világom nyelve egészen korántól az irodalmi német volt, írásban éltem. Egy olyan nyelv fogságába kerültem, amelynek csak papírformája van. Egyre inkább egy másodlagos világban éltem, és ezzel vége lett a vadregényes gyermeki álmoknak, hogy Afrika-kutató, misszionárius vagy a párizsi Szajna-híd alatti csövező leszek, mert ezek az álmok más nyelven zajlottak.

Egy olyan nyelvbe záródtam be, amely csak itt létezik – az olteni moziban, az olteni templomban és az olteni ünnepi beszédekben –, az irodalmi németbe. Így már egy hosszabb, egyébként kellemes frankfurti tartózkodás is eltompítja a pennámat – pedig nagyon is otthonosan érzem magam Németországban és az újfelnémet köznyelvben –, mert elveszítem a nyelvem, az irodalmi németet, amely túlságosan is hasonlít az ott beszélt felnémet nyelvjárásra.

A felnémet nem idegen nyelv, csupán egy kissé idegen nyelvjárás számunkra, akik az irodalmi németben vagyunk otthon.

Fogalmam sincs, milyen mértékben vagyok egyébként a mi vidékünk voltaképpeni felnémet nyelvjárására, a felső-alemannira ráutalva. Azt sem tudhatom, mennyire hiányozna hosszabb távollét után a saját nyelvjárásom. Abban azonban biztos vagyok, hogy alighanem elveszíteném ezt a nyelvet, amelyben fészket raktam, az irodalmi németet.

Nem a mi vidékünk csodálatos kenyere, a cervicalat és a rösztit, se nem a szomszédaim vagy a táj kötnek ehhez a helyhez, hanem a beszédhelyzetem. És aki heves tiltakozásom ellenére továbbra is feltétlenül „svájci írónak” akar titulálni, jobban teszi, ha nem a témáimat, hanem a nyelvemet firtatja. A témáimat – ebben biztos vagyok – Ausztráliában sem veszíteném el. Történeteim papírra íródnak, és Ausztráliában is van elég papír. Azt sem hiszem, hogy Ausztráliában elfelejtenék újfelnémetül – szí-

vesen élek ebben a nyelvben, jól érzem magam benne – , irodalmi németem azonban elkallódna. Elveszíténé a szükségszerűségét.

Csodálattal olvasom azokat a legtöbbször szükségből lett emigránsokat, akik száműzetésben is folytatták az írást, egyesek még hozzá az új környezetük nyelvén. Közelebb áll azonban hozzám azok élettörténete, akik emigrációban feladták az írást, és akiket alig ismer valaki.

Ugyanakkor iszonyodom a Németországban maradt Gottfried Benn által az emigráns Klauss Mannhoz intézett szavaktól: „Az irodalom itt zajlik.” Nem, szó sem lehet arról, hogy az ember bármilyen körülmények ellenére hazájában maradjon. Ameddig ellenben itt lehetek, az írás lehetősége fennáll.

Svájci íróvá tesz engem vajon mindez? Olyannyira különleges a saját helyzetem? Tipikusan svájci?

„Nemzeti irodalmak.” Ugyan miféle kis dobozok ezek?! Ahogy a berlini falból kiestt az első kis kavics, egyik pillanatról a másikra megszűnt az NDK-irodalom. És a lehullott kavics feletti örömemhez társult egy kis káröröm: a germanisták – közöttük nemcsak amerikaiak – tucatjainak a témája egyszerre elúszott.

Én a magam részéről örülök neki, hogy nem létezik svájci irodalom. Svájcban ugyanis a német mellett franciául és olaszul is írnak. Márpedig ebben a három irodalomban nem látom a leghalványabb közös vonást sem. Alapvetően különbözik egymástól a nyelvtörténetük. Ám elvárhatóak lennének akkor legalább a hasonló témák egyazon országban. Alig vannak. Az irodalmak ugyanis nem a nemzeti környezetből, hanem irodalmi hagyományokból erednek. Ezek a hagyományok pedig a különböző nyelvek esetében szintén különböznek. A többnyelvű Svájc lehetne az iskolapéldája a nemzeti irodalmak nemlétének. Nekem meg éppen Svájcban kell folyton a nemzeti irodalom kérdését taglalnom. És éppen a svájciak azok, akiket ez a téma szinte rögeszmésen foglalkoztat.

Rossz néven is veszem saját magamtól és ettől az átkozott előadástól, hogy visszatértett Oltenbe.

De visszavitt legalább az én egykori csodálatos tanáromhoz, Kurt Haslerhez is, aki tizenkét évesen bevezetett az irodalmi német nyelvbe, és aki a leginkább felelős azért, hogy most itt állok. Valamivel később tanította Franz Hohler is, aki ugyanazt mondja róla, mint én. Franz Hohler szintén Oltenben nőtt fel. Tetszik, amit csinál, de egészen másfajta író lett belőle, mint én. Olteniként is lehet valakinek teljesen más nyelvi önéletrajza, ugyanazzal a csodálatos tanárral, vasútállomással, vasúti csomóponttal.

Igen, a csomópont, pontosan ez lehet. Jaj annak, aki megpróbálja kibontani a csomót.

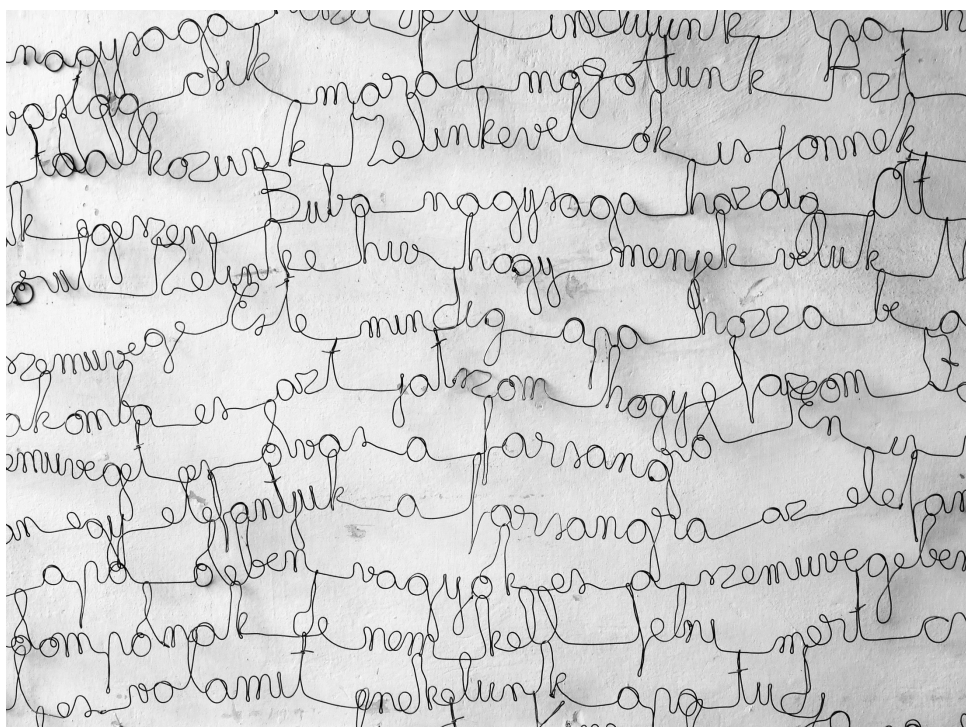
Vagy mondjam egyszerűbben. Sok évvel ezelőtt ugrott be nekem az az örült ötlet, hogy a könyvtáramat rendezzem. A szobámban csak német irodalmat akartam tartani, a fenti szobában német nyelvre lefordított világirodalmat, a kis szobában pedig világirodalmat eredetiben. Jött a cepekedés. Milyen remek ötlet! Kis idő múlva öt kötet Shakespeare-rel álltam karjaimban. Felbaktattam a lépcsőn, megálltam kicsinyég, lejtöttem. Nem bírtam eltávolítani Shakespeare-t a német irodalomból. Felhagytam ezzel a kísérlettel, és visszavitem Ulrich Bräker Shakespeare-jét, vissza Goethe Laurence Sterne- és Diderot-fordítását, Natalia Ginzburgot és Ennio Flaianót és a többiek mind az irodalmi német nyelven írt német irodalomba. Abba a német irodalmi nyelvbe, amelyet Luther vezetett be annak idején, és amely jó ideig kortársai számára is némileg idegenül hangzott, mígnem általánosan elfogadott lett. Számomra különleges módon idegen maradt ez a nyelv. Jámbor gyerek voltam, olvastam Luther Bibliáját, az írást, ahogyan emlegették, és nekem abban a szerencsében volt részem, hogy ezt a nyelvet még mindig csodálatosan idegennek tudtam tapasztalni, amilyenek talán Luther kortársai is tapasztalhatták.

Luther talált egy nyelvet. Én pedig egy talált nyelven írok. Azon a nyelven, amit a vadnyugaton is beszéltek az olteni moziban, irodalmi német nyelvű, Luther Márton-i felirattal.

Nem vagyok tehát svájci író, holott svájci vagyok, hanem írott német nyelvű. Amihez csak annyit lehetne hozzáfűzni, hogy itt állok, másként nem tehetek.

Rigán Lóránd fordítása

Peter Bichsel – Író, publicista. Luzernben született, 1935-ben. Tanítóként dolgozott, majd 1968 után gyermekeknek és felnőtteknek írt rövidprózájáról és újságokban megjelenő tárcáiról vált nemzetközileg ismertté. 1972 és 1989 között számos amerikai egyetem meghívott előadója. Solothurn közelében él. Stílusára sajátos minimalizmus illetve az abszurd iránti fogékonyság jellemző. Számos prózakötet és publicisztikagyűjtemény szerzője. Magyar nyelven megjelent könyvei: *Egy asztal az egy asztal* (ford. Dévény István, Holnap Kiadó, Bp., 2012.), *Enyhe szellő a tenger felől* (ford. Szijj Ferenc, Bookart, Csíkszereda, 2013.)

ÖNKÉPEK HELVÉCIÁBÓL

Hajdú Farkas-Zoltán, a Bookart kiadó *Svájci írók* sorozatának szerkesztője válaszol Jakabffy Tamás kérdéseire

■ *Honnan, kitől ered a Bookart Svájci írók sorozat ötlete?*

A sorozat ötlete 2010. március 18-án született meg Zürichben. Akkoriban Ludwig Hohlt fordítottam, aki noha a német nyelvű svájci irodalom egyik legérdekesebb és legelismertebb egyénisége, mindaddig ismeretlen volt a magyar olvasók számára. Ezért úgy terveztem, hogy kiegészítem a kötetet a Hohlt még személyesen ismerő svájci értelmiségiekkel készített interjúkkal. Így jutottam el többek között Werner Morlanghoz, a megbecsült svájci irodalomtudóshoz, akivel nemcsak Hohlról beszélgettünk, hanem a magyar irodalomról is, amelyet – bevallom, meglepetésemre – ő nagyon jól ismer. Aztán szó esett a többnyelvűségről, arról, hogy a svájci és az erdélyi magyar értelmiség egyik megkülönböztető jegye, hogy két vagy három nyelvben és kultúrában is otthonosan mozog. Innen meg már egyenes út vezetett Jászi Oszkár „keleti Svájc” modelljéhez, amely javaslat minden bizonnyal a legszebb jövőképet vázolta fel a Trianon utáni Erdély népei számára. Hozzá kell tennem, hogy ekkoriban olvastam a Pro Helvetia pályázatát, a „Swiss List”-et is, amely svájci írók műveiből készült külföldi könyvsorozatokat kívánt támogatni, de annyira nem ismertem a svájci irodalmat, hogy bátorságom lett volna válogatni. Werner Morlang dolgozószobájában született meg a sorozat ötlete, aki kérésemre szívesen elvállalta a válogatás feladatát. Így lett ő a sorozat mentora.

Ki és milyen kritériumok szerint választotta ki a fordítanivalót? Mennyire játszott szerepet a „benn-

**A svájci irodalom
többnyelvűségét
sorozatunk tudatosan
tükrözi: a kilenc
kötetből egy olasz
nyelvű, egy francia
és hét német.**

szülött-svájci” irodalmi kanonizáció a szelekcióban, és mennyire a fordítók? (Esetleg korábban voltak fordítók, mint kiszemelt művek?)

A válogatást Werner Morlang javasolta. Én csak egyetlen könyvet kértem, Ludwig Hohl *Hegymenet* című regényét, amelyet méltán tart a kritika a „hegymászó-irodalom” legkiemelkedőbb alkotásának. Ezenkívül abban egyeztünk meg, hogy prózaköteteket koncentrálnunk, a magyar olvasók által már ismert „nagyágyúkat” (Dürrenmatt, Frisch, Walser, Ramuz stb.) kihagyjuk, és hogy nem a bestseller, a lektűr felé tendálunk. Egy-két fordító kivételével, akikkel már volt a kiadónak jó tapasztalata, a többieket utólag kértük fel a közös munkára.

Mennyire vehető számba tudatosan alkalmazott szempontként a svájci többnyelvűség (plurikulturalitás) a magyarul kiadott, illetve kiadni tervezett munkák kiválasztásában?

A svájci irodalom többnyelvűségét sorozatunk tudatosan tükrözi: a kilenc kötetből egy olasz nyelvű, egy francia és hét német. Igaz, Svájcnak van egy negyedik hivatalos nyelve is, a rétoromán, a fiatal és tehetséges rétoromán író, Arno Camenisch egy ideig kísérletezett is a többnyelvű prózával, de újabban ő is csak németül ír.

Sorozatunkat Piero Bianconi *Családfa* című kötete nyitotta, egy ticinói családtörténet, amelynek mozzanatai megdöbbenően hasonlítanak a 20. század eleji, Amerikába kivándorló székelyek történeteihöz. A könyv sok előítéletet segít lebontani, jócskán árnyalja a gazdag Svájcra kialakult közhelyes képünket. A pompás fordítás szerzője Lukácsi Margit, aki a Pro Helvetia jóvoltából Ticinóban, a Bianconi család számos utódjának odaadó segítségével ültette át magyarrá a sajátos svájci olasz nyelven írt szöveget.

A francia nyelvű svájci irodalmat Nicolas Bouvier képviseli *Világunk járása* című csodás útleírásával. Lehet, hogy ma azt hisszük, az egyre könnyebbé váló világjárás idejében nem sok újjal szolgálhat az útirajz, de ez a rendkívül költői érzékenységgel megírt kötet valódi meglepetéseket tartogat. Ennél karizmatikusabb regényt ritkán nyílt alkalmam olvasni, tegyem hozzá: Ádám Péter mesteri fordításában.

A német nyelvű fordítások közül elsőként Adelheid Duvanel *Anyám kalapjára* című novelláskötetét említeném. Ő végtelenül érzékeny író, s grafikusként is nagyon tehetséges volt. Bázeli, jómódú családból származott, de már serdülő lányként fellázadt a polgári konvenciók ellen. Joe Duvanelhez, a bohém festőhöz és zenészhez ment feleségül, akinek abban az időben Jánossy Ferenc, az '56-ban Svájcba emigrált magyar festő volt a legjobb barátja; „Firinc”-nek becézték, a kötet több novellájában is szerepel. Ezek a történetek különben egytől egyig éles látású pillanatfelvételek, összetett emberi viszonyok feszesen megírt, találó pszichogramjai. Mesteri prózaminiatúrák, amelyek a kilátástalanság labirintusába vezetik az olvasót.

A magyar nyelvterületen is már ismert Urs Widmertől a *Kék szifont* jelentettük meg. Ez a szédítően dinamikus történet szürreális időutazásra invitálja az olvasót, a könyv főhőse ugyanis felül a bázeli vonatra, hogy hazautazzék, s egyszerre csak felnőttként a múltban találja magát, gyermekkorra családi házában. Az író apja, Walter Widmer híres műfordító volt, fia csodaszép könyvet írt róla (*Apám könyve*), magyarul is megjelent. De itt hadd említsek meg egy másik Urs Widmer-könyvet is, a *Zarándoklatot*, amelyet Valentin Lustiggal, a kolozsvári származású, világhírű festővel közösen írtak, s amelyből jócskán fogunk idézni a sorozat tizedik kötetében.

A rövidpróza remekműveként tartják számon, holott – alcíme szerint is – „volta-képpen regény”: ez a szokatlan nyelvi intenzitású *Jakob alszik*, Klaus Merz műve. A *Die Zeit* méltatása szerint a könyvben összesűrűsödő emberi sorsokról vaskos re-

gényt lehetett volna írni. De Merz nem ezt teszi, hiszen tudja, hogy *valójában* mi történt, s hogy azt miképpen kell elmondani. Ritkán olvasni ekkora lélegzetű rövidprózát.

Gerhard Meiert még a svájci irodalomban jártasabb olvasók közül sem ismeri mindenki, noha kisregényei világirodalmi színvonalúak. Fiatalkorában jó tollú költőnek számított, aztán elhatározta, hogy családot alapít, és felhagy az irodalommal. Húsz évig egy lámpagyár formatervezője volt, negyvenévesen tüdőbajt kapott, s a hosszan tartó lábadozás alatt (gyermekai felnőttként már saját útjukat járták) elhatározta, hogy újra írni fog. Azzal kezdte, hogy felnőtt fejjel még egyszer átrágtá magát a német nyelvtanon. Kisvártatva felmondta a lámpagyári állását. Versekkel kezdte, később áttért a prózára. *A Holtak szigete* az *Amraini tetralógia* első regénye, két jóbarát, Baur és Bindschädler olteni sétájának a története, amely során múltból származó képek bukkannak elő és ékelődnek a történet szövedékébe, hogy az emlékezet falain létrehozzák a lélek kiállítótermét. A regény nagyon összetett, több szálon fut a cselekmény, szóval nem „olvastatja magát”. Nagy meglepetésünkre a magyar kritika kitörő lelkesedéssel fogadta.

A napokban megjelenő, már említett Ludwig Hohl-regényt, a *Hegymenetet* Erőss Zsolttal közösen szerettük volna bemutatni a magyar olvasóknak. Sajnos ma már csak emléket tudunk állítani vele ennek a nagyszerű embernek.

Novemberben jön még a világhírű Peter Bichsel *Enyhe szellő a tenger felől* című rövidpróza-kötete, amelyet a kritika már megjelenésekor beemelt a svájci irodalmi kánonba. Kilencedik szerzőnk Markus Werner, akinek a regénye, a *Nemsokára* tulajdonképpen egy a halál küszöbén álló férfi párbeszédnek álcázott monológja. De a főhős keserű, már-már cinikus humorral megrajzolt vilásképe egy pillanatilag sem engedi elérzékenyülni az olvasót, egészen új, meglepő szemszögből ábrázolva a sorsfordulat, sorsdöntő elhatározás előtt álló embert.

A magyar olvasó irodalmi elvárásaiban a többféle léptékű közösségi – illetve legszélesebben nemzeti – sorskérdések előkelő szerepet játszanak. Svájc, amelyet messze elkerültek a „történelmi sorsfordulók”, kitermelt-e olyan irodalmi csúcsteljesítményeket, amelyekben a történelem, a sors, a végzet drámai alkotóelemként értékelhető?

A „nemzeti sorskérdésekkel” irodalmi szempontból az a „baj”, hogy partikulárisak. Író legyen a talpán, aki ilyen témából világirodalmi értékű művet képes alkotni. De én a „nemzeti sorskérdéseket” és azt, hogy az irodalomban a történelem, a sors, a végzet drámai alkotóelemként jelenhetnek meg, nem venném egy kalap alá. Ha egy kicsit alaposabban megnézzük, a svájciaknak is volt éppen elég bajuk a történelem során, végső soron annak köszönhetik függetlenségüket, hogy egyik nagy szomszédjuk sem vette volna jónéven, ha a másik anektálja őket. Hát ezek a „nagyhatalmi féltékenykedések” évszázadokon keresztül (utoljára a második világháború alatt) éppen eleget „stresszelték” a függetlenségüket féltő svájciakat. Van Peter Bichselnek erről egy kitűnő tanulmánya, amelyben pontosan megvilágítja, hogy mi a probléma ezekkel a „történelmi sorsfordulókkal”, *A svájci ember Svájca* címmel le is fordítottam, benne lesz a sorozat tizedik kötetében.

Volt-e olyan célja a könyvsorozat szerkesztőjének, hogy a magyar olvasóközönség körében kevésbé ismert irodalmi formátumok, szerkezetek, „műfajok”, (regény)struktúrák felé perspektívát nyisson? Hiszen akár a témaválasztásban, akár az írói nézőpont(ok)ban, akár bizonyos művek formai szerkesztettségében találkozunk a nálunk hagyományostól meglehetősen eltérő megoldásokkal.

A második világháború utáni svájci próza élvonulatának egyik jellemzője a minimalizmus. Ere sorozatunkban több példa is van, elég, ha csak Gerhard Meier, Klaus Merz vagy Peter Bichsel könyvét említem. De emellett van hagyományosabb családregény (Piero Bianconi) és útleírás (Nicolas Bouvier) is. Mint már jeleztem, a könyveket Werner Morlang válogatta ki, akinek – meggyőződésem – pompás irodalmi ízlése van.

A könyvvásárló olvasó – legyen bármennyire idealista – sejtí, hogy nem csupán a Bookart önerőre támaszkodó, „heroikus” vállalkozásáról van szó a Svájci írók esetében. Valószínűleg a svájci kultúrdiplomácia, illetve ottani támogatók is a „színpalak mögött” állnak... Legalábbis a budapesti könyvfesztiválon önálló sátorral (!) képviselt piros könyvsorozat erre mutat. Mennyire célozta meg a kiadó az üzletileg potensebb magyarországi piacot? Vagy esetleg épp ez volt az elsődleges „célcsoport”?

Amennyiben a kérdés második része arra vonatkozik, hogy a Bookart a magyarországi, esetleg jobb anyagi lehetőségekkel rendelkező közönséget célozta-e meg, akkor azt kell mondanom, hogy kiadónkban az elsődleges célcsoportot úgy hívják, hogy az összes, olvasni szerető, a világra kíváncsi magyar ember. Köteteink mind Erdélyben, mind Magyarországon elérhetőek, és megfizethető áron kerülnek forgalomba. Egy könyvkiadó új termésének bemutatására természetesen a könyvvásárok, könyvfesztiválok jelentik a legfontosabb fórumot. A Bookart hisz a nyomtatott könyv jövőjében, ezért számunkra természetesnek tűnik, hogy minden évben három fontos eseményre koncentráljunk: a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválra, a Könyvhétre és a Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásárra, ahol önálló stand nélkül képtelenség lenne felhívni az olvasók figyelmét legújabb kiadványainkra.

Ami a kérdés első részét illeti: köve hiszem, hogy a könyvvásárló olvasót, ha kezébe vesz egy új kiadványt, az érdekelné, vajon honnan volt pénze a kiadónak erre a szép darabra. Feltéve, ha nem valamelyik konkurens kiadó munkatársa. Hadd pontosítsak: a Bookart sem idézőjelben, sem anélkül nem heroikus vállalkozás. Csak szellemi és gazdasági vállalkozás, mint minden egészséges könyvkiadó. De csak olyan könyveket jelentetünk meg, amelyeket mi is nagy érdeklődéssel és élvezettel olvasunk – lehetőleg önerőből. S ez így talán már szokatlannak tűnő jelenség. A svájci sorozat köteteit különben egyetlen intézmény támogatta, a Pro Helvetia, a svájci állam kulturális alapítványa. Ez azt jelenti, hogy a „Swiss List”-program büdzséből kifizették a fordításokat. Nem a kiadónak, hanem egyenesen a fordítóknak, ami – tegyük hozzá, az általános kelet-európai gyakorlat ellenére – a legméltányosabb megoldás. Tekintettel a sorozat igényes (ezáltal költséges) kivitelezésére, természetesen magyarországi és romániai alapítványoknál is pályáztunk. Minden alkalommal eredménytelenül.

Nem titok, hogy a kilenc eddig megjelent kötet után a kiadó már készíti a tizediket. Merre folytatódik a sorozat, és milyen szélesebb perspektíváról tudhatunk?

Tizedik kötetünk („...ennyit a fantáziámról” – svájci írók a Bookartnál) a sorozat záró darabja lesz, amelyben a kilenc szerzőt tanulmányokkal, interjúkkal, recenziókkal és fényképekkel szeretnénk közelebb hozni a már említett olvasói célcsoporthoz.

KÖBÁNYAI JÁNOS

HELLÓ, CSAJOK! (II.)

V. „Század, vigyázz!”

■ Néhány óra múlva a fogdaccellában. Mind a négyen bágyadtan ülnek a két kopott zöld asztallapon, vállukat a vakító fehér falnak vetve. Egyszerre nyitják ki a szemük, egyszerre kapják fel a fejüket a nyíló ajtó zajára. Az őrparancsnok lép be.

– Föl! Most telefonáltak, hogy vigyelek benneteket szeretett őrnagyotokhoz. Mozduljatok már!

Dékány: Mínek siessünk? Van időnk. Nem belefér ebbe a tetves öt napba?

Kiss: Mi a francot akarhatnak tőlünk?

Kavics: Nem elég nekik, hogy itt vagyunk?

Őrparancsnok: Nem mondták, miért hívatnak, de nagy örömet okoznék, ha elárulnám, hogy hoznotok kell a pokrócot is?

Egy csapásra fölugranak. Mindegyik beszél, alig értik egymás szavát:

„Hát persze, hogy nem tarthat itt öt napig.” „Csak kínozni akar még egy kicsit.”

„Ne dőljünk be a pokrócnak, biztos a leltárhoz kell.” „Talán ma már otthon leszünk.”

Őrparancsnok: Elég a dumából! Mozgás és gyerünk! Azt mondták, most azonnal vár. Jobb, ha nem haragítjátok késéssel is.

„Jó. Oké.” „Mehetünk.” Versenyt tolakszanak ki a szűk ajtón. Majd fegyelmezett, zárt sorban menetelnek a miniszteri úton. Karjaik soha szabályosabban nem lendültek, arcukon szögletesre zárt, sugárzó reménykedés.

Üresen hangzik bakancscsattogásuk a századkörlet folyosóján. Az őrparancsnok megállítja a kis csapatot az irodaajtó előtt. Kopog, majd benyit, hogy teljesítette a parancsot. Épphogy helyére ugrott a kilincs, Zagyva és Dékány is odaugrik a kulcslyukhoz. Majd feldönti őket az ajtó, amikor kiszáradva kivágódik.

Őrparancsnok: Nem tudok semmit – tárja szét a kezét. – Nekem annyit mondott csak, hogy leléphettek. Várjatok, míg kiszól.

Dékány: Egyedül van? A hátadtól nem láttunk semmit.

Őrparancsnok: Hárman vannak. Vele van a Majoros alhadnagy meg a szolgálatvezetők. Szóval várjatok szépen – és ha nem találkozánk, akkor minden jót.

Kezet fog mindenkivel, és elmegy.

Kifosztott, sivár csönd telepszik a folyosóra, ahol most is – noha odakinn vakít a napsütés – olajos félhomály uralkodik. A csaknem azonos színűvé csiszolt, kopott, piros és fehér cement padlóköcskék és a falakat vállmagasságig páncélozó zöld festék fáradtan csillog. Az ajtó mögül nem hallatszik semmi zaj.

Zagyva: Félek, ha csak a századtól vannak, nem sül ki ebből semmi jó.

Kavics: Ha nem azért hozatott fel bennünket, hogy egy prédikáció után hazaengedjen, rádöntöm az íróasztalt.

Kiss: Ide figyelj, Kavics! Már előbb is akartam szólni, most az egyszer vágj mindenhez jó pofát. A saját szakálladra olyan hős lehetsz, amilyen csak akarsz. De most játszd meg azt – amit magadnak is bevallhatsz –, hogy be vagy szarva. Ez kell a hiúságának, és mi haza akarunk menni.

A filmnovella első részét októberi lapszámunkban közöltük.

Kavics: Most az egyszer elismerem, hogy sikerült padlóra küldenie, azaz megtörtem. De akkor is vannak határok...

Zagyva: Akármit mond az őrnagy, te befogod és kész. Nem veszed észre, hogy azt csinálnak velünk, amit akarnak?

Visszaáll a csend. Eltart egy-két percig, majd az alhadnagy feje hajol ki a szűkre nyitott ajtónyíláson.

– Egyenként jöjjenek be! – mondja, és visszabukik a tányérsapka.

„Miért külön-külön?” „Mit akarhat?” – kérdezik tanácstalanul, hol egymásra, hol az ajtóra nézve.

Dékány: Fut még egy kört.

Zagyva: Psssszt... fogd be a pofád!

Kavics: Jobb egyedül. Legalább nem kell senki előtt szégyenkezni.

Zagyva: Gyerünk, menjen be már valaki. Csak a helyzetünkön rontunk.

Dékány: Az menjen be először, aki a legjobban fekszik nála. Szerintem, menjen a Kiss.

Többen is: „Igen, menjen a Kiss.” „Menjél és okosan!”, „Nyomás, veled vagyunk” – taszigálják a századparancsnok ajtaja elé.

Kiss: Hagyjatok. Jól van. Bedobhatom magam.

Karjával kaszáló mozdulatokat végez. Megigazítja a zubbonyát. Kapcsol egy lyukat a derékszíján.

A többiek hangtalanul nézik. Kiss az ajtóhoz lép. Megfogja a kilincset. Fejét visszafordítja, elvgyorodik, majd üres kezével fapofára igazítja az arcát. Gyorsan benyit.

A századparancsnoki iroda is azt a kiürült, természetellenesen néma hatást kelti, mint a körletfolyosó. A természetes íróasztalon nem hever egy szál irat, kimutatás, könyv, íróeszköz sem. Mogorván uralja a közepes nagyságú szobát, üveglapján frissen szállt porszemek. A már Budapest felé tartó írnök asztalkája is üres, az örökösen munkálkodó írógép alatt szürke műbőrhuzaat szunnyad. A fogason az őrnagy esőkabátja árván lóg.

Kiss, amint elengedte az ajtókilincset, vigyázzállásba merevedik. Háromlépésnyire szemben vele az őrnagy könyököl az íróasztal mögött. Két oldalán kényelmesen szétterpesztett lábakkal az alhadnagy és a szolgálatvezető főtörzsőrmester ül a parancsnokukhoz közel húzott székeken. Már huzamosabb ideje unatkozhattak itt.

Őrnagy: Persze magát küldték először. A rangidőset. Maga nem is tudja, hogy gondoltam arra is, netán örvezetőt csinálok magából. De szükségem volt a rajztudására. A rajjal sok dolog van. Állandóan a körműkre kell nézni. Nem tudott volna mellette rajzolni.

Szünetet tart. Leveszi és megigazítja a sapkáját.

– Mondja, Kiss honvéd, miért olyan néma?

Kiss: Őrnagy elvtárs jelentem, nem vagyok néma. Nem kérdeztek.

Őrnagy: De azt talán magától is tudja, hogyan kell bejönni egy szobába, ahol előljáró tartózkodik.

Kiss hallgat.

Őrnagy: Nos?

Kiss: Nem értem...

Őrnagy: Nem tanult itt semmit erre vonatkozóan?

Kiss (elharapva egy „ja”-t): Őrnagy elvtárs, Kiss István honvéd kérek engedélyt bent tartózkodni!

Őrnagy: Kivételesen nem küldöm ki, hogy előlről ismétlje. Húzza közelebb azt a széket a sarokból, és üljön le. Úgy. Mondja, mik a maga szülei, szóval ki fia-borja is maga.

Kiss: Jelentem, édesapám diszpécser, édesanyám nyugdíjas, óvónő volt.

Őrnagy: Testvére van?

Kiss: Jelentem, igen. Egy nővérem van, hat évvel idősebb nálam, és már férjnél van.

Őrnagy: Rendes, tisztességes családból való. Kár, hogy ezek közé keveredett. De miért is van itt? (kis szünet után) Tudja?

Magának segítenie kellett volna nekem, meg kellett volna értenie. Persze ez kelemetlen a többiek előtt – ismerjük ezt a problémát –, de mindenkinek tudnia kell, hogy melyik oldalon a helye, és van bátorság is a világon. És azt is tudnia kell, hogy magához egy ujjal sem nyúlhatnak, ha helyesen viselkedik.

Maga előbb-utóbb elvégzi azt az egyetemet... Ebben biztos vagyok. Tudom, hogy alaposan megküzdött azért a fölvételért. Jogász lesz, akitől emberi sorsok függenek. Maga is rendet fog tartani és tartatni, ugyanazt a rendet, amit én is őrzök. Persze most nem rám figyel, hanem arra gondol, hogy hol járnak a többiek. Pedig higgye el, az a fontosabb, amiről itt beszélünk. Szeretne hazamenni?

Kiss: Jelentem, igen. Vár a család...

Őrnagy: Kiss honvéd, jó lecke volt ez magának. Ne felejtse el, amit ebben a szobában hallott.

Okos gyerek maga, tudnia kell, hogy nekem is feletteseim vannak, akik megkövetelik tőlem a rendet, s azoknak is feletteseik vannak, egész az atyaúristenig. Magának, értelmes embernek mondjam, hogy ugyanez a szisztéma a civil életben is, csak ott nem annyira sarkosak a dolgok, mint nálunk. Ez mindig így volt, és így is lesz, ha lázong ellene, semmire sem viszi.

Arról a hazautazásról majd gondolkodunk. Küldje be a következő jómadarat. Kiss honvéd, most elmehet.

Kiss: Értettem, őrnagy elvtárs. Kérek engedélyt távozni.

Őrnagy (kihúzza magát): Távozhat.

Kiss szabályos hátraarccal kimegy.

Kavics következik. Vigyázzállásba húzza magát.

Kavics: Őrnagy elvtárs! Kavics János honvéd kérek engedélyt bent tartózkodni.

Noha igyekszik feszes, katonás benyomást kelteni, érződik, kínosan rágcsgálja a szavakat. S amint befejezi a sablonjelentkezés utolsó szavát – mintha a mondatból valamit vissza lehetne szívni –, villanásra elhúzza a száját.

Őrnagy: Mondja meg nekem, Kavics honvéd, miért van az, ha meglátom a maga pofáját, miért megy el a kedvem az élettől is? Árulja el, az Isten szerelmére. Hiába lő esetleg kitűnően, vagy hiába találok rendben a szerelvényét, hiába igyekszik elbújni a sorban, a lényéből sugárzik, hogy nem tetszik a rendszer. Például – jobb későn, mint soha – árulja el, hogy most e percben miért esett olyan nehezeére, hogy tisztességesen jelentkezzen. Miért képes erre a másik százhusz, és maga miért nem? Mondja csak el nyugodtan. Hallgatjuk.

Kavics pihenj-tartásban áll. Hallgat.

Őrnagy: Most meg miért hallgat makacsul? Azt hiszem (beosztottjaira néz) szépen kértem magát.

Kavics: Őrnagy elvtárs, nem vagyunk egyenlő helyzetben. Még nem vagyok civil.

Őrnagy: Üljön le. Nem harapom le az orrát. Arról már letettem, hogy magából embert faragjak. Kevés erre az egy év. Egyszerűen csak meg szeretném érteni magát.

Kavics (nagyot sóhajtva, szinte sziszegve szürcsölve a levegőt): Jó. Hát, szóval ez alatt az év alatt sehogy sem tudtam megérteni, hogy miért kell kérni az engedélyt bent tartózkodni. Legtöbbször – például most is – azért jövünk az előljárók szobájá-

ba, mert hívtak. Tehát nem saját jószántunkból, esetleg épp annak ellenére, parancsra. Ez idáig világos, ez szolgálati viszony – de ehhez miért kell nekem engedélyt kérni, hiszen épp az előljáró akaratából léptem vagy lépek a szobába. Az engedélykérés ugyanis azt jelenti, hogy magam elhatározásából lépek a szobába, amiről pedig teljesen nyilvánvalóan szó nincs. Az őrnagy elvtárs hívatott, s én teljesítettem a parancsát, hisz éppoly jól tudja, mint én, hogy nem is tehetnék másként. De az őrnagy elvtársnak sem jut az eszébe, hogy például megtagadja ezt a kérést, hiszen épp az őrnagy elvtárs akarja, hogy én ide bejőjsek...

Őrnagy (az asztalra üt): Gyönyörű ez a „tudatos” okoskodás, meg kell az agynak hasadnia tőle, és a szívnek szakadnia. De tudja, mit mondok magának? Az ilyenfajta okoskodással sehol nem állja meg a helyét az életben. Az egyetemet sem végzi el, vagy ha mégis átvergődik, egy munkahelyen sem lesz maradása. Mit képzelsz? Hol tűrik el ezt az anarchista magatartást? Maga leköpi, ami mindenkinek, az egész közönségnek, a bajtársainak megfelel, mindazt, amit magánál nagyobb janik találtak ki. És persze fütyül a következményekre. Csak sajnálni lehet az ilyen embert. De leginkább az édesanyját sajnálom, aki a beteg lábával kénytelen volt lesántikálni magához. Mondhatom, idáig sem volt, de ezután sem lesz sok öröme magában.

Remélem, tudja, hogy a bajtársainak sem szolgált nagy meglepedésére a viselkedése. Ha magának nem is mondták, de jó néhányszor panaszkodtak viselt dolgairól. De hát végül is nekem mindegy...

De hazamenni azt akar. Akár ebben a pillanatban. Hanyatt-homlok, mint tót az anyjának. Ne tegyen úgy, mintha nem érdekelné ez a kérdés.

Kavics: Haza akarok menni.

Őrnagy: Mindjárt gondoltam. Ez legalább nyílt beszéd. Én is nyílt leszek. Tudja, az ember nem megy mindig oda, ahova akar. Ez az, amit maga nem képes belátni, nem képes érzékelni, de azon csodálkozik, ha betörik a fejét. Mint ahogy én is betörhetem a magáét. (Egy barna fedelű spirálfüzetet húz elő az íróasztalfiókból.) Tudja, mi van ebben a füzetben? A maga egyéves működésének dokumentumai. Dátum szerint, pontosan, az elkövetés napján bejegyezve az összes fegyvelemsértő ténykedése. Ne féljen, semmi nem maradt ki belőle. Tizenhat feljegyzés. Parancsmegtagadás, tiszteletlen magatartás előljáróival szemben, kerítés-parancsnokságon kért kimenők, bizonyos levelek tartalma, amelyekről tudomásunk van... és egyéb disznóságok. Maga tisztában van azzal, hogy ennek a fele is elég lenne a hadbíróshoz, ahol nem engedik el az embert üres kézzel? Nehogy azt higgye, hogy idáig a szép szeme miatt nem tettem feljelentést, a fáradságot sem sajnáltam volna rá. Csakhogy nekem nem mindegy a század becsülete, ha magának mindegy is, meg az édesanyját is sajnálom, mint már mondtam az előbb. De azért nehogy azt higgye, hogy vége a játzmának, mindent megúszott, és most foghatja a kalapját. Ez a füzet itt van, felterjeszhetem bármikor. Ma is, holnap is vagy egy év múlva. Úgyhogy ehhez tartsa magát. Fő a biztonság (elrakja a füzetet a fiókba), mindig tudni fogjuk belőle, ki is volt az a Kavics János honvéd. Megértette?

Kavics: Értettem.

Őrnagy: Ha valóban értette, akkor így vigyázzon magára. Talán megérjük egyszer, hogy a Magyar Népköztársaság hasznos polgára lesz. Nem bízom benne, de őszintén kívánom magának, Kavics honvéd. Higgye el, sok baja lesz még az életben. De hagyjuk... Van kérdés? (Kavicsra, majd unatkozó beosztottjaira néz.) Nincs. Úgy is jó. Hmmm... Elmehet.

Kavics megfordul, szótlánul kimegy. Hátáról az őrnagy „ennek falra hányt borsó” legyintésére siklik a kamera, majd a belépő Dékány beleköthetetlenül merev arcát mutatja.

A folyosó. Kiss és Zagyva egyszerre rohanja le Kavicsot: „Na, mi van?” „Mi a dörgés?” Kavics: Azt hiszem, hazaenged, vagy haza kell engednie. Különben a szokott prérikációk.

Zagyva: Te meg amilyen hülye vagy, ellentmondtál neki.

Kavics: Nem szóltam egy szót sem.

Zagyva (idegesen járkál): Nem tudom, nem tudom, mi lesz ebből. Nem is ez az őt nap. Nekem egész más a helyzetem, mint nektek. Társadalmi ösztöndíjjal vettek fel az egyetemre. Szerintetek nem kellene ezt megmondani az őrnagynak? Lesz nyoma az ügynek? Mit szólnak, ha visszajut hozzájuk? Épp a végén kell elszúrnom... De talán rajtatok is segít, ha megmondom, hogy ki vagyok.

Azt is megmondom neki, hogy a mamám ki mellett dolgozik. Ez egész biztos jó mindnyájunknak.

Nyílik a századparancsnoki ajtaja. Vigyorgó arccal Dékány lép ki, majd kisvártatva az őrnagy és kísérete.

Őrnagy: Század, vigyázz!!!

A négy fiú felsorakozik szemben az őrnaggal. Bakancsaik egy vonalban a piros-fehér cementkockák vonalával. Az őrnagy köhint, megigazítja a tányérsapkáját. Megdörzsöli a kezét, kidüleszti a hasát, s hatásos szünet után megszólal.

Őrnagy: Század, pihenj! Nem érdemlik meg, de kapnak egy lehetőséget. A tisztelt barátaik úgy hagyták itt a körletet, mint egy disznóolat. Maguk kiköszörülnek a csorbát. Kitakarítanak, felmosnak, aztán Majoros alhadnagy elvtársnál jelentkeznek. Utána az ő vezetésével átviszik a géppisztoly-lőszert a zászlóaljraktárba. Ha ezzel rendesen – tudják, mit jelent ez – végeztek, még ma mehetnek haza. Amíg befejezik a munkát, addig bent leszek. Sorakozzanak ugyanitt, Kiss honvéd jelentsen. Egyébként őt nevezem ki a feladat irányítójának. Aztán isten áldja magukat. Búcsúzóul kezet fogok magukkal, akár a bajtársaikkal. Azért maguk is a századhoz tartoznak, maguk is a fiaim. Nem? (Ránevet a fellélegző arcokra.) Oszolj!

A szeméttárolók. A piszkosszürke, kormos betonvályúkban csendesen füstölög a laktanya fojtó illatú szemete. Most ér le a négy fiú a két kifeszített sátorlappal, amelyekbe összegyűjtötték a körletben maradt holmikat. Lerakják a tárolók mellett. A sátorlapokban elrongyolt alsótrikók, jégeralsók, zoknik, gyűrötté olvasott, kitöltött keresztretjévtény-oldalakkal magazinok, szappantartók, fogkefék és sok-sok csámpásra hordott, barna kimenőcipő, amelyeket megtarthattak volna – a század leszerelés-megtisztulásakor levedlett mocskos hámrétege. Elkezdik célozgatni e pusztulásra való tárgyakkal a szeméttárolók tetejét.

Dékány: Srácok! Két kézzel. Ha sietünk, még marad egy jó pár óránk vonatindulásig. Megmutathatnánk a civil formánkat a városban.

Kiss: Jó ötlet. Minél előbb „télak”.

Kavics: Csak essünk túl azon a kézfogáson.

Dékány: Majd jól beleköpök a tenyerébe.

Zagyva: Hülyék vagytok. Ez már igazán a legkevesebb.

Dékány: Még mit nem. Majd búcsúkönnyeket zokogunk a vállán azért, hogy abban a megtiszteltetésben részesített, hogy egy kevéske pluszidőt ránk áldozott az életéből.

Kiss: A szabályzatban nincs kézfogási kötelezettség.

Zagyva: Nem volt idáig elég nektek? Kezet fogtok, és kész. Egyébként elég rendes volt, csinálhatott volna nagyobb balhét. Megkérdeztem tőle, semmi nyoma nem lesz az ügyünknek.

Kiss: Ha még egyszer előjössz a nyomaiddal, behajítalak téged is ebbe a szemétkébe.

Másfél órával később a naposasztal előtt állnak, szemben a lépcsőfordulóval. Jön az őrnagy. Bal karján az esőkabát, jobbában aktatáska.

Őrnagy: Pihenj! Ellenőriztem a körletet. Jó munkát végeztek. Ha így dolgoztak volna egész évben, most nem lennének itt. Én is megyek haza. Nekem is van családom, az embernek otthon is megvannak a maga kötelességei. Jó utat. Be ne rúgjanak a vonatindulásig, mert még beviheti magukat a járőr. Vigyázzanak, ma állandó készséget tartanak. Hát akkor viszontlátásra.

Jobból a bal kézbe veszi az aktatáskáját, és kezet nyújt.

Mindenki elfogadja.

Őrnagy: Aztán viselkedjenek tisztességesen. Viszontlátásra.

Megindul a lépcsőn. A négy szempár mereven nézi. Az őrnagy öt-hat lépcsőfok után visszafordul.

– Talán még látom egyszer magukat az életben.

Befordul az aknavető szakasz naposasztala előtt, s eltűnik a lépcsőfordulóban. A négy fiú szinte parancsszóra fordít háttal, s mint a verebek a folyosóablak párkányára könyökölnek.

Az őrnagy kilép a zászlóaljépületből. Rátér az épp néptelen miniszteri útra. Innen fentről testtartása görnyedtnak tűnik. Lógázza az aktatáskáját. Alakja egyre apróbb barna foltta válik. Hazafelé tartó, a nyolcórás munkában elfáradt munkás vagy kishivatalnok.

„Helló, csajok!”

A század raktára. A kis helyiség három oldala tele polcokkal, amelyeken sisakok, bakancsok, pokrócok, zubbonyok, hátizsákok sorakoznak. Középen asztal, mögötte ül a század szolgálatvezetője. Nagy alakú, keménytáblás füzetbe hajol. Az asztal előtt zubbony-, nadrág-, ing- és bakancshalmok tornyosulnak külön-külön kupacokban. Az asztallal szemben áll a négy fiú. A törzsőrmester megtalálta a füzetben, amit keresett, ceruzáját odateszi mutatónak, felpillant, írni kezd.

Törzsőrmester: Kiss István honvéd.

Kiss: Jelen.

Törzsőrmester: Egy darab pokróc.

Kiss: Igen.

Törzsőrmester: Egy darab zubbony.

Kiss: Igen.

Szakaszvezető: Egy darab zöld ing.

Kiss: Igen.

Szakaszvezető: Egy darab alsó trikó.

Kiss: Igen.

Szakaszvezető: Egy darab zöld gyakorló-nadrág.

Kiss: Igen.

Szakaszvezető: Egy darab honvédségi derékszj.

Kiss: Igen.

Szakaszvezető: Egy pár bakancs. Kitisztította, talpát is bekente? (Kiss megmutatja.)
Jó, rendben.

Egy pár cérnazokni.

Kiss: Igen.

Szakaszvezető: 1 darab zöld alsó.

Kiss: Igen.

A törzsőrmester a füzetből olvassa a tételeket, fölpillant, hogy ellenőrizze, valóban megvan-e. Kiss magáról húzza le a ruhadarabokat, és megmutatás után a megfelelő ruhadombra dobja. Végül teljesen meztelenül áll a törzsőrmester előtt.

Kiss: Leszereltem, őrmester elvtárs. Minden rendben?

Szakaszvezető: Igen, itt a ruháscsomagja, itt írja alá. A személyi igazolványt majd együtt átvehetik a kapunál.

Kiss átlép egy ruháshalmon, annak az alján a csomagja, a hóna alá szorítja, majd aláír a füzetben, amit a törzsőrmester tol eléje.

Kiss: Rendben minden?

Szakaszvezető: Igen, elmehet.

Kiss szabályos hátraarcra fordul és kimegy a raktárból. A másik két fiú még mindig vigyázzban áll az asztal előtt. A törzsőrmester újból keres valamit a füzetben – aztán felpillant.

Szakaszvezető: Dékány László honvéd.

Dékány: Jelen.

Szakaszvezető: Egy darab...

- - -

Mosdóhelyiség. Egy csapra slagdarabot illesztenek, azzal locsolják egymást. Vízcsozási, halk felkiáltások, fröcskölés, lemossák egymás hátát. „Hát ezt is megértük.” Indián szokásban szaladnak be a folyosón, vizes testtel.

Körlet. Üres ágyak – csak a vázuk van meg –, döglött sodronyhuzalok feszülnek az ágykeretekben. Nagy űr. Az egyik sarokba húzódnak. Ott bontják ki a csomagokat. Lázasan kapkodják magukra a ruhát. Sietnek.

Aztán a laktanya főútja. Szalad a négy fiú a kapu felé. Kezükben lóbálják a holmijukat.

Kiss szürke öltönyt visel. Dékány fehér porcelánnadrágot és színes virágos inget. Kavics szalad elöl, termócipőben, kék-fehér csikos matróztrikóban, farmernadrágban. Zagyva könnyű fehér garbóban és ugyanilyen színű vászonnadrágban. A kapu előtt néhány méterrel megállnak. Libasorba rendeződnek. Kiss lép az élre, ő szólítja meg a kapuügyelet főtörzsőrmesterét:

– Főtörzs elvtárs jelentem, négyen az első századból hazautazásra készen állnak. A személyi igazolványainkat szeretnénk elkérni.

Főtörzs: Sürgős? Csak 11-kor van vonat, elég, ha 10-kor kimennek, még bajt csinálnak, berúgnak. És a többi. Menjenek vissza.

Kiss: Ígérjük, nem lesz semmi baj – vacsorázni szeretnénk, sétálni a városban, alig láttuk egy év alatt.

Főtörzs: Ne pofázzon, vissza, és kész.

A kis csapat hátraarcot csinál, és visszaindul a főúton. Együtt csámborognak a laktanyában. Már végleg nem tudnak örülni a leszerelésnek, mellettük menetoszlopok masíroznak – egy-egy tiszt rájuk ordít – vigyázzba merevednek – szomorúan ülnek a padokon, nem tudnak mit kezdeni magukkal – egy szót sem szólnak egymáshoz. Beesteledik. A zászlóaljépület lépcsőjén ülnek. Minden arra járó katona megcsodálja őket.

Dékány: Na, menjünk, srácok.

Kiss: Még van egy negyedóránk.

Kavics: Hogy azért kikizzenek, az lehetetlen. Minden örülséget el tudok képzelni, de hogy ezért még feltartsanak, azt nem. Lehetetlen, hogy ne jussunk ki erről az elátkozott helyről. Menjünk, mire várunk?

Elindulnak, most nem rohannak. Míg a kapuhoz érnek, addig is eltelik néhány perc. Megint Kiss áll az élre. A kapusszobához érnek.

Főtörzs: Na, megint mit keresnek itt?

Kiss: A személyiért jöttünk. Gondoltuk...

Főtörzs: Én nem vagyok szadizmus, de hogy maguk rábasznak, az kurva isten. Hordják el magukat. Jöjjenek akkor, amikor az a parancsban meg lett határozva.

A három fiú arca merev, arcizmusuk sem rándul, annyira meglepte őket a kitörés. Állnak mozdulatlan.

Főtörzs: Na, mi lesz már? Lelépni!

Megfordulnak, el akarnak menni.

Főtörzs: Vszkozz! Nem tudnak szabályos hátraarcot csinálni? Mik maguk? Civilek vagy mi a kurva isten?

Hátraarcot csinálnak.

Főtörzs: Balra át, lépés induuuulj!

Elvonulnak. Meg sem tárgyalják az új eseményt, tízkor a kapusszoba előtt állnak. Egy szót se szólnak. Úgy állnak, mint akik elszánták magukat, hogy innen többé vissza nem fordulnak.

Megérzi ezt a főtörzs, nem akadékoskodik. Szótlatlanul kiosztja a személyi igazolványokat. A fiúk elveszik. A főtörzs kihúzza magát, tisztelgésre lendül a keze.

A kapuügyeletes felhúzza a sorompót, ők jobbra át-ot csinálnak, és kimasíroznak a laktanyakapun. Megállnak, egy mélyet sóhajtanak – s mintha csak összebeszéltek volna, szaladni kezdenek.

Nemrég eshetett az eső, a pocsolyákban tótágast állnak az országúti lámpák, s a nedvesen csillogó utcaköveken is villódzva cikáznak a fehér fényszerpentinek. Friss szél kerekedik, amely a fiúkkal szemben fúj, elszáradt leveleket, papírdobozokat hajtva maga előtt.

A cókómókjukat magukhoz szorítva szalad a négy fiú. Úgy esik nekik ez a futás, mintha kezdenének valamivel jóllakni – minél éhesebbek, annál szélesebben feszítik mellüket a szélnek.

Úgy kell beállítani ezt a jelenetet, hogy érzékeltetni tudja ennek a futásnak a könnyűségét, hogy milyen különbség van a nehéz bakancs és a könnyű tornacipő között. Külön-külön kell fotózni a négy arcot – az önfeledtséget, az arcizmok feloldódását, a lobogó, borzolódó hajtat, a tágult orrcimpát, a mellkas ütemes mozgását. Lassított felvételen, amint páros lábbal szökellnek, átrepülnek egy-egy pocsolyát. Megelőznek egy békésen bandukoló lovas kocsit. A hajtó hosszan utánuk néz. Kis folyócska hídján szaladnak át, megkerülnek minden útjelzőoszlopot.

Szótlatlanul, boldogan zihálva szaladnak. A híd után keskeny, meredek síkátoron folytatják a futást fölfelé. Földszintes házak kanyarognak mellettük – kiérnek egy nagy térre, ahol hirtelen föléjük tornyosodik sötét kontúrjaival a kéttornyú nagy templom, világitóóra számlap-szemeivel. A főút felé veszik az irányt.

Elhaladnak az orosz hősök emlékműve mellett, és a főutca kellős közepén futnak. Széles ívben lóbálják maguk körül a táskájukat. Szaladnak. Szaladnak. Szaladnak.

Elsuhannak mellettük a fák, a megvilágított cégtáblák, a nagybetűk összefolynak a szemük előtt: KÖNYVESBOLT, JÁRÁSBÍRÓSÁG, PAPÍR-ÍRÓSZER, ZÖLDSEG-GYÜMÖLCS. Amint beljebb érnek, a nedves utcakövön egyre többszínű szerpentin kígyózik összevissza a lábuk előtt.

Az önfeledt arcok, a szabad levegőt szürcsölő szájak, a kivillanó fogak porcelánja. A himbálódzó karok, kanyargó járda, lemaradó, bámészkodó, kései járókelők, kerékpáron haladó kendős kofaasszonyok, a szélben borzongó magas nyárfák. Egy pilla-

natra a tenger végtelen kékje-zöldje. Majd megint a szaladó kiválasztottak, akik kezdenek jóllakni.

A börtönépület előtti útkereszteződésnél állnak meg, hogy egy pillanatra kifújják magukat. Minden összebeszélés nélkül odamennek a börtönépület fala mellé, és egyszerre kiáltják elfúló, ziháló hangon:

HELLÓ, CSAJOK!

A mellékutca tompán nyeli el sötéttségébe a négy fiú gyenge hangját. Továbbfutnak.

Alakjuk már alig kivehető. Nem is látjuk pontosan, melyikük marad le egy-egy pillanatra. Amikor megint fölzárkózik társai vonalába, akkor gyullad ki a vérvörös rakéta a mozdulatlan város fölött. Makacsul sisteregve kapaszkodik, fúrja, fúrja fel magát az égboltra.

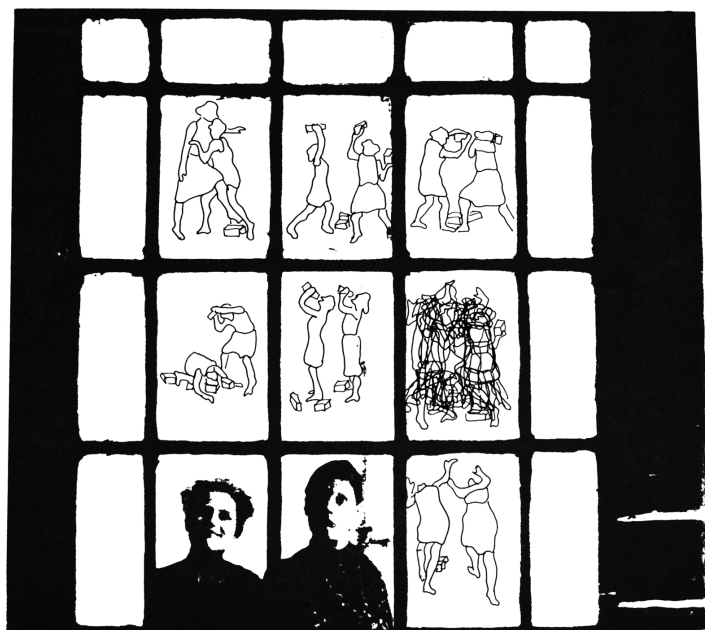
A lendületesen ívelő hegedűzenébe belevág a Mini együttes „Vissza a városba” című dala, ez a kemény basszusra és vadságon túli szelíd fuvolára épített rockballada. Egy kis ideig egymásba mosódik a kétfajta zene, majd az utóbbi erőszakos ritmusaival, és a megszólaló fájdalmas-érdes férfi hangjával – „Ó, ember, meddig, meddig érsz?” – egymaga uralja a hangzást.

Az olajos-fekete éjszakában a hatalmas tűz-felkiáltójel rakéta legyezőként terül el az égbolton. Fényével vörös-celofánpapír burkot von az égő városra.

Ez a fenyegetően vészterhes pillanat – városszín a film utolsó képe. Ezt kell kimerevíteni. A kimerevített képen kisvártatva négy jókora helyen felreped a celofánpapír. A szabálytalan csillag repedéses alakú űrben a város előző nyugalmas esti fényei kerülnek vissza. Villanásnyi időre helyükre a négy fiú rohanása, önfeledtségbe fotózott arca kerül.

Ebbe a tablóba vágják a VÉGE feliratot.

(1972)

NEMZETRŐL, NEMZETEKRŐL (20–21. SZÁZAD)

EGYED PÉTER

A posztmodern nemzeti/kulturális identitás

■ A 21. századi nemzeti evolúciót Európában a legerőteljesebben meghatározza az euroatlanti integráció, valamint az, hogy ebben a két- vagy akár háromsebességű fejlődést miként lehet összehangolni. Elválík az európai nyugat és észak, a dél, valamint a közép és keleti térség nemzeteinek az evolúciója, részben annak következtében is, hogy miként tudják a tartós európai gazdasági válság és recesszió nyomán (is) előállott saját gazdasági és társadalmi válságaikat (nem csak tünetszerűen) kezelni. Ehhez a gazdasági keretrendszerhez adódik a szuverén adósságállományok szinten tartásának vagy lehetséges leépítésének a problémája mint az egyes nemzetgazdaságokat tartósan meghatározó összefüggésrendszer. E kettő együttesen határozza meg az egyes nemzeti költségvetések lehetőségeit, a gazdaság mozgásterét. (Kényszerpályák vannak, márpedig a kényszerpályák mindig torz kibontakozást eredményeznek – ez például Bibó István életművének az egyik fontos tanulsága.) A közép- és kelet-európai államok esetében e két súlyosan meghatározó rendszerszerű feltétel hatásait enyhítette az európai kohéziós alapok lehívásának és felhasználásának a képessége (Lengyelország és Magyarország itt a pozitív példák), Románia a másik végleten található. Ennek az országnak az esetében a legmagasabb kormányzati szinteken megmutatókozó szinte szándékos szervezetlenség és korrupció volt a legfőbb, hatásaiban felmérhetetlenül negatív „vektor”.

A közép- és kelet-európai nemzetek evolúcióját a következő évtizedekben nagyjából ez a feltételrendszer fogja befolyásolni, miután döntés született az európai integráció további fejlődési irányát illetően – Európai Egyesült Államok avagy a nemzetek Európája. (E sorok írója soha nem volt a geopolitikai-geostratégiai alapú prospektív gondolkodás szakértője és híve, ezért a fenti evolúciós sémának nem megfelelő „forгатókönyvet” nem zárja ki, de a gondolati paraméterek szempontjából itt most nem tud foglalkozni vele.)

Amikor azonban a fenti összefüggésrendszert meghatároztuk, kötelezően vissza kell tekintenünk a mi közép- és kelet-európai nemzeteink evolúciójára a rendszer-váltás után, ugyanis ebben olyan erővonalak jöttek létre, amelyek e nemzetek mai arculatát erőteljesen meghatározzák. A politikai elitek – jobb nem lévén – a poszt-kommunista átmenetiségben (tranzitivitásban) határozták meg a társadalom előtt álló célokat, amelyek világos célokat ily módon nem nagyon tartalmazhattak, de teret engedtek egyféle kaotikus nemzeti retorikának, amelyben minden volt, a nemzetek reális állapotfelmérésére épülő – valamilyen helyzet-típusos – nemzeti célkitűzés-rendszert kivéve. Ugyanakkor létrejött a szocialista nagyipar és mezőgazdaság leépí-

tése, valamint a mindenhol sajátos feltételek mellett, hol sikeresebben, hol máig tartó módon elkorruptálva, a privatizáció. Az egykori munkástömegek munkanélküliek vagy nyugdíjasok lettek, létrejött az – önmagát sikeresen eltakaró – új osztály. (Az új osztályok politikai felelősségében értelemszerűen nem volt benne – ma már szinte hihetetlenül hangzik –, hogy szembe akartak volna, avagy szembe tudtak volna nézni a munkás- vagy parasztkérdéssel.) Ez a szocialista nemzeteknek a tulajdonképpen mind a mai napig zajló devolúciója, amelyből az új típusú evolúciónak kellene kibontakoznia. A szocializmus devolúciója eltűnő városokat, elnéptelenedő falvakat, a táj hihetetlen sebzettségét jelentette-jelenti, ahol a nemzet nyugalomba vonuló része és a nemzet helyét kereső fiatalabb része gyakran a legtanácstalanabbul vette kezébe a vándorbotot. (De ha mi elfogadjuk azt a definíciót, hogy rendszerváltás zajlott, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy ez a rendszerváltás egyik lehetséges képe.)

A nemzetek mozgását meghatározza a politikai elitjeik helyzete, szakmai hozzáértése, szerepvállalása. Mivel a politikai elitek helyzetüket elsősorban a hatalmi rendszerben kell hogy definiálják, meg is kell mutatniuk a hatalmi rendszer erővonalait. Ez a rendszerváltó hatalmi elitek és pártjaik esetében meg is történt, akár a társadalmat megrázó erőszakcselekmények formájában (romániai etnikai konfliktusok vagy bányászjárások). Az újabb tranzitív rendszer hatalmi struktúráinak a kiépítése elvileg ellentétes a demokratikus intézmények és a civil társadalom szerveinek megerősítésével, a kontrollt maximálisan az állami hatalom szerveinek a kölcsönös formájában kívánja biztosítani. A válságjelenségek immár szinte kezelhetlenné váló hatásait és a rendszerváltó pártok erózióját, majd eltűnésének a lehetőségét felismerve indult el az egyes politikai társadalmak (ilyen a magyar és a román is) elitjeinek a hatalom koncentrációja felé fordulója. Ennek az alapja az a téves elképzelés, hogy a hatalom azokat a társadalmi kérdéseket is megoldja, amelynek a kezeléséhez érvényes köz- és szakpolitikai projektek kellene. Kísért a kommunista múlt, a totális hatalom eszménye.

Az európai integráció egy ideig (már ameddig a tényleges tagság megvalósult) elfogadható célnak tűnt, mivel társadalmi elismerést lehetett annak biztosítani. (És ezt az uralkodó elitek önmaguk legitimálására maximálisan ki is használták.) Amikor azonban kiderült, hogy itt egy bürokratikus célszerűség elvont kritériumainak is eleget kell tenni – eléggé hamar –, a politikai elitek immár nem látták indokoltnak ebben a célrendszerben megmutatni magukat. (Ehhez hozzájárult természetesen az a reális tény, hogy az európai integráció maga sem tudta az európai polgárság intézményét célszerűen kommunikálni, nem beszélve magának az integrációnak a hatalmas pénzügyi és gazdasági nehézségeiről.) Semmilyen más út nem kínálkozott tehát, mint hatalmilag-politikailag „kézbe venni” a társadalmat. A román és a magyar társadalomban a pártokrácia minden jelensége kézzelfogható. Elsorvadóban és eltűnőfélben vannak a nemzetnek (a történelemben kialakított saját) intézményei, a tradicionális állami intézmények, amelyek akár a létezett szocializmust is túléltek. Ismét csak egy tartalmatlan nemzeti retorikához lehet nyúlni, a múlt elemeit összefabrikálni, amikor az uralkodó pártok és a hatalmi politikai elitek a „nemzetet” akarják megszólítani. (Tartalmas nemzeti retorikán értem azt, ami a nemzet és annak csoportjai, egyénei tevékenységéhez kapcsolódva értékrealizáción ment át. Cselekvés nélkül nem voltak és nem lesznek reális tartalmak.) Mindezen láncolatok eredményeként immár példátlan méretű demográfiai folyamatok bontakoztak ki: a népességszám folyamatos csökkenése, milliós rendű elvándorlás – részben a lehetővé vált gazdasági mobilitás nyomán, amelyet a kommunikációs társadalmak reális lehetőségei csak felerősítenek. (A magyar nemzetet illetően látványos változás a gazdasági/demográfiai/közjogi folyamatokat felerősítő-felgyorsító kettős állampolgárság intézménye.)

Olyan nagyságrendű változások korát éljük, amelyben a szemünk láttára bontakozik ki a posztmodern nemzeti/kulturális identitás képe. Történeti elemekből, fragmentumokból, – akár szélsőséges – értékválasztásokból bontakozik ki, és bizonyára csak a legfontosabb dolog fog hiányozni belőle, a történeti nemzeteknek a helyhez kötöttségből adódó viszonylagos biztonsága és ráérőssége, amelyek egykoron teremtették a nemzet céljaira szolgáló értékeket.

LÁNG GUSZTÁV

Nemzet alatt és fölött

■ Meddig léteznek még nemzetek? És szükséges-e, hogy létezzenek?

E két kérdést az teszi jogosulttá, hogy – legalábbis a történetbölcselet(ek) egyik iránya szerint – minden úgynevezett „történelmi kategória”, amely valaha valamiképpen keletkezett, egyszer szükségképpen véget is ér. (Ez nagyon logikusnak tűnik, sőt ha a bölcseleti forrásokat nézzük, nagyon dialektikusnak, én mégis önkéntelen – vagy tudat alatti – antropomorfizálásra gyanakszom. Az ember legősibb létélménye a mulandóság, a születés elválaszthatatlansága a haláltól. Ezt vetíti ki az általa megismert létezőkre, és minél többet ismer meg, annál szélesebb körre terjeszti ki a mulandóságnak ezt a törvényét.) Végül is, egy majdnem abszurd logika szerint ez igaznak tekinthető: az ember maga is földtörténeti jelenség, melynek van kezdete, tehát vége is kell hogy legyen. Az emberiség – e logika szerint szükségszerű – kihaltával nyilván minden szellemi alkotása, így a nemzet is eltűnésre van ítélve.

Szellemi, mondom, mert a nemzet létrejötte a platóni recept szerint történt. Előbb volt meg a nemzet eszméje, ideája, és azután maga a létező intézményrendszer. És – mint azt Platón bölcsen előre látta – a megvalósulás csak tökéletlen mása lett az ideának.

A modern nemzet ugyanis forradalomban született, és egyik szülője a demokrácia eszméje volt. A nemzet olyan közösség, amelynek tagjai egyenlő jogokat élveznek. „Az alkotmány rózsája a tiétek, / Töviseit a nép közé vetétek. / Ide a rózsa néhány levelét, / S vegyétek vissza a tövis felét” – határozta meg Petőfi ezt a demokratikus nemzetálmot, vagy másutt még tömörebben: „Haza csak ott van, hol jog is van.” Ugyanakkor a nemzet kifejlődésében antidemokratikus is, mert az egységesülés, az egyenlőség jegyében és nevében nem tűri a másságot, a különbözőséget. Ezért ellene van a kisebbségek fennmaradásának. Különösen, ha egy kulturális közösség meghatározott területhez köthető. Egy más nyelvű, más szokásrendű régió szinte államnak tűnik az államban, ezért zavarja a nemzetállam központosító jellegét. Eleinte ezt – tulajdonképpen joggal – a korábbi feudális tagoltság „csökevényének” tekintették, ezért a nemzetfejlődés elhárítandó akadályának. Tekintet nélkül arra, hogy az ilyen „csökevények” nem szükségképpen és minden ízükben ember- és haladásellenesek; ellenkezőleg, a szabadság és a jogegyenlőség, valamint a művelődési értékek olyan formáit képviselik, melyeket a központosított nemzetállam nem képes (és nem is akar) biztosítani. Világviszonylatban a modern civilizáció (és a tőle elválaszthatatlan nemzeteszme) nemcsak madár- és halfajták kipusztulását eredményezte, hanem nyelvek és helyi kultúrák kihalását is. És nemcsak dél-amerikai őserdőben, óceáni szigetecskéken, hanem a demokráciájára hiú Európában is.

Ezért nem érdemes – mert ebben az egyenlőtlen vetélkedésben nem is lehet – különválasztani az államnemzet és a kultúrnemzet fogalmát. A kisebbségek elnyomása és beolvasztása alapvetően az egységes kultúrnemzet óhajának jegyében történik

mindenütt: az államnyelv előjogai a kisebbségek nyelvével szemben a nyelvi identitás feladására kényszerítik a kisebbségeket, és mivel a helyi, a regionális műveltség ezer szállal kapcsolódik a nyelvhez, e műveltség sorvadását is előidézi. Gondoljunk arra, hogy a népzene – és vele együtt a néptánc – dalokban él, és e nóták dallamból és szövegből épülnek fel. Ha a szöveg nyelve feledésbe merül, vele együtt felejtődik a dallam is.

Az európai liberalizmus a nemzetállamok létéből következő demokráciaelleneségre – nemcsak a belső, a kisebbségeket felmorzsoló központosításra, hanem elsősorban az egymással rivalizáló nemzetek hódító-gyarmatosító mentalitására – „felfelé”, a nemzeteket egy nagyobb, „nemzet fölötti” egységbe tömörítő Európában keresték a megoldást. Ennek a két világháború korában még utópikus elgondolásnak érzük most megvalósulását, az Európai Uniót. Melyre ugyancsak illik az, amit a nemzet platóni létéről mondtam, hogy tudniillik csak tökéletlen mása az ideának. Nem is lehet más, hiszen az európai gondolkodás a felvilágosodás óta abban hisz, hogy minél elvontabb, általánosabb érvényű egy eszme, annál fejlettebb, annál magasabb rendű. A nemzet e gondolkodásmód szerint fölötté áll a regionálisnak, a nemzetköziség pedig a nemzetinek. (Van ennek, úgy lehet, kora középkori gyökere is, hiszen akkor találták ki, hogy a monoteizmus fölötté áll a politeizmusnak.) Furcsa módon azonban minél erősebb a „nemzetfölöttiség” programja, annál jobban erőre kapnak a „nemzet alatti” identitások. Ennek magyarázata lehet az is, hogy a nemzet erőfitogtatásainak korlátozásával ezek a regionális identitások könnyebben és szabadabban megmutakozhatnak, és kiderülhet róluk, hogy korántsem archaizmusok, „megőrzött régiségek”, és főleg koránt sincsenek „elhalásra” ítélve, amint azt a nemzet- (és nemzetköziség-) ideológiák hirdették, hanem a létezés természetes állapotai. Az ember ugyanis nem élhet még oly emelkedett absztrakciók közepette; léte konkrét szükségletek és feltételek függvénye, ezért otthonossá csak ott lehet, ahol emberi és tárgyi környezetének minden részletével empirikus kapcsolatba kerülhet. Ebben az „empirikus létben” válik az ember igazán egyéniséggé, és válik egyszersmind egy közösség tagjává. Minden, ami ennél elvontabb „idea”, egyben ideologikus is, és amennyire képes kiváltani az egyén azonosulását, épp annyira taszító is lehet. Ideológiamentes identitást (mint azt Szűcs Jenő egy kiváló tanulmányában megfogalmazta) csakis a szülőföld kínál, éppen ennek az empirikus létnek a biztosításával.

Eszményi tehát az lenne, ha a nemzetállamok (és velük a kultúrnemzetek) egész intézményrendszere annak biztosítását (is) szolgálná, hogy e regionális azonosságok minél zavartalanabban megvalósuljanak. Ez nem jelentene „visszalépést” a történelem „fejletlenebb” szakaszába, hiszen mindazok a (főként kulturális) értékek, melyeket a nemzetfejlődés létrehozott, változatlanul rendelkezésére állnak minden közösségnek, éppen csak nem „elnyomják” a helyi értékeket, hanem táplálják azokat. Ez az eszményi állapot azonban messze áll a megvalósulástól. Ahogy a „helyi identitások” tovább élésének nem vetett véget a nemzeteszme, ugyanúgy a nemzet központosító energiái – egyfajta tehetetlenségi erőként – változatlanul hatnak Európa-szerre, a regionalitás eszméjét pedig egyre több fanyalgás fogadja a nemzetállamokban hatalmat gyakorló politikai erők részéről. Érthető, bár el nem fogadható ez, hiszen minden „regionalitás” kivon valamit az általuk gyakorolt hatalom alól. A hatalomhoz pedig illik ragaszkodni. Talán ezt kellene végre felülvizsgálni Európa-szerre.

GÖMÖRI GYÖRGY Ismételjük meg az alapigazságot

■ **Nemzeti önismeret.** Ebben vagyunk legsúlyosabban elmaradva. Nem kizárólag magyar szokás minden bajunkért az „idegeneket” hibáztatni, de az utóbbi időben ez krónikussá lett Magyarországon. Igaz, ehhez meg kell határozni, kit értünk „idegenek” vagy pláne „idegenszívűeken”. A lengyeleknél, akik államát 150 évig valóban idegenek uralták, ez sokkal egyszerűbb: sem az oroszokat, sem a németeket nem szenvedhetik, bár el kell viselniük őket mint erős, befolyásos szomszédokat. Magyar földön kétszeres a probléma: a gyűlölködés nemcsak a szomszédokat (szlovákokat, románokat, szerbeket) érinti, hanem a „házon belül” is jól működik: gondoljunk csak az egyes régiókban ijesztő méreteket öltő roma-ellenességre és egy harcias kisebbség által eszelős gyakorisággal kinyilvánított antiszemitizmusra. Az, hogy ilyen nézetek azonnali következmények nélkül a magyar parlamentben is elhangozhattak, azt jelzi, leszakadóban vagyunk a civilizált Európától.

Ki a magyar? Fiatalabb koromban én is elfogultan magyarközpontú voltam, de ez részben anyanyelvem eltúlzott szeretetéből, részben fogyatékos történelmi ismereteimből következett. Filológiai kutatásaim során aztán rájöttem, a „Hungarus” jelenlét milyen fontos a magyarság kulturális történetében. Hogyha egy Janus Pannoniusz, egy Honterus, egy Bél Mátyás vagy ugorva egyet, már a nemzetállam korában egy Petőfi Sándor, egy Gárdonyi Géza, egy Márai Sándor vagy egy német anyától született Pilinszky János annyira fontos lehet a magyar kultúra és irodalom történetében, vajon milyen alapon lehet kirekeszteni ebből Bródy Sándort, Molnár Ferencet, Füst Milánt vagy akár Szerb Antalt? Vagy még közelebb a jelenhez, hogyan merésze-e egy apródfrizurás politikai kurzuslovag azt mondani, hogy „számolnunk kell azszal, hogy külföldön Konrád Györgyöt magyar írónak tartják”? Konrád már akkor jelentős és Nyugaton ismert ellenzéki magyar író volt, amikor a vele egy napon nem is említhető (ex-Táncsics-dijas) Szaniszló Ferenc még Moszkvában tanulta és mondta fel a kötelező szemináriumi anyagot.

Szerintem 1956-tal a korábbi magyarságfogalom is megváltozott. A mai kirekesztők szülei elárulták a forradalmat, gyorsan beilleszkedtek a Kádár-rendszerbe, és (kevés kivétellel) nincs mit szemére vetniük azoknak, akik börtönben, segédmunkásként vagy más, a létfenntartáshoz szükséges állásban „vészelték át” a Kádár-restauráció első éveit. Akik megpróbáltatásaik ellenére sem lettek besúgók, mint a nemzeti demagógia későbbi előharcosa, Csurka István.

Ismételjük meg az alapigazságot: nemcsak az magyar, aki a mai magyar állam területén él, vagy akit a mai hivatalosság annak tart. De az, aki magyarnak született, jóllehet állampolgársága más. Aki kiváltja magyar útlevelét, és aki nem váltja ki. Aki az egyetemes magyar kultúra szolgálatát fontosabbnak tartja aktuális politikai megfontolásoknál. Aki más nyelven ír, de hitelesen ír arról, ami az országban történik. Aki nem politikai perccemberké zavaros retorikáját, hanem Petőfi és Arany, Ady és Babits, József Attila, Radnóti Miklós és Pilinszky János nyelvét használja és érzi magáénak.

London, 2013. április nyolcadikán.

GYÖRGY PÉTER

A vaktérkép

(Szűcs Jenő emlékezetének)

■ Trianon óta semmiféle megoldást nem sikerült találnunk a magyar állam, kultúra, nemzet eltérő országokhoz, társadalmakhoz, régiókhoz való tartozásának visszavonhatatlan tényére. Kérdéseket kellene intéznünk magunkhoz – mint azt a *Korunk* teszi, s kéri –, de jóval ritkábban tesszük azt, mint szükségünk lenne rá. Mintha jobban kedvelnénk a reménytelen restitúciós beszéd, a panasz terapeutikusnak hitt, nyilvános önbecsapásra vezető álságos retorikáját, mint a bizonyosságban, azaz a realitásban való létet.

Egy olyan korban menekülünk a soha nem volt s vissza nem térő bizonyosság álmába, amikor a bizonytalanság, a változékonyság magától értetődő társadalmi, politikai, kulturális állapot Európa-szerte s túl azon. Mi, mai magyarok, eltérő mértékben, más-más módon, de újra és újra visszatérünk a századelő kulturális földrajzához, ahhoz mérjük jelenünk, s az összehasonlítások is annak megfelelően tűnnek kielégítőnek vagy veszteségnek. Úgy beszélünk, s úgy emlékezünk – a ma élő nemzedékek döntő többsége által soha nem látott – történelmi, ezeresztendős Magyarországról, mintha az egyetlen percre is azonos lett volna önmagával, s valóságának bármiféle köze lenne a változatlanság, stabilitás, állandóság mítoszához, vágóhöz. A Trianon előtti Magyarországból egyszerű eredetprotézis (Jacques Derrida), mentális használati segédeszköz lett, melyet minél többet emlegetünk, annál kevésbé tartjuk kívánatosnak tudni arról.

Van egy vaktérkép, a történelmi, Nagymagyarország Gestaltja, amelyre milliók tekintenek ismerősként. A „történelmi Magyarország” ugyan semmit sem jelent, de önmagában véve is világos beszéd, a posthistoire korában élő nemzedékek lennének, akiknek sorsa egy lassan évszázaddal ezelőtt történt esemény foglya: s mi boldogan vetjük alá magunkat a reménytelenség ítéletének, s nem törődünk azzal, hogy milyen abszurd, amit teszünk.

Ez a valóban szinte mindenkinek ismerős forma bármiféle történeti, földrajzi tartalmat, realitást, időbeliséget nélkülöz, s ez az ikonikussága titka is. Nagy-Magyarország képe nem történeti valóság, hanem pszichogeográfiai emléknym, egy virtuális közösség pecsétje, kísérteties remény, amelynek hódolni kell, s amelynek jelentésére nem szabad rákérdezni, mert az abban a pillanatban összeomlik, eltűnik. S ott van még az „ezeréves Magyarország” szóösszetétel, amelynek épp úgy a mítikus bizonyosságteremtés adja meg a jelentését, s nem a történeti valóság. Az ezeréves hosszú tartam irrealitásának szerepét, az utólagosan folytonossá tett etnikai tudat historikus konstrukcióját, kritikáját az 1988 óta halott Szűcs Jenő példászerű életművének egyik legfontosabb gondolatmenete hagyta ránk – mindhiába.

A történetiség rendjeit nélkülöző múlt igézetében élő magyar neotradicionalizmus mára minden kapcsolatát elvesztette a társadalmi valósággal, miközben lassan az államvallás rangjára emelkedik Budapesten, ahol a Gótikus Palotában, azaz a Parlament neogótikus épületében szemünk láttára bontakozik ki a történelmi Magyarország panteonja, élő múzeuma: a korona, a koronaórség, az Alaptörvény, az élővé tett díszletek mind a képzelt múlt feltámasztásának kellékei. Igazi posztmodern pastiche.

Holott a globális változékonyság, a kulturális és földrajzi távolságok közötti arányos különbségek eltűnése önmagában is megköveteli a kérlelhetetlen realitásérzék, amelyet a történelmi nagyságának kísérteties emlékébe dermedt mai Magyaror-

szág jelentős részben kezd elveszíteni. A globalizáció új technokulturális léptékváltásokra vezetett, amelyben a földrajzi távolságok részleges virtualizálódása alapvető változást jelent a hagyományos történeti képződmények, így a nemzetállamok, a nemzeti kultúrák számára is. A virtuális távolságok kulturális-politikai rendszerei, hálózatai a globalizáció társadalomalakító valóságát jelentik, ami elől kitérni egyszerűen lehetetlen.

Ráadásul arról sem gyakran beszélünk, hogy mindez nem a távoli világok, terek, idők kérdése, hanem a mai magyaroké is, akik különféle szomszédos vagy közeli országokban élünk, s közülünk milliókat érintenek az átváltozások. Mi magyarok például már hosszú évtizedek óta a permanens migráció állapotában élünk, a történeti mitológia tehát épp az egyik legfontosabb átalakulást takarja el, a nyitott határok új világát, amelyben 1989 óta élünk. Az emigráció és migráció közötti különbségek az olyan esetekben drámaiak, mint a miénk. A szomszédos ország, azonos nyelv, részben azonos kultúra, hasonló társadalmi berendezkedés, tehát kis földrajzi és politikai távolságok radikális virtualizálódásának, jelentésének kérdése minden bizonnyal a kortárs magyar világok egyik legfontosabb problémája – miközben, úgy látom, e probléma súlyáról jelentőségén alul ejtünk szót, mintha nem látnánk, hogy alapvetően átforgatta a „magyar–magyar” kapcsolatok egészét. Nem a kitelepülés, a Magyarországra való végleges kimenés a kérdés többé, hanem a két, illetve több országban való lét, jelenlét néma elfogadása vagy centrális kérdésként való értelmezése.

Én úgy látom, hogy számosan, eltérő oknál fogva többen érdekeltek ennek a száz- ezres nagyságrendben mérhető csoportnak, illetve csoportoknak a tudomásul nem vételében, a létükről való beszéd marginalizálásában, mint az ellenkezőjében. A változékony, likvid félelmek, szerelmek, identitások ugyanis nem uralhatóak a hagyományos módon, s ez már direkt politikai kérdés: az uralom és a sérelem egymást hatja át, egymást erősíti, illetve zárja ki. A virtuális távolságok, a léptékek rendjének felbomlása, a kulturális terek individualizálódása, a kor territóriális tapasztalata nyilvánvalóan a nemzetállamok korszakának lezárulását jelenti.

Azaz a nemzetek többé nem egymással rivalizáló totalitások, hanem a globalizáció realitásával szemben szövetséges partikularitások. Míg a múlt század nacionalistáiról elképzelhetetlen volt, hogy világos érdekeiken túl, a kémiai cserebomlás kéréletlenségével, egymással lépjenek szent szövetségre, ugyanis gyakran egymás ellenében éltek, addig a mai euroszeptikusok, szélsőjobboldali nacionalisták internacionáléja ismert jelenség.

A kérdés az tehát, hogy miként tudunk megszabadulni a mitikus kérdések, ideológiai masinériák, évtizedes gyűlöletek, szorongások, félelmek gyakorlatától, miként helyezzük azokat a régmúlt világába, írjuk át kulturális emlékekké, s kezdjük el megérteni például a migráció világában, a felnyíló, felnyílt határok között élő nemzedékek tapasztalatát. Mit jelent a Schengenen belüli és annak határán való élet, mit jelent az európai folyamatos migráció, a letelepedés helyett vagy mellett a hosszú éveken át tartó nomád élet. Mit jelent, hogy nincs többé vagy-vagy, mindössze és, talán, esetleg. Mit jelent, ha a kulturális-politikai terekben való közlekedés nem végleges és nem végzetes. Látjuk-e világosan, mit jelent az a tény, hogy a schengeni világ különös szabadságában a magyar–román határ egyszerűen jelentését és értelmét veszíti. Trianont Schengen zárta le, s ez független attól, hogy az utóbbi számtalan emberi jogi kritika tárgya, s teljes joggal.

Az egynyelvű Magyarországnak, tehát a Trianon utáni identitás alapját jelentő állapotnak: egyszerűen vége. Magyarországon, illetve azon túl sok száz- ezres nagyság- rendben élnek magyarok, akik számára a többnyelvűség evidencia, napi rutin, magától értetődő lét. A kulturális orientációk, az identitásteremtés formái, gyakorlatai

többé nem írhatóak le egyetlen mintázat mentén. Az identitáspolitikai plurális világokban érvényes normák szerint működik – vagy sehogy.

A demográfia kérelmelhetetlen tények elé állít mindannyiunkat. Magyarország pár száz év tizeden belül képtelen lesz eleget tenni a méretgazdaságosság normáinak: egész egyszerűen nem vagyunk elegenden ahhoz, hogy megtermeljük mindazt, amiből megélhetünk. Azaz vagy százezres nagyságrendben folytatódik a migráció, vagy nem lesz, aki a következő nemzedékek nyugdíjához szükséges javakat megtermelje. Kérdés, hogy a hiányzó tömegek a történelmi Magyarországról érkeznek-e, mint ahogy nagyrészt eddig történt. S, minthogy a válasz erre több mint bizonytalan, ezért a helyzet az, hogy a történelmi sérelmeivel foglalkozó, monokulturális országból pár évtized múlva igazán komolyan multiethnikus, többnyelvű ország lesz, de mi erre aztán végképp, egyetlen pillanatra sem vagyunk felkészülve. Mi Trianonnal bíbelődünk, miközben a kérdés az, hogy miként képes az idegenektől rémült magyar lakosság együtt élni például a korszerű iszlámmal.

A jelen idő realitását visszavonni örült kaland, amely nem pusztán kultúrtörténeti kérdés. Mikszáth Kálmán *Beszterce ostroma* című regényének főhőse, Pongrácz gróf, a középkor megszállottja elődünk, de nem alteregóink egyike. Pongrácz gróf nem Bovaryné.

A történelmi Magyarország kísértetét nem érdemes feltámasztani, mert az zombie lesz. Halott, amely az élőket öli. S talán mégiscsak túl kellene élnünk a rettenetes történelmünket.

HORVÁTH ANDOR

Egy szó

■ A napokban eszembe jutott egy szó. Én használtam román barátommal, A. T.-vel folytatott egyik beszélgetésünk alkalmával 1988-ban. Akkoriban éppen a két világháború közötti román esszéválogatáson dolgoztam. Arról beszéltem, miért lelkesít annyira ez a munka, s akkor A. T. azt kérdezte: jó-jó, ezt mind érti, de miért tartom olyan fontosnak, hogy a magyarok efféléket olvassanak. Ez volt az a pillanat, amikor kimondtam azt a bizonyos szót. Azért, válaszoltam, mert attól tartok, hogy az erdélyi magyarok – mert persze róluk volt szó – „felmondják...”. A szó románul: „a denunța”. Ennek az igének két jelentése van: az egyik „feljelent” (lásd: denunciál), a másik „felmond” (mármint szerződést vagy egyezményt), és én e második jelentésre gondoltam. Emlékszem – ezen most nevetek – rá is kérdeztem: érti, mire gondolok? Hogyne értette volna, ismerte saját anyanyelvét.

De hogy mit is mond fel: nehezebb visszaemlékezni arra, hogyan folytattam. Inkább a gondolatot rekonstruálom, semmint az akkor használt kifejezést ismétlem: „felmondja a *modus vivendit* a románokkal”. Ő ezt is értette, nem kellett hosszan magyaráznom, mit akarok ezzel mondani.

Ahogy most újra lejátszódik előttem, úgy érzem, fontos pillanata volt életemnek. Nem mintha azt képzelném, hogy az a szerény kötet (*Korszellem és önismeret* címmel jelent meg 1988-ban a Kriterion kiadásában) sokat változtatott volna a dolgok állásán és a világ folyásán. (Habár személyes élettörténetemben egy váratlan fordulat következtében rövidesen sokat számított, de erről máskor.) A megérzést tartom fontosnak, ami akkor kimondatta velem azt, amit annyi év múltán is érdemesnek vélek felidézni.

Miféle *modus vivendi* járt az eszemben? Az erdélyi magyarokat, mint tudjuk, nem kérdezték meg, amikor meghozták a döntést Trianonban. Ennek ellenére – keserű szívvel, félelemmel teli lélekkel – elfogadták a döntést, elismerték az új impériumot, és próbáltak talpon maradni a számukra súlyosan hátrányos körülmények közepette. Nem tekintették feltétlenül barátjuknak a többségi románságot, de nem láttak benne kizárólag az elpusztításukra törő ellenséget sem. Ennek megvolt a maga hagyománya – mindössze annyi történt, hogy a szerepek felcserélődtek. Szerződést ez ügyben csakis elvontan kötöttek, bár sokat írtak és nyilatkoztak arról, hogy mi a teendő, miképpen irányítsák sorsukat, meg effélék.

Ezt hallottam, ezt tanultam a nálamnál idősebbektől, akikre harcaik, szellemi teljesítményük folytán felnéztem. Akik nem behódoltak, hanem küzdöttek, nem átálltak, hanem szilárdan helyben maradtak, nem lázítottak, hanem építettek. Persze nem lett volna könnyű megmondanom – a beszélgetés akkor nem is tért ki erre –, mi következne szerintem abból, ha mi „felmondjuk”. Következhet sok minden – rakom most egymás után a lehetőségeket. Következhet a teljes, inkább meddő és búskomor, semmint egészséges elzárkózás és begubózás. A haraggal és megvetéssel való telítődés a többiek iránt. Az eleinte csak kevesekben, majd egyre többekben érlelődő vágy, hogy el kell menekülni. És persze következhet – legsötétebb álmaimban sem kívántam ezt, bár a kísértés létezett – afféle agresszív elvadulás, amely akár a halált is vállaló szabadságharcosokat szül, mint száz éven át az írek, később a baszkok és a kurdok körében. Ezek mind önpusztító változatok.

Én akkor nem a románokat akartam bármiről is meggyőzni – közülünk igazából senkinek a szava nem juthatott el hozzájuk úgy, hogy az számítson –, hanem saját magunkat, mármint azt a néhány száz olvasót, akire számíthattam. Meggyőzni arról, hogy minden rémség ellenére van még kivel, van még hogyan. Hogy ezzel az országgal még van mit kezdeni. Hogy azt a bizonyos *modus vivendit* azért nem lehet felmondani, mert egy ilyen lépésnek mi csak kárvallottjai lehetünk. Magunkban véve lehetünk szépek és okosak, szerezhetünk akárhány szánakozó, velünk együtt érző, netán felháborodott barátot a nagyvilágban, de a dolgainknak idehaza kell rendeződniük, s ehhez a magunk készenléti állapotát szüntelenül karban kell tartanunk. Állhat ugyan egy kisebbség ellenséges viszonyban a többséggel, de ha szakításra viszi a dolgot – akár csak belsőleg, a lelkekben véghezvitt szakításra –, abból az következik, hogy nem egyszerűen a meglévő hidakat rombolja le, hanem azokat is, amelyek sorsát saját jövőjével kötik össze. A többség fölött ugyanis a kisebbség nem győzhet, csak vele együtt.

Mіндеz ma már távoli emlék, sokan nem is értik talán, az évtizedekkel korábbi történelem miféle sötét szegletéből bújt elő. Tanulsága sem több talán annál, hogy gondolkodnunk kell most is azon: miféle *modus vivendi* maradt ránk a múltból, s hogyan kell azt egészen más körülmények között helyesen értenünk és vállalnunk.

TÓTH LÁSZLÓ

„Katalánok” s mások

Töprengés a Korunk körkérdéseire

■ Nemzet? Állam? Nemzetközösség? -fölöttiség? Magyar?

Hadd kezdjem Kormos István rövidke versével, az 1974-es *Katalánokkal*, melyből – címével ellentétben – a magyar történelem (és mítoszképzés) sarokpontjai sorjáznak elő: Muhi pusztától Mohácson, Széchenyi Döblingjén és Petőfi „Seholsírján” át Balatonszárszóiig, Abdáig és a Don-kanyarig. Vagyis a vers értelemszerűen inkább a „Magyarok” címet vonzaná magához, így azonban a cím és a vers közti feszültség egy áttételesebb értelmezés lehetőségét biztosítja, egy általánosabb jelentés síkjába emeli át. (S ha már a magyar történelem sarokpontjait hoztuk szóba a *Katalánok* kapcsán, a vers – bár Trianon kataklizmáját nem említi és a magyar[országi] holokausztét sem – a halottak, a „csontok” hallgatása okán a magyarság egészen máig tartó 20. századi megítélése, a „bűnös nép” gyakori, billogként máig rajta éktelenkedő vádjára is választ ad: „Alávaló? alávalóbb? / Ki? kinél? Ki döntheti el?”) Mégis miért nem „Magyarok” a vers címe? Kormos Bertha Bulcsunak annak idején megvallotta, hogy miután már a nép nevében is „annyi költői hűségnyilatkozat” született mifelénk, ő maga szívesebben kerül a közvetlen kinyilatkoztatások, versbéli transzparensek e formáját. Így van nemzete nevével, a magyarral is, melyet szintúgy képtelen versben leírni, mert már „annyian leírták, akiknek nem kellett volna”, s akiknek szájában, szövegeiben „ez a szép szó sokszor úgy kong, mint egy fadarabbal kongatott üres vödör”.

Nos valljuk be, kongatás ma is van bőven, s tényleg nem ártana nagyobb takarékosság ezen a téren is. Azaz észrevennünk, hogy eszméink, eszményeink az indokolatlan túlhasználattól is bizony erősen kopnak.

Magam, gyermekkoromban, még ezt tanultam: „Isten nevé hiába szádra ne vedd.” Ami azóta is megmaradt bennem, s bizonyos fogalmak, élettények – mint amilyen a „haza”, a „nemzet”, a magyarságom, a vallásos meggyőződés, de akár a nemi identitásom – cégtáblává vagy árucikké silányításától (egyfajta neveletésbeli szeméremből) mindig is tartózkodtam, de sokáig még a „szerelem” sem hangzott el verseim szájából, s ha – valamelyik – mégis, csak nagyon indokolt esetben, s akkor is halkán, mintha papnak mondanám. És a hazával, hatalommal is így vagyok, amolyan Arany János-i mód: bár – anno – ejtettem „merész szót” róla, róluk magam is, „mikor annyit is nehéz volt”, most azonban, „...mikor szabad sajtó van [...] S a vénasszony az utc'ajtóban / Nagy-bátran fülébe ordít / A királynak, miniszternek”, valahogy takarékosabb szavú lettem velük kapcsolatban, s talán „közömbösebb” is. Mégis, ha manapság egyre gyakrabban is hallom, hogy valamely nemzet tagjának lenni: választás kérdése, s mindenki olyan nemzetiségű, amilyennek tartja/érzi/gondolja magát, vagy amilyen lenni szeretne, határozottan vallom, hogy számomra a nemzethez tartozás nem választás kérdése, hanem – ha nem is eleve elrendeltetés, mindenképpen – a neveltetés (nevelődés) révén tárgyiasuló adottságé. Miként az is tőlem független meghatározottság kérdése, hogy ki az édesanyám, édesapám, azt is tőlem független tényként fogadom el, hatalmam fölött állónak veszem, hogy egyedül mely nemzet gyermeke lehetek csak. Képletesen mondhatnám így is: engem ez a nemzet nemzett. Nyelvet adott, kultúrát és történelmet, illetve – bizonyos értelemben – sorsot is. Ezek együtt adják identitásomat (egyebek mellett, persze); az első embervoltomat gazdagítják, miként a földön bármely más náció akármelyik tagját a sajátjai, és egyenrangúaká tesznek bennünket egymással; az utolsót elfogadom (ha a magam ereje, képességei szerint próbálok is változtatni rajta), hol béketúrón, hol pedig lázadózva, viselem.

Más nemzet gyermekeként bizonyára személyiségnek, én- és öntudatnak is más lennék, és más szülők gyermekeként is más. Aki viszont a magyarságomban bánt, az a nemzetemet is bántja, s aki nemzetem ellen intéz nemtelen támadást (vagy csupán tiszteletlenül viselkedik velem szemben), az engem is támad, az velem is tiszteletlen. És úgy gondolom, bárki számára többet ér, ha öntudatos magyarként vagyok elfogadó és tisztelettudó velem (velük), mintha holmi talmi ideológiák (nemzetköziség, nemzetfölöttség) talajvesztett megszállottjaként vagy csak kötelező udvariasságból, né tán pusztán pízsziből lennék az.

Csoóri Sándornál olvastam, vagy négy évtizede, az 1970-es évek elején, hogy nemzetünknek sem – egészséges (ezt én teszem most hozzá) – múlttudata, sem jövőtudata nincs, amit Tornai József nyomán azzal egészített ki, hogy veszélytudata „még kevésbé van”. „Márpedig a tájékozatlanság – így Csoóri – egy bizonyos fokon alul gyöngelméjűséggel társul”, s a magyar múltszemlélethez, helyzetkezeléshez és jövőtervezéshez a lengyelség első világháború utáni „nemzetté szerveződését” hozta fel példának („Mert belül, a lelkében egységes volt”), de szomszédaink közül a románság az időbeni és későbbi azonnali helyzetfelismeréseit is említi, amihez én – az 1950–1980-as évek Csehszlovákiájában, majd 2005-től, ezúttal már magyar állampolgárként Szlovákiában (szlovákiai „katalánként”?) élve, történelmi ismereteim és mindennapos tapasztalataim alapján hozzátenném, hogy alapvető nemzeti, nemzetpolitikai, nemzetstratégiai kérdésekben a szlovákság is mindig képes volt és képes maradt összezárni. Amire a 20. századi magyar történelem nemigen mutat példát, s történelmünk rendszerváltás utáni, különösen pedig 21. század eleji alakulása láttán erre már remény is egyre kevesebb látszik. Holott a Tornai–Csoóri-kettős emlegette veszélytudatra mai napság mindennél nagyobb szükségünk lenne – pártállástól, ideológiai meggyőződéstől, egyebektől függetlenül, melyre akár – képletesen mondom – egy nemzeti kiegyezésen alapuló, távlatos jövő felé mutató nemzeti minimumot is építeni lehetne. Igaz, nemzeti kiegyezés valószínűleg csak ott lehet, ahol – megint csak pártállástól, ideológiáktól, egyéni céloktól és életstratégiáktól (is) független – egységes nemzet van, mert félő, sok jel mutat rá, épp ez a nemzetegység bomlott meg mára életveszélyesen. Márpedig nemzetünk, hazánk függetlenségének zálogát, épp ez irányban, a nemzet – újbóli – egységesülése felé kellene keresnünk. (Anno, századokkal ezelőtt, az ország háromfelé szakítotttsága is csak földrajzi-politikai értelemben szabdalta fel hazánkat, nemzetünk és kultúránk egységét lényegesebben nem tudta befolyásolni.) Mert ha a Füst Milán-i jelképes-metaforikus „negyedik nagy évezredre” várunk, amikor „ős cédrusunk” „Kibonthatja gyümölcsét a nagyvilág elé”, félő, késő lesz akkor már.

Megint csak Kormos Istvánt tudom idézni, aki hosszú-hosszú félreállítottsága ellenére, hivatalos elismerésének késése miatt se „hitte magát” soha „üldözött költőnek”, mert mint mondja, „úgy éreztem: itthon vagyok”. Márpedig az otthon-levés érzése szerintem nem kormány- vagy ideológiafüggő, nem is hivatalos elismerés-függő, hanem metafizikai viszony, mely lényegében független attól, hogy jól érezzük-e magunkat odahaza vagy sem, megbecsülnek-e vagy sem, s attól is, bánja-e „sok törvényhozó, / mint pusztul el szép fajunk” (József Attila). Ugyanis a legnagyobb szégyenségben is kielégíthet az otthon-lét tudata, s az otthonom akkor is az enyém (is) marad, ha esetleg megromlott a házasságom (s netán éppen nem is érzem ott jól magam), akkor is az otthonom, amelyet nem gyalázok meg, s ez már bensőségességet is jelent. Viszont Kormos a hűségét sem bizonygatta lépten-nyomon, mert „Az anyjához való ragaszkodását nem hajtogatja az ember”. Itt azonban mondott valami rendkívül lényegeset a fentiek s a *Korunk* mostani ankétja számára is: „Az arcán le-

vő ráncokkal együtt: vállalja.” Nos nemzetünk, hazánk e ráncaival együtt való vállalásának a férfias alázata, s bocsánat a kifejezésért: jó értelemben vett jámborsága, fatalizmusa, önfegyelme, önmérséklete veszett ki mára, úgy tűnik, végzetesen, belőlünk, s vált gyerekes-kamaszos, pubertáskori ideges rángatózássá, nehezen csitítható követelőző idegrohamok elszomorítóan groteszk sorozatává.

S ha már Kormossal kezdtem, hadd fejezzem be ugyancsak ővele. Szintén egy közel négy évtizede feltett kérdésre – és ezúttal is Bertha Bulcsuéra –, mely arról faggatta, hogy a magyar költészetben mely sorokat tartja a legfontosabbaknak, nemzeti Himnuszunkból a „Nyújts feléje védő kart” óhaját emelte ki. Nos azt gondolom, ha Kormos István még élne (épp a kilencvenediket töltene be októberben), végignézne a világ s Európa értékrendi, erkölcsi és szemléleti változásain (válságain) – a napi politikai aktualitásoktól, ideologikus értelmezhetőségektől eltekintve is – még inkább Kölcseynek ezt a sorát emelhetné ki az adott kérdésre hét és fél évszázad magyar költészetéből.

Mit mondjak?

Valóban, a védő kar elkelne körénk, de nemcsak amaz isteni, hanem mi magunk részéről: saját magunk és egymás irányában is.

Mert most, valljuk be, tényleg sok öngyilkos mód önmagunk ellen fordított kezünk van, el kell ismernünk.

Dunaszerdahely, 13.08.05.

BALLA BÁLINT Magunkról

■ Kántor Lajos az EPMSZ áldozócsütörtök hetében rendezett konferenciáján állásfoglalásomat kérte egy nekem is átadott kérdőívhez. Ez az irat valójában sokkal több kérdőívnel, mert bonyolult nemzeti, nemzetközi, világpolitikai távlatú problémákkal kapcsolatos állásfoglalásra hívja fel címzettjeit. Bár a kérdések a gondolatok garmadát vetik fel, magam a szűkre szabott határidőre való tekintettel igen röviden, szinte csak kapásból válaszolok. Szociológusi mivoltomat tekintve tehát a kaptafánál maradok, azaz egy *szociológusi-társadalomtudományi* (a kettő ugyanis gyakorta egybefolyik) álláspontot szeretnék vázolni.

A 19. századig nem létezett a szociológia, még mint kifejezés sem. Talán használhatnánk a társadalomtudomány szót, ha ez utóbbin nem a modern értelemben vett tudományosságot értjük, hanem mondjuk a társadalmi együttélés világát, ennek normáit, értékeit, céljait stb. Ilyen vizsgálódásai mindig is voltak nagy bölcséleti szisztémáknak, melyek magukba foglalták azt is, amit később például történettudományi, politikai rendszereknek lehetett (volna) nevezni. Ilyen volt a bráminista és az óegyiptomi bölcsélet – mintegy az ókor (mai szempontból kezdetleges) társadalomtudománya(i). Sőt a Civitas Dei korai keresztény filozófiáját is megemlíthetjük. Ezeknek az eszmerendszereknek volt (legalább) egy fontos alaptulajdonságuk: gondolkodásuk az egyetlennek tekintett emberiség sorsára, illetve mindenesetre *egyetlen egységet alkotó „világtársadalom” keletkeztetésére* irányult.

Ez volt az egyik fő strukturáló gondolat az európai újkor elején is, amikor a korai bölcselkedés kezdett társadalomtudománnyá alakulni. A szociológia jóval később, egy-két évezred múlva sok esetben Platónt, Vicót és Comte-ot tekintti tudományága megalapítóinak, de velük olyanokra hivatkozik, akiknek – a társadalom tekintetében

– egyetlen fő problémája a világtársadalom egységes boldogságához vezető fejlődésének és egységének tudományos útja és ennek feltételei.

A társadalmak fejlődésének ez a felfelé, az egységhez vezető – *vertikális* – iránya megmarad a modern korban is, de kibővül fontos fejlődésvonalakkal, mint technika és tudomány fejlődése, szekularizáció és a racionalitás uralma. Mindezt a haladás eszméje és gyakorlata fűzi egybe. A *haladás* e kor vezérlő eszméje szerint „bolygónk valamennyi lakójának” teljes boldogságához vezet. A haladás Condorcet szerint a világtörténeti fejlődést jelzi, mely az egész *emberi nem* előrehaladása jelzésének, irányításának és gyorsításának tudománya. A cél szerinte az emberiség „Aranykora”. Az emberiségnek ezt a vertikális irányvonalát dolgozza ki azután Saint-Simon, Comte mestere az egész emberiség nevezetes „három stádium” törvényévé. Ez a haladásvonal (mely csak Comte szerint „bicsaklik meg” a második stádiumban) azután elvezet az emberiség végcéljához, a pozitívizmus stádiumához. Mi sem jelzi jobban, hogy a szociológiát e vertikális vonulat jellemzi, mint az, hogy a szociológia fogalmának Comte a megalkotója. A szociológiát a következőkben is – többé-kevésbé, illetve általában – a haladás egység felé vezető útjának keresése foglalkoztatja. Így a világegység áll Marx kommunizmus-eszméinek középpontjában, de kisugárzik ez a gondolkozási irány a világállamot és más mindent átfogó közösségeket tervező mozgalmakra, így az internacionalizmus és kozmopolitizmus irányzataira is (lásd Kántor Lajos ezekre vonatkozó kérdéseit is.)

Alapvetően különbözik azonban az egyetemes haladás e vertikális vonulatától a *nemzetiséghez és nemzethez* vezető fejlődésvonal. A modern korhoz vezető utat és utakat különféle formációkat képező társas alakzatoknak – törzseknek, népeknek, városi és regionális közösségeknek – kell bejárniuk, melyek egyikének sem célja, sem fogalma egységes világtársadalom. E közösségeket nem a racionalitás és a modern tudományosság, hanem a múlt, a hagyományok tisztelete és a közös nyelv adta rokonság köti össze, szerepet játszik a romantika is. A fejlődést saját térbeli és hatalombeli erősödésük (népből hatalmas ország, esetleg birodalom) és nem holmi világközösség útján keresik. Azaz: szinte számtalan népi-nemzetiségi közösség mindegyike csak saját fejlődését, boldogulását keresi, nem pedig a nagy Egészet. A nemzet közönyös vagy ellenséges más népek fejlődésével szemben. Ha a haladás fogalmának van/volna itt értelme, úgy minden egyes nép *horizontális* (azaz térbeli és nem jövőre irányuló vertikális) fejlődése értelmében volna az. Kivétel Herder: ő *nem az egész világ* vertikális haladásáról beszél, hanem az egyes népek fejlődésének vertikális útját vizsgálja.

Nos e horizontális közösségek nagy része is részt vesz a modernizáció folyamatában. Így jönnek létre nemzetek és nemzetállamok, illetve egységre törekvő nemzetiségek. Ez azonban nem jelenti vertikális egységre, netán világegységre való törekvésüket, hanem megmaradnak, illetve fejlődésük kapcsán erősödnek egy *konfliktusos horizontális mezőben*: lásd a nemzeti szintű háborúkat a 19. századtól kezdve. A szociológia a tankönyvekben és lexikonokban alapgondolataiban, világegységre törekvések jegyében áll, és emiatt nem ismeri a nemzetszociológia fogalmát és problémavilágát, hiszen ennek – helyesebben: ezeknek – nincsen általános, törvényszerű fejlődésük.

Ha tehát a kérdőívre keressük a szociológia válaszait – szükségképpen elméleti szinten keresünk válaszokat és ezek igen sommásak lesznek. *Elméleti* szinten sem a világszociológia, sem az ahhoz vezető akár vertikális, akár horizontális utak nem léteznek, illetve nem követhetők nyomon. Másként áll azonban a helyzet, ha mai világunk *realitását* tekintjük. Ezen elméleti modelleknek megvan az időszerű realitásuk, ámbar ezek nem megszerezhetők vezérlő elveiknek megfelelően. – A *világállam* ideálja máig sem tűnt el, híveiket ott találjuk az Egyesült Nemzetek és az Európai Unió realitásában, de korlátozottabb alakzatokban az Ottomán Birodalom, az Orosz/Szovjet Birodalom, a k.u.k. Monarchia és a Brit Világbirodalom valóságában. A „kép-

zelt” világbirodalmak sorát folytathatnánk. Szinte végtelenül sok az „öntörvényű” *nemzetállamok* száma, az önállóságra törekvőkről nem beszélve. Ezek mindegyike saját haladása és boldogulása (vélt) útját követi.

Mi rendezetlen tömkelegben keressük utunkat a világállamok vertikális szorító-jában és versengő társnemzetek horizontális konfliktusmezejében. Haladásunkat illetően sem fölfelé, sem oldalvást nincsenek megbízható „törvényeink”.

Minden kapcsán lelkiismeretünk és legjobb tudásunk vezéreljen magatartásunkban és cselekvésünkben.

Berlin, 2013. május 17.

KISS GY. CSABA

Nemzetek között

■ Megint a nemzet? A felvilágosodás ki tudja hányadik hulláma után, amikor a jövő beteljesüléseként a nemzetek eltűnését vagy a posztmodern világban való föloldódását hirdették, mégis újra és újra kiderül, nem olyan egyszerű a dolog. Kétségtelen, hogy a napjainkban forradalmian változó antropológia viharos széljárásában, amikor cseppfolyósnak és átjárhatónak látszanak a közösségi identitások, másként vetődnek föl bizonyos kérdések. Kétségessé válik maga a közösség fogalma, az egyén és közösség kölcsönös meghatározottsága érvényét veszteni látszik. Mintha a hírközlés, a technikai eszközök rohamos fejlődése, a hagyományos politikai, gazdasági és mentális határokat viszonylagossá tevő globalizáció, az életforma és szokások nagyfokú uniformizálódása megteremtene a haladás netovábbját megtestesítő „nemzetek fölötti” embert. Különösen ha elfogadjuk az újabb nacionalizmuskutatás egyik ágának következtetését, miszerint a nemzet amúgy sem egyéb, mint konstrukció, összerakható és szétszedhető, a nemzeti identitás kedv szerint fölvehető vagy levethető, bele lehet bújni, és ki lehet belőle lépni. Mindenesetre a kérdés ismét időszerű, különösen mostanában az európai politika és gazdaság nem egy, válságot mutató fejleménye idején, amikor a szorosabb integráció igénye a demokratikusan választott politikai képviselőket itt-ott visszaszorítani látszik, az igazi döntéseket hozó testületek és személyek nem mindig függenek már azoktól, akiket képviselnek.

De nem kívánok megjegyzéseimmel e tág mezőkön kóborolni, megelégszem azal, hogy szűkebben a magyar látószögről és közép-európai kontextusról mondok el néhány észrevételt.

Hajlamosak vagyunk megfélekedni arról, hogy amikor nemzetről, nemzeti identitásról beszélünk, olyan fogalmakról van szó, amelyek csakis mások nemzetekhez, nemzeti identitásokhoz képest érvényesek. Minden kultúra csak valamely másik kultúrához képest jellemezhető. A nemzet tehát „internacionális” jelenség. A horvátok és a szlovákok önmeghatározásában például alapvető jelentőségű volt a magyarokhoz való viszony. A magyar nemzeti mozgalomnak meg elsősorban a Habsburg Birodalomhoz fűződő viszonyt, ezzel kapcsolatos elképzeléseit kellett tisztáznia. Mennyire jellemző volt a modern nemzetvé válás útján az egyik első meghatározó lépés, az 1791. évi 10. törvénycikk: „Magyarország szabad és független állam, csak saját törvényei szerint kormányozandó.” Persze II. Lipót király alatt, aki egyúttal német-római császár volt, a Habsburg-ház feje.

Azért szükséges a mindenkori viszonyítás jelentőségét hangsúlyozni, mert a magyar nemzeti identitással foglalkozó eszmecsereink gyakori sajátossága ma is, hogy

nem veszik figyelembe ezt az összefüggést. Amikor például a II. világháborús Magyarországról vagy Horthy Miklós szerepéről vitatkozunk, saját nemzetünk dilemmáit gyakran izoláltan szemléljük, mintha nemzetünk és politikusaink nem lettek volna ezer szállal bekötve a közép-európai, szomszédsági kapcsolatok, kölcsönhatások hálózatába. Ez a megközelítés valójában a nemzeti bezárkózás sajátos esete. Hiteles képet csak a szomszédokkal összehasonlítva lehet készíteni. Jól emlékszem, amikor a kommunizmus alatt tudományos és publicisztikai viták kezdődtek nálunk a magyar nacionalizmusról, a 19. vagy 20. századi magyar politika hibáiról és bűneiről, némelykor már-már negatív mitológiává növelve. Egyik-másik szomszédunk állami ideológiája azután jól tudta ezt a törekvést saját nacionalizmusa igazolására használni.

„Itt nemzetek élnek!” – írta egy szlovák tollforgató az 1960-as években, amikor Csehszlovákiában kétségbe vonták nemzetének önállóságát. Föltétlenül jogos a többszám. A mi szűkebb Kelet-Közép-Európánkban, az Adria, a Fekete-tenger és a Balti-tenger között mindenképpen.

Hangsúlyozni kell a kelet-közép-európai nemzetté válás jellegzetességeit. Természetesen nem tartom érvényesnek a Nyugat versus Kelet-Közép-Európa vagy Kelet-Európa sémát. Föltételezésem szerint létezik egy európai köztes sáv, nagyjából a német és orosz nyelvterület között, ahol hasonlóak voltak a modern nemzet létrejöttének körülményei. Oroszország birodalmi nacionalizmusa egészen más eset. A mi térségünkben, nagyjából Finnországtól és a balti államoktól Görögorszáig a nemzet új típusú közösségét önálló államiság nélkül kellett megtervezni, létező birodalmi integrációkhoz viszonyulva. Az első szakaszban viszonylag kis számú értelmiségi készítette ezeket a nemzeti projektumokat, melyekben különösen fontos szerepet játszott a nyelvi standard kialakítása és a kultúra. A mi köztes zónánkban Nyugat-Európa-hoz képest igen jelentős többnyelvű és többféle civilizációs örökséggel (vallással) bíró régiók voltak jellemzőek, gyakran a társadalom vertikális szerkezete is etnikailag nyilvánvalóan különböző rétegeket jelentett. Egyszerre politikai és kulturális közösségnek gondolták ezt a tervezett nemzetet. Amiből föloldhatatlan feszültségek keletkeztek, hiszen a nemzet politikai és kulturális tere minden esetben jelentősen különbözött egymástól. A haza területének vágyott képe egymás – a szomszédok és a kisebbségek – rovására készített tervek jelentett. Kivételesen minden nemzeti mozgalom koncepciója, integrációs elképzelése sértette tehát a szomszédok és a kisebbségek érdekeit. A történelmi cseh tartományok (Csehország, Morvaország, Szilézia) egyesítése nem számolt az ott élő legalább 30 %-ot jelentő német lakossággal. És vég nélkül lehet sorolni a további példákat. A nemzetközi historiográfiában azonban nem egy olyan munkát találunk, amely az első világháború után született közép-európai országokat „nemzeti” államnak nevezi. Mintha a nyugati modellek maradéktalanul érvényesek volnának a mi térségünkben. A romantikus nacionalista mítosz alapján létrejött Csehszlovákiát (ahol a hivatalos ideológia csehszlovák nemzetről beszélt) vagy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot (csak 1929 után lett Jugoszlávia a neve), amelyben úgymond a „háromtörzsű délszláv nemzet” él. Később minden nemzetközi politikai válság idején kirobbant a szlovák–cseh, a horvát–szerb feszültség, 1938-ban és 1941-ben éppúgy, mint a 20. század legvégén. Tudjuk azt is, ezekben az „utódállamokban” Lengyelországtól Romániáig milyen jelentős volt a nemzetiségi lakosság.

„Az állam nem egyenlő a nemzettel” – írta hazájának helyzetéről szólva a múlt év végén egy szlovák publicista. Kelet-Közép-Európa nagy része számára ez megkerülhetetlen tanulság.

VÉGEL LÁSZLÓ

Mi a magyar – újvidéki paradigma

■ 1956-ban érkeztem Újvidékre. Szenttamáson akkor már kezdett fellendülni az élet, szüleim megkockáztathatták, hogy gimnáziumba írassanak.

Az utcámban már voltak módosabb magyarok, akik semmi áron nem akarták gyerekeiket iskoláztatni. Azt állították, hogy a magyarok legjobban teszik, ha falun maradnak, vagyis nem lépnek ki a közösségből. A védekezésre kényszerülő magyar konzervativizmus hangját ismertem fel: a magyar maradjon paraszt. Nem róható ez a tanítás a szerbek rovására, habár többnyire ők is pártfogolták ezt, hanem a hagyományos nemzeti öncélúság idiómájára: el kell zárkózni mindentől, ami idegen.

Jugoszlávia időközben hirtelen fejlődésnek indult, megnyíltak a kapuk a Nyugat felé, s beindult a felülről irányított, sokszor erőszakos modernizáció, amire a kisebbségben élő, hagyományos értékrendhez ragaszkodó magyarok nem készültek fel kellőképpen.

A hagyományos kisebbségi életeszemély újra csak hatástalannak bizonyult. A fiatalok tömegesen távoztak a hagyományos közösségekből, ám az említett ideológia hatása alatt felkészületlenül léptek a modernizáció útjára. A kisebbségi irodalom és sajtódokumentáció tele van azzal a panasszal, hogy a fiatalok távoznak a falvakból, s még azokkal a lehetőségekkel sem élnek, amelyek megadattak. Inkább kockáztatnak és távoznak. A magyarságtudat és a modernizáció újra ellentétbe került. A múlt és a jövő malmai között vergődő fiatalok nemzedékei nem tudták meghatározni jelenlegi helyüket. Ebben a vákuumban erősödött fel a kisebbségi asszimiláció.

Újvidék pedig mindvégig különös hely volt, sok tekintetben eltérő fejlődésrajzot mutatott, mint a Délvidék más városai.

A 18. században szabad királyi városi rangot kiérdemlő település a 19. század végén az akkori Magyarország területén Budapest után a leggyorsabban fejlődő város volt, ahol egymással versengtek a német, a magyar, a szerb és a zsidó kereskedők. A versenyhelyzet ösztönözően hatott a magyar vállalkozók, kereskedők, iparosok számára is.

Valójában ebben a multietnikus versenyben csírázott ki a modern magyar polgári réteg, amelynek képviselői mindhiába kérvényezték Budapesten a magyar oktatási minisztériumnál a magyar gimnázium megnyitását, elutasító választ kaptak.

Amikor Újvidékre érkeztem, még létezett ennek a magyar polgári rétegnek a maradványa.

Ez a réteg végül megérte azt, hogy a több mint ötven évvel ezelőtti kérelmét a titóista rendszer valósítsa meg. A szocialista Jugoszláviában magyar gimnázium nyílt Újvidéken.

Ezzel párhuzamosan Újvidék újabb roppant fejlődésnek indult, amely egészen a nyolcvanas évek végéig tartott.

De a város megalakulása óta kiesett a magyar látókörből, holott akkoriban legalább harminc százalékot tett ki a magyarok részaránya. Időnként magasabbat is.

Újvidék ma is, a magyarok lélekszámát tekintve, a második helyet foglalja el a Délvidéken. Magyar gimnázium még működik, viszont a magyar látóhatárba nem kerülhet be, éppen sajátos polgári hagyományai miatt. A magyar önképben ugyanis a kisebbség mindig valami egzotikumot képvisel, tehát nem a kisebbségi polgárosodásra terelődik a hangsúly, hanem a tömegre, a nagy kollektív mártírológiai történetekre, valami ősi, soha sem létező közösség emlékére.

Azokat a létesítményeket, intézményeket, amelyeket a szocializmusban hoztak létre, éppen napjainkban számolják fel. Azok a létesítmények, amelyeket a két hábo-

rú közötti kisebbségben élő magyar polgárság teremtett meg, romokban hevernek. Nem a szerb hatalom számolja fel őket, hanem a magyar politikai akarat, amely egy újabb nagy exodust készít elő.

A csatorna menti, ipari városkákban, Óverbáson, Kulán, Óbecsén hasonló jelenségnek vagyunk szenttanúi.

Az újvidéki magyar értelmiség jelentős része Budapestre települt. Időnként hazalátogat, nosztalgiázik, emlékeit rokonszenvesen ápolja, de a közéletben már nem vesz részt. A kisebbik rész szellemileg költözik át az anyaországba, hiszen kiszorult a közéletből. A magyar látóhatárból eltűnik az a pont, ahol egy térségben a magyar világ szellemileg reprezentálni tudja magát a szerb kultúra felé, s ennek a szellemi tőkének a birtokában kötődik az anyaországhoz. Vereséget szenvedett az a polgári hagyomány, amely a 18. században éppen a versenyhelyzetnek köszönhetően született meg.

Az antimodernizációs, polgárellenes irányvonal újra győzött a délvidéki magyar kisebbségben. Széchenyit ünnepeljük, de gondolatait idegennek tartjuk. Csatlakozunk Európához, de félünk az idegentől. Hősök vagyunk, de a vereségeket ünnepeljük. Nemzeti szolidaritásról beszélünk, de egymást ellenségnek kiáltjuk ki. Ennek következményei máris kitapinthatóak.

A jelenség túlmutat a napi politikán.

A kisebbségi finitista mártírológia, a nemzeti öncélúság hangjai napról-napra erősödnek.

A magyar perem újra a maradiságot jelképező gyűrűként veszi körül Magyarországot. Sokan ezt nevezik a nemzeti érzés hiteles bástyájának. Amit őrizni kell, mint egy unikátumot. Hiteles konzervatív gyűrű ez, amelyből az őslakosok – ha csak tehetik – menekülnek.

WELLMANN LÁSZLÓ

MAGYARORSZÁG ÉS ROMÁNIA KAPCSOLATAI A HETVENES ÉVEKBEN

■ A kommunista tömb országaiban leginkább a hatalmon levő állampártok befolyásolták az államok közötti viszonyokat. Nem feltétlenül a kormánytagok, hanem jobbára a Politikai Bizottságok vagy a Központi Bizottságok tagjai hoztak döntéseket egy bizonyos állam külpolitikájára és a szomszédokkal való viszonyok alakítása vonatkozásában. Nem volt ez másképp a tárgyalt időszakban sem a magyar–román kapcsolatok esetében. Ezt igazolják a pártmértőségek és a kormánytagok közötti találkozók.

A hetvenes évek magyar–román kapcsolatát vizsgálva mindenképpen figyelembe kell venni néhány sajátos tényezőt, amely a két nép és a két ország viszonyaira hatással volt. Itt beszélhetünk a közös történelmi múlt vitás kérdéseiről, a két ország eltérő bel- és külpolitikájáról, a szocialista táboron belüli helyéről és szerepéről.

Jelen írás alapját levéltári dokumentumok, könyvek, újságcikkek, egyéb források és egy interjú képezik.

Mint tudjuk, Magyarország és Románia eltérő helyzetben volt a szovjet tömbön belül. Ennek egyik legbeszédesebb bizonyítéka egy 1971-es találkozó. 1971. május 4–5-e között Bukarestbe látogatott az MSZMP KB küldöttsége, amelynek tagja volt Komócsin Zoltán és Aczél György (utóbbi a magyar kultúrpolitika felelőse). Bukaresti tárgyalópartnereik Paul Niculescu-Mizil és Manea Mănescu, az RKP KB tagjai. A felek tárgyalásaik során érintették a kétoldalú párt- és állami kapcsolatok számos vetületét. Abban konszenzus alakult ki, miszerint a kapcsolatoknak fejlődniük kell, és abban is, hogy vannak még lehetőségek, amelyeket ki kell használni. Ugyanakkor érdemes megfigyelni Komócsin Zoltán egyik meg-

jegyzését. Eszerint a kapitalista államokkal több téren sikerült előbbre jutni, mint a szocialista Romániával, jöllehet utóbbi szomszédos állam is. A gondok a közlekedési együttműködés, a határ menti térségek ellátását, a fizetési mérleg túl merev alkalmazását, a határt átszelő folyók vízének minőségét és mennyiségét illetően voltak. Csupán a kereskedelmi cserék terén létezett egy 35%-os növekedés.¹ Szóba került emellett nagyon röviden a kolozsvári magyar konzulátus (útlevelehivatal) újbóli felállítása és olyan román állampolgárok nyugdíjának a kiegészítése, akik annak idején a Tanácsköztársaság vöröshadseregében harcoltak.

Aczél György, aki a kulturális együttműködésről beszélt, szintén kritikus hangot ütött meg. Mondandóját ugyanis nagyjából azzal kezdte, hogy 1956 óta pártvonalon nem került sor megbeszélésre a kulturális kapcsolatokról. E területen Budapest számára a könyvcseré 1:1 aránya volt a legtöbb elégedetlenségre okot adó, ugyanis magyar feltételezés szerint jóval nagyobb igény volt Romániában magyar nyelvű kultúrtermékekre, mint fordítva. Aczél György kitért arra is, ahogyan a történelemkönyvek bemutatják a két nép közös múltját, felvetette, hogy a két nép számára egyformán fontos személyiségekről rendezzenek közös megemlékezéseket és hogy a Romániában magyar nyelven oktató pedagógusok átmenetnek Magyarországra is továbbképzésre.²

Mindkét magyar politikus szóvá tette, hogy Románia területén gondok vannak a román állampolgárok magyarországi rokonai által előfizetett magyarországi sajtótermékek kézbesítésével. Komócsin Zoltán szerint Ausztriától az Egyesült Államokig nem volt probléma e sajtótermékek kézbesítése, de Romániába ezek nem

A dolgozat megírásához szükséges anyagi támogatást a Humánérőforrás-fejlesztési Operatív Program 2007–2013 és az Európai Szociális Alap biztosította a POSDRU/89/1.5/S/60189 projekt keretéből: „Posztdoktori kutatási programok egy tartósan fejlődő tudásközpontú társadalomért”.

léphetek be akadálymentesen.³ A téma azért érdekes, mert 1949-ben Rákosi Mátyás is felvetette nagyjából ugyanígy a problémát Gheorghe Gheorghiu-Dejhez írt egyik levelében. (Később, egy Budapesten 1987-ben zajló KB titkári találkozón szintén szó lesz erről.)⁴

A román küldöttség részéről először Paul Niculescu-Mizil nyilvánított véleményt. Szerinte Bukarest kívánatosnak tartja a kapcsolatok fejlődését, és – mint megjegyezte – román értékelés szerint a két párt kapcsolatai pozitívak. A román politikus is felsorolta a gazdasági együttműködés és a kereskedelmi cserék lehetőségeit, valamint a szállítás terén fennálló gondokat. Nyilvánvaló, hogy Bukarest számára a gazdaság képezte a legfontosabb együttműködési területet, a politikus ugyanis javasolta a magyar félnek, hogy közösen mozdítsák elő a technikai és tudományos együttműködést. Ami a határt átszelő vizeket illeti, bukaresti vélemény szerint Magyarország pénzügyileg beszállhatna a folyómedrek szabályozásába.⁵

A román fél egyetértett a kulturális kapcsolatok bővítésével. Ez ügyben arra hivatkoztak, hogy a két fél kulturális intézetet fog nyitni mindkét fővárosban, és javasolták a kulturális cserék bővítését. Az 1:1 cserearányt akkor lehetne növelni, ha a magyar fél több könyvet venne át, tehát ebben a tekintetben Bukarest nem engedett álláspontjából. A román álláspont az esetleges pedagógusi továbbképzések tekintetében is merev volt, ugyanis semmi szín alatt nem támogatták azt, hogy romániai szakemberek Magyarországra menjenek továbbképzésre. A román politikus röviden szólt még arról is, miszerint a IX. Pártkongresszus után az RKP programjába emelte találkozások szervezését a nemzetiségek ismert személyiségeivel, illetve hogy a nemzetiségeknek a két állam baráti kapcsolatait erősítő tényezőknél kell lenniük. A közlés azért érdekes, mert Románia, amelynek területén a legnagyobb létszámú magyar nemzetiség élt, volt a legkevésbé hajlandó arra, hogy Magyarország partnere legyen a nemzetiségek szerepeltetésének a két fél kapcsolataiban.⁶

A román küldöttség másik tagja, Manea Mănescu röviden és összefoglalóan szólt arról, hogy a két fél milyen gazdasági szakterületeken tud együttműködni, és kifejtette azt is, hogy a folyók vízgyűjtő medencéje terhelt, ezért elkélne a

magyar fél hozzájárulása a szabályozási munkálatokhoz.⁷

A megbeszélések végén a két küldöttség kölcsönösen bemutatta a két ország belső helyzetét, és Komócsin Zoltán szólt pár szót Illyés Gyuláról is. Szavai szerint a magyar társadalom megosztott Illyés tekintetében, és a magyar értelmiséget érdekli, mi is történik a szomszédos államokban élő magyarokkal.⁸ Május 5-én a magyar küldöttséget fogadta egy rövid megbeszélésre Nicolae Ceaușescu is.

Ez a találkozó előkészítette Kádár és Ceaușescu nem hivatalos baráti találkozóját, amelynek 1971. július 7–8-án Nagyváradon és Debrecenben (Hajdúszoboszlón), kellett volna sorra kerülnie. Debrecenben csak városnézés, uzsonna szerepelt a programban, a megbeszélések helyszíne magyar területen, Hajdúszoboszló lett volna. A találkozóból végül semmi sem lett, ugyanis 1971. június 1–24-e között Nicolae Ceaușescu vezetésével magas rangú párt- és állami küldöttség járt Kínában, Észak-Koreában, Észak-Vietnamban és Mongóliában. Maga a látogatás ténye kiváltotta Moszkva bírálását, és ez a körút volt az oka annak, hogy Budapest lemondta a tervezett találkozót. A Szovjetuniót nem nyugtatta meg az a beszélgetés sem, amit Ceaușescu folytatott A. N. Koszigin és M. A. Szuszlov szovjet politikusokkal a moszkvai repülőtéren 1971. június 24-én. A román gesztust egy magyar levéltári dokumentum tanúsága szerint „politikai árulásként” könyvelték el. A magyar vezetés üzenetekben tudatta a szövetséges államokkal, hogy Kádár János a távol-keleti román körút miatt nem tartja időszerűnek a találkozót a román pártvezérellel, és a reakciók az üzenetek átvételekor helyeslőek voltak. Június 30-án este a bukaresti magyar nagykövet átadta Paul Niculescu-Mizilnek az eseményt lemondó üzenetet, amelyre az RKP augusztusban válaszolt.⁹

Komócsin Zoltán június 24-ei parlamenti beszédében szó esett a két állam viszonyáról; a magyar politikus a romániai magyarokat is beleszótta mondanivalójába, szót ejtett a román külpolitikai vonalról is. Emiatt Komócsin Zoltán meg Paul Niculescu-Mizil között sajtópolemia alakult ki. A magyar sajtóban olyan értékelés is napvilágot látott, miszerint a Balkánon egy Kína-barát tengely kezd kialakulni Albánia, Jugoszlávia és Románia részvételével.¹⁰

A feszültség a sajtópolémia után fokozatosan enyhült, és az ezt követően lezajlott néhány találkozó előkészítette Kádár János 1972-es bukaresti látogatását. 1971. október 25–27-e között Paul Niculescu-Mizil és Manea Mănescu látogatott Budapestre, ahol ismét tárgyaltak Aczél Györggyel és Komócsin Zoltánnal. A megbeszélések témái ugyanazok voltak, mint májusban Bukarestben, azzal a különbséggel, hogy ezen év végi látogatás már a román küldöttség távol-keleti turnéja és a Komócsin–Niculescu-Mizil-sajtópolémia után jött létre. 1971. november 20–23-a között Péter János magyar külügyminiszter látogatott Bukarestbe, és ott tárgyalt Nicolae Ceaușescuval is. Látogatásának célja ugyancsak a legfelső szintű találkozó előkészítése volt.¹¹

1972. február 24–26-a között zajlott le a Kádár János vezette magyar párt- és állami delegáció látogatása Bukarestben. A magyar küldöttségben helyet kapott Fock Jenő, Vályi Péter, Péter János, hiányzott viszont Komócsin Zoltán. A fő cél a két fél közötti *Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződés* aláírása volt. A látogatás végén a felek közös közleményt és egy belső emlékeztetőt fogadtak el arra vonatkozóan, hogy a továbbiakban mit kell megvalósítani. Maguk a megbeszélések február 24-én és 25-én zajlottak és hat órán át folytak, három fő témát ölelve fel: kölcsönös tájékoztatás a két ország belső helyzetéről; a kétoldalú kapcsolatok áttekintése; véleménycseré a nemzetközi helyzetről.¹²

A megbeszélések fő szereplője a két küldöttségvezető, Kádár János és Nicolae Ceaușescu volt. A kétoldalú kapcsolatokat jónak értékelték, ugyanakkor egyetértettek abban, hogy vannak még kihasználatlan lehetőségek gazdasági, tudományos és kulturális téren. A magyar javaslatok a gazdasági és a tudományos területet érintették inkább – mint például az árucserforgalom növelése, de nem feledkeztek meg az állampolgárok közötti kapcsolat-tartásról sem. Ilyen értelemben javasolták azt is, hogy a kishatárforgalmi övezet bővítsék ki 20 km-re. Kádár is megemlítette azt, amit 1971 májusában Aczél György, hogy a két fél együttműködhet a magyar nyelvet és irodalmat tanító pedagógusok továbbképzésében, illetve szövege a magyar sajtótermékek Romániába jutásával kapcsolatos gondokról. A magyar pártvezető beszélt a nemzetiségekről is, nyil-

vánvalóvá téve azt, hogy a kérdés minden állam belügye, de a rendezésnek hozzá kell járulnia a kétoldalú kapcsolatok erősödéséhez.¹³

Nicolae Ceaușescu válaszában először a gazdasági és tudományos együttműködési lehetőségekről értekezett. Javasolta, hogy a kereskedelmi cserékben tűzzenek ki 250 milliárd rubeles értéket, hogy a két fél építsen közösen egy cementgyárat (például Élesden), illetve hogy kölcsönösen ki lehetne használni a tudományos együttműködés adta lehetőségeket. A nyelv- és irodalomtanárok kölcsönös továbbképzését Bukarest elvetette, azzal az indokkal, hogy a Romániában magyar nyelven tanító pedagógusok ugyanazon a szinten állnak, mint a magyarországiak, és a kishatárforgalmi övezet 20 km-re való szélesítésébe is csak akkor volt hajlandó beleegyezni, ha az olyan nagyvárosok, mint Arad, Nagyvárád és Szatmárnémeti kimaradnak. Ezeket ugyanis igyekeztek fejleszteni, és tartottak az olyan ellátási gondoktól, amiket egy esetleges turistaözön generálhat.

A nemzetiségek Ceaușescu szerint általában támogatják annak az államnak a politikáját, amelyben élnek, az RKP pedig a teljes egyenlőség jegyében szeretné megoldani ezt a problémát. Kívánatos lenne, hogy a magyar nemzetiség a két nép közötti együttműködést erősítő tényező legyen.¹⁴

Február 25-én a megbeszélések leginkább az akkori nemzetközi események értékelésére korlátozódtak.

A két fél között adódott még néhány probléma. A közös közlemény valójában kompromisszum, amelyben mindkét fél engedett valamennyit. Bukarest nem tudta úgy kidomborítani külön politikai irányvonalát és Ceaușescu személyét, ahogy szeretne volna, míg Budapest nem tudta elérni, hogy a nemzetiségek is szerepeljenek a dokumentumban.¹⁵ A két ország közötti új *Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződést* a két miniszterelnök, Fock Jenő és Ion Gheorghe Maurer írta alá. A korabeli kommentárjai szerint ez azt is mutatta, nincs minden rendben a két ország között, figyelembe véve azt a tényt, hogy Bukarestben jelen volt a két pártvezető is. Megjegyzendő, hogy Magyarország volt az utolsó olyan baráti és szövetséges ország, amelyel Románia megújította ez a szerződést.¹⁶ A kétoldalú kapcsolatok jobbítása

Moszkvának is érdekében állt. A Szovjetunió nem tűrhette, hogy a szövetségesek között gondok legyenek. A bukaresti látogatás előtt tíz nappal Kádár Moszkvában járt, és ugyanakkor tartózkodott ott egy román delegáció is, amelyet Vas Ghizela vezetett. E vonatkozásban a szovjet sajtó dicsérően írt Magyarországról.¹⁷

Ami a magyar–román megbeszéléseket illeti, a felek mondanivalója általában három fő témára korlátozódott. Kölcsonös tájékoztatás a két állam belső helyzetéről, a kétoldali viszony értékelése és egymás álláspontjának ismertetése a nemzetközi politika eseményeivel kapcsolatban. Ugyanakkor az évtized többi találkozásán sem lesz túl sok új téma, mert a felek a gazdasági együttműködés terén maradnak az egyeztetésekkel és az árucserre-forgalom esetleges növelésével. Budapest számára Bukarest nem jelentett olyan gazdasági partnert, amellyel komoly együttműködést valósíthatott volna meg, míg Bukarest számára Budapest kezdeményezései a kulturális kapcsolatokat illetően és a nemzetiségek terén egyenértékűek voltak a román állam belügyeibe való beavatkozással.¹⁸

1974 februárjának második felében Virgil Trofin miniszterelnök-helyettes járt Budapesten, ahol a felek a gazdasági együttműködés lehetőségeiről tárgyaltak, és február 27.–március 2.-a között Budapestre érkezett egy küldöttség élén Ion Gheorghe Maurer román miniszterelnök is. A küldöttségben részt vett Virgil Trofin. A román miniszterelnököt fogadta Kádár is, akivel áttekintették a kétoldali kapcsolatokat, és vállalták ezek javítását az 1972-es dokumentumok alapján. Mindkét fél őszintén beszélt a gondokról. A román miniszterelnök hosszan tárgyalt magyar kollégájával, Fock Jenővel is, akivel szintén áttekintették a kétoldali kapcsolatokat, és megbeszéléseik nyilvánvalóvá tették, hogy mindkét fél elégedetlen. Budapest számára a nemzetiségi kérdés és a román külpolitikai különvonal, míg Bukarest számára a szövetségesek bizalmatlansága jelentett problémát.¹⁹

Az 1975-ben elfogadott román szálástörvény sem erősítette a kölcsönös bizalmat. Egy 1975. február 4-én keltezett magyar levéltári dokumentum rávilágít, hogy a bukaresti hatóságok értékelése szerint a magyarországi turisták rontják az RKP által a nemzetiségek körében vég-

zett nevelőmunkát, és nem csak azt. Ilie Verdeț miniszterelnök-helyettes azon véleményének adott hangot, hogy a túlsok utazgatás nem tesz jót a lakosságnak. Budapest számára a jogszabály a nagyszámú magyar turista miatt volt gond, akik jó része Erdélyben a rokonoknál szállt meg.²⁰

1975. október 1–3. között Dumitru Popescu, a Szocialista Kultúra és Nevelés Tanácsának tagja vezetésével látogatott román küldöttség Budapestre. A küldöttségben részt vett még: Ion Dodu Bălan és Ștefan Pascu. A magyar tárgyalódelegációt Aczél György vezette, és tagjai voltak Orbán László, Roska István, Marczali László és Csatári Dániel. A két küldöttség tárgyalt a magyar–román együttműködésről a tanügy, kultúra, tudomány és művészet terén, valamint a kulturális értékek és információk cseréjének növeléséről. Mind Kádár, mind Aczél kritikusan fogalmazott a kétoldali kapcsolatokat és a román politikát illetően. Dumitru Popescu szerint viszont a kapcsolatok rendezettek, és – mint javasolta – ismét meg kellene szervezni egy legfelsőbb szintű találkozót. Magyar értékelés szerint szavakban a román politikus sokkal nagyobb együttműködési készséget tanúsított, mint amennyit az esemény alkalmával elfogadott Emlékeztetőben hajlandó volt aláírni.²¹

1975. december 6-án Nicolae Ceaușescu fogadta Havasi Ferenc miniszterelnök-helyettest. Megbeszélésük fő témája a gazdasági együttműködés volt, és mint a jegyzőkönyv is tanúsítja, a felek bizonyos kérdésekben még mindig csak az egyeztető tárgyalásoknál tartottak. Ceaușescu fontosnak tartotta azt is, hogy hangsúlyozza vendégének a kétoldali együttműködés előnyeit, és bírálta a KGST-t.²²

1975. december 8–11. között Magyarországra látogatott George Macovescu román külügyminiszter. Magyar kollégáján kívül a vendég megbeszéléseket folytatott Losonczi Pállal, az Elnöki Tanács elnökével, Lázár György magyar miniszterelnökkel és Biszku Bélával, a MSZMP KB titkárával. A három magas rangú magyar politikus rövid megbeszéléseket folytatott a román külügyminiszterrel, és ezek során valamilyen szinten érintették a kétoldali viszony alakulását, illetve az akkori nemzetközi helyzetet is. A leghosszabb megbeszéléseket a román külügyminiszter magyar kollégájával, Puja Friggyessel folytatta.

Témáik nem különböztek az elmúlt évek ehhez hasonló eseményeinek témáitól, de a tárgyalásokról készült jelentés tanúsága szerint a felek nemigen haladtak előre a létező és fent említett problémák megoldásával, ugyanakkor ismét különböző mutatók között a kétoldali viszony értékelésében. Az eseményről megjelenő közös közleményt is a két külügyminiszter öntötte végső formába.²³

1976. június 30-án Berlinben találkozott Kádár János és Nicolae Ceaușescu. Mindkét politikus egyetértett abban, hogy szükség van egy újabb – akár nem hivatalos – kétoldali találkozóra. Ceaușescu meghívta Kádárt, hogy töltsen szabadságát a Fekete-tenger partján, Kádár azonban végül nem fogadta el a meghívást.²⁴

1976. október 29-én Romániába látogatott Gyenes András, az MSZMP KB titkára, akit Ceaușescu is fogadott. A felek áttekintették a kétoldali kapcsolatok helyzetét, és mindketten egyetértettek abban, hogy tennivalók még vannak.²⁵

1976. december 20-án érkezett Bukarestbe Lázár György magyar miniszterelnök. Román kollégájával, Manea Mănescuval gazdasági kérdésekről tárgyalt, és a felek létrehoztak öt munkacsoportot a kétoldali kapcsolatok alakulásának áttekintésére. Nicolae Ceaușescu is fogadta Lázár Györgyöt. Mindketten kifejezték azon óhajukat, miszerint a kapcsolatoknak fejlődniük kell.²⁶

1977. június 3–8. között a magyar igazságügyminiszter, Korom Mihály látogató Romániába. A látogatás egyik célja a tapasztalatcsere, a másik pedig megbeszélések folytatása a két ország közötti jogsegélyegyezmény alkalmazásáról.²⁷

Pár nappal később, 1977. június 15–16-án zajlott le az utolsó kétoldali találkozó Kádár János és Nicolae Ceaușescu között két helyszínen, Debrecenben és Nagyváradon. Mindkét fél egyetértett az esemény szükségességével, de míg Bukarest elképzelése szerint Ceaușescunak kellett volna egy párt- és állami delegáció élén Budapestre látogatnia, addig a magyar fél a határ menti munkatalálkozót részesítette előnyben – amibe végül Bukarest is beleegyezett. A román fél ugyanakkor megemlítette, hogy esedékes lenne egy budapesti Ceaușescu-látogatás, de a magyar delegáció kitért a konkrét időpont elől. Az 1972-es találkozótól eltérően ezúttal a közös közleményben szó volt a nemzetiségekről, méghozzá úgy, hogy

mindkét fél véleménye belekerült a dokumentumba, tudniillik nem született semmilyen kompromisszum ezen a téren. A nemzetiségek szerepeltek az eseményen elfogadott belső emlékeztetőben is, és ez volt Budapest számára a legfontosabb hivatkozási alap az elkövetkező években. A feleknek erre az eseményre sikerült megállapodni két konzulátus megnyitásáról, amelyek a nyolcvanas években kezdték meg működésüket, a magyar Kolozsváron, a román Debrecenben. A megbeszélések ezúttal is három fő témakörre vonatkoztak, mint 1972-ben, lényegében tehát a problémák is ugyanazok maradtak.²⁸

Magát a találkozót olyan pozitív eseményként könyvelte el mindkét fél, amely hozzájárul a kétoldali kapcsolatok fejlődéséhez. Tény ugyanakkor, hogy a romániai magyar értelmiség fokozott várakozással tekintett az esemény elé, Sütő András nyíltan beszélt erről Kalmár György magyar diplomatával, kifejtve, hogy a találkozó csalódást keltett az erdélyi magyar körökben, illetve hogy érthetetlen a magyar vezetés passzivitása.²⁹

1977. december 17-én Nicolae Ceaușescu fogadta Havasi Ferenc miniszterelnök-helyettest. Kettejük megbeszélése a gazdasági témák körül forgott, áttekintették az elért eredményeket, és egyetértettek abban, hogy még lehet fejleszteni a gazdasági kapcsolatokon.³⁰

A *Magyar Nemzet* 1977 karácsonyán és 1978 legelején megjelent kétrészes cikk jelentős mértékben hozzájárult a kétoldali viszony feszültté válásához. A cikket – amely nemcsak az erdélyi, hanem az egyetemes magyarság gondjairól szólt – Illyés Gyula írta. Jelzésértékű az is, hogy az írás egy központi napilapban, a Hazafront Népfőrdő lapjában jelent meg. Nem maradt el a többlépésű román válasz sem. Kezdődött egy tájékoztatósi kam-pánnyal, amely szerint a nemzetiségek egyenlő jogokat élveznek, folytatódott a Ion Mitran, a *Scînteia* kiadója által írt cikkel, amely az *Era Socialistă* elméleti folyóiratban jelent meg 1978 májusában, és támadást intézett azok ellen, akik kulturális népiratásról beszéltek, ugyanakkor azt is egyértelműen leszögezte, hogy a nemzetiségi kérdés véglegesen megoldott Romániában. Akik ezt tagadják, a magyar emigráció reakciós és revizionista köreinek a nótáját fűjják. Maga Nicolae Ceaușescu is kemény jelzőkkel illette azokat, akik

bírálták Bukarest nemzetiségi politikáját, és ebben segítségére volt Péterfi István, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnöke is.³¹

1978. február 16–19-e között Budapestre látogatott az új román külügyminiszter, Ștefan Andrei. A felek áttekintették a kétoldali kapcsolatokat, és tárgyaltak a nemzetiségekről az 1977 júniusában elfogadott dokumentumok tükrében, a találkozó azonban ebből a szempontból nem zártul lényeges eredményekkel.³²

1978. július 14-én Ceaușescu fogadta Marjai József magyar miniszterelnök-helyetttest, akivel a gazdasági kapcsolatokról folytatott rövid megbeszélést; ebből kiderült, hogy a felek a konkrét együttműködés tekintetében még csak az előkészítő tárgyalásoknál tartanak. Ceaușescu elégedetlennek mutatkozott a dolgok ezen állásával.³³

1978-ban Budapest új nagykövetet küldött Bukarestbe Rajnai Sándor személyében, akinek jelentős szerepe volt az 1956-os események utáni megtorlásokban. Egy magyar levéltári dokumentum szerint Rajnai bukaresti elutazása előtt felkereste Illyés Gyulát is, aki hosszasan beszélt az erdélyi és a felvidéki magyarokról, valamint válszokról. A költő úgy értékelte, hogy létrejöhetne Magyarországon egy szereposztás, amely szerint az értelmiség lesz a szókimondóbb a szomszédos államokban élő magyar nemzetiségekkel kapcsolatban, míg a politikum diszkrétebben lép fel. Rajnai nem osztotta Illyés álláspontját, mi több, aggasztónak tartotta a költő következtetéseit az erdélyi magyarság sorsáról abban az esetben, ha a budapesti vezetés nem lép semmit. A kinevezett nagykövet felajánlotta a költőnek, hogy ha ismét Pesten lesz, meglátogatja, amibe Illyés bele is egyezett.³⁴

1978. november 9-én MSZMP KB-küldöttség érkezett Romániába. Tagjai voltak Óvári Miklós, Gyenes András és Havasi Ferenc. A román tárgyaló pártdelegációban helyet kapott Dumitru Popescu, Iosif Banc és Vasile Mușat. A megbeszélések november 9-én és 10-én zajlottak, témájuk az 1977-es csúcstalálkozó óta a kétoldali kapcsolatokban bekövetkezett fejlemények összegzése volt és az utóbbi időben megjelent zavaró tényezők (történelmi viták) lehetséges megszüntetése. Jelentős véleményeltérések mutatkoztak a felek között. Budapest inkább a kulturá-

lis és az állampolgárok közötti kapcsolatokat szorgalmazta, az 1977-ben elfogadott dokumentumokból kiindulva. Bukarest a gazdasági kapcsolatok fejlesztését szerette volna, sérelmezte a Magyarországon megjelent történelmi publikációkat, megoldottnak mondta a nemzetiségi kérdést. A felek véleménye között jelentős volt az eltérés a trianoni béke értékelését illetően is. Tény ugyanakkor, hogy ezen a találkozón a román delegáció hatpontos javaslatot terjesztett elő a kétoldali kapcsolatokat javítása érdekében, ennek azonban olyan pontjai is voltak, amiket a magyar delegáció visszautasított, amiként azt is, hogy a találkozóval olyan közös közlemény jelenjen meg, amely a kapcsolatok zavartalanságáról és a találkozó eredményességéről beszél.³⁵

1979. április 26–27-én Puja Frigyes külügyminiszter látogatott Romániába, és fogadta őt Nicolae Ceaușescu is, akivel főleg a nemzetközi politika időszerű kérdéseiről tárgyalt. A kétoldali viszony a két külügyminiszter megbeszélésein került terítékre, és a felek véleménye most sem egyezett e kapcsolatok milyenségét illetően. A két külügyminiszter a nemzetközi politika aktuális eseményeit is áttekintette, majd 1979 májusában Budapesten folytatták az egyeztetéseket a kétoldali kapcsolatokról. Itt szóba került a román miniszterelnök, Ilie Verdeț közelgő budapesti látogatása és egy esetleges Ceaușescu-látogatás.³⁶

Ilie Verdeț 1979. július 16–17-én látogatott Magyarországra, ahol megbeszéléseket folytatott Kádár Jánossal és Lázár György miniszterelnökkel. A két fél között ismét nem volt egyetértés a kapcsolatok milyenségét illetően, és az is meghatározta az eseményt, hogy a román miniszterelnöknek inkább a gazdasági kapcsolatok tárgyalására volt felhatalmazása. A látogatás idején jelentette az MTI, hogy Szepes István lesz a kolozsvári magyar konzul – a hírt július 18-án a bukaresti rádió is átvette, kiegészítve egy rövid közléssel a debreceni román konzulátus esedékes megnyitásáról. A két konzulátus között volt egy lényeges különbség, ugyanis míg a debreceni székhelyű konzuli kerület felölelte Magyarország románok lakta részeit, addig a kolozsvári székhelyű konzuli kerület joghatósága nem terjedt ki Maros, Hargita és Kovászna megyére, ahol szám szerint a legjelentősebb magyar lakosságkoncentráció volt.³⁷

1979-ben megszületett egy döntés, miszerint Románia területén augusztus 1-jétől a külföldi turisták csak konvertibilis valutáért vásárolhatnak üzemanyagot. Ennek következtében jelent meg a bécsi *Die Presse*ben Paul Lendvai cikke, amely a *Mélyítések a keleti testvérek között – Európa legnagyobb kisebbsége* címet viselte. A cikk az ún. „benzinháborúról” szólt, amely a bukaresti döntés miatt „tört ki”, kudarcnak minősítette a román miniszterelnök júliusi látogatását, és kifejtette: a román vezetés számára az, hogy az MTI informatívan, tárgyszerűen és ugyanakkor minősítések nélkül mutatta be a román intézkedést, felért egy övön aluli ütéssel, ami kiváltotta a román Agerpres hírügynökség MTI elleni támadását is. Egy másik barátságatlannak minősíthető lépés a Budapest–Kolozsvár és a Budapest–Gyulafehérvár buszjáratok felfüggesztése volt.³⁸

1979. november 21-én, az RKP kongresszusa idején Nicolae Ceaușescu fogadta egy rövid megbeszélésre az Apró Antal vezetésével érkezett MSZMP-küldöttséget. A felek beszéltek az aktuális nemzetközi helyzetről, és a beszélgetés során Apró egy nem különösen diplomatikus hasonlattal is élt, amikor a kétoldalú viszonyt jellemezte. Szerinte Magyarország az amerikaiakkal hamarabb meg tudott egyezni egy traktor gyártásáról, mint a románokkal.³⁹

1980. december 12-én Nagyváradon találkozott két KB-titkár, Gyenes András és Virgil Cazacu. A felek áttekintették a kétoldalú kapcsolatok állását, illetve tárgyaltak az 1977-ben elfogadott belső emlékeztető megvalósításairól. A felek ál-

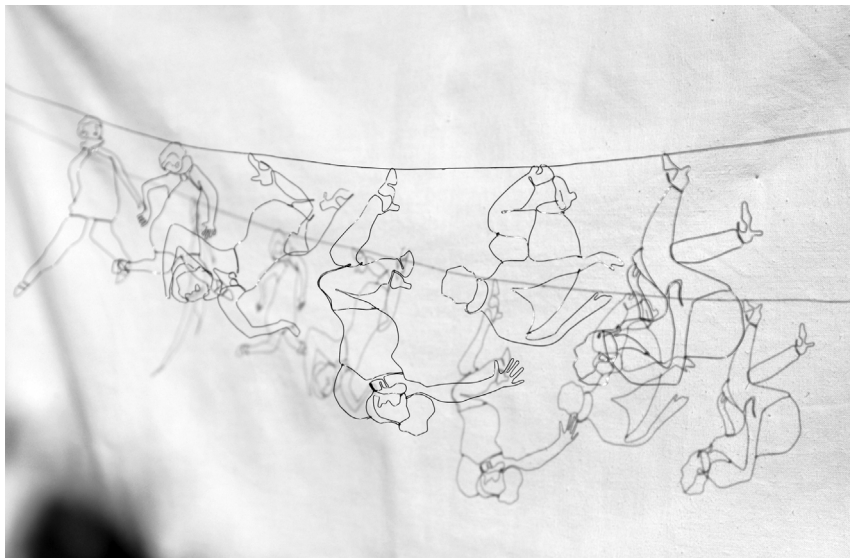
laspontja között a nemzetiségi kérdésben és a kulturális kapcsolatok tekintetében igen nagy különbségek voltak. Mindkét tárgyalópartner egyetértett a kapcsolatok fejlesztésének szükségességével. Cazacu ugyanakkor arról is beszélt, hogy szükség lenne egy újabb felső szintű találkozóra azért, hogy bemutatást kapjon az, ami megvalósult, és hogy a felek újabb feladatokat tűzzenek ki.⁴⁰ Ez volt az utolsó találkozó a két fél között abban az évtizedben.

Magyarország és Románia kapcsolatai a vizsgált időszakban már nem voltak felhőtlenek. A két fél közötti viták, a román különutas külpolitika, Budapest érdeklődése a romániai magyarok iránt, a közös történelmi múlt vitás eseményeinek ellentétes értelmezése oda vezetett, hogy a két fél között nőtt a bizalmatlanság és a gyanakvás. Így történhetett meg, hogy amikor 1978 novemberében MSZMP KB-küldöttség látogatott Bukarestbe, a román tárgyalópartnerek komolyan javasolták, a felek közös közleményben jelentsék ki, miszerint „nincs közöttük határvita, mert a kérdés egyszer és mindenkorra megoldást nyert”,⁴¹ ami – ha figyelembe vesszük a két fél egyazon érdekszférába és szövetségi rendszerbe való tartozását – kétségtelenül bizarrnak tűnik. Mindez nem sok jóval kecsegtetett a kétoldalú kapcsolatokat illetően az elkövetkező nyolcvanas évekre, amelyek valóban a sejtéseknek megfelelően alakultak. Csak-hogy akkor a viták már nem a színpalak mögött folytak, Budapest ugyanis feladta azt a taktikát, miszerint a nyilvánosságot lehetőleg ki kell zárni és elvtársak közötti tárgyalásokon kell a problémákat rendezni.

■ JEGYZETEK

1. Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (a továbbiakban DANIC): Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 27/1971. 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10.
2. Vö. 15–20.
3. Vö. 23–24.
4. *Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről*. Válogatta, sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta Fülöp Mihály, Vincze Gábor. Osiris–Századvég, 1995. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) M-KS 288 f 32/1987/102 ó. e. 361.
5. DANIC: Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 27/1971. 26–35.
6. Vö. 35–42.
7. Vö. 46–47.
8. Vö. 106–107.
9. MOL M-KS 288 f 32/1971/48 ó. e. Az őrzési egység legnagyobb része ezzel a témával foglalkozik. Open Society Archives (a továbbiakban OSA) 300 RFE/RL Research Institute 60 Romanian Unit, box 273 számozatlan oldal.
10. Vö.
11. OSA 300 RFE/RL Research Institute 60 Romanian Unit, box 79. 7. MOL M-KS 288 f 32/1971/48 ó. e. 281–287. 396–402.
12. MOL M-KS 288 f 32/1972/ 1 ó. e. 30–31.
13. DANIC Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 12/1972. 4–14.
14. Vö. 15–25.

15. MOL M-KS 288 f 32/1972/ 1 ó. e. 44–45.
16. OSA 300 RFE/RL Research Institute 60 Romanian Unit, box 268.
17. Raphael Vago: *The grandchildren of Trianon. Hungary and the Hungarian minority in the communist states*. New York, East European Monographs, Boulder distributed by Columbia University Press, 206–207.
18. Ez ügyben elég csak futólag átnézni a két fél levéltári dokumentumait ebből az időszakból.
19. DANIC Fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar 23/1974. 95–123.
20. MOL XIX-J-1-j-Románia 2-001217/1975.
21. MOL M-KS 288 f 32/1975/129 ó. e. 313–320.
22. DANIC Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 225/1975. 2–6.
23. MOL XIX-J-1-j-Románia.../1975. Sajnos a dokumentum csak fénymásolatban van birtokunkban, és nem lehet látni többi azonosító elemét.
24. DANIC Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 86/1976. 2–3.
25. DANIC Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 216/1976. 3–7.
26. DANIC Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 160 /1976. 2–12.
27. DANIC Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 96/1977. 108–109.
28. DANIC Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 95/1977. 3–69. Auswärtiges Amt. Politisches Archiv. Zwischenarchiv. 116598.
29. MOL XIX-J-1-j-Románia 2-004727-1977. Számozatlan oldal.
30. DANIC Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 199/1977. 2–4.
31. Magyar Nemzet XXXIII. évf. 203. sz. 1977. december 23. 13; XXXIV. évfolyam 1. sz. 1978. január 1. 9; Vago: i. m. 215–217, 221.
32. OSA 300 RFE/RL Research Institute 60 Romanian Unit, box 79. 576–578.
33. DANIC Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 109/1977. 4–14.
34. MOL Külügyminisztérium III. Területi Főosztály 0050059/6/1978. 553–555.
35. MOL 288 f 4/160–161 ó.e. 21–26.
36. MOL M-KS 288 f 32/1979/81 II. ó. e. 19–23. MOL Külügyminisztérium 0069/2/PF/1979. 43–46.
37. MOL Külügyminisztérium 0069/12/PF/1979. 135–146. OSA 300 RFE/RL Research Institute 60 Romanian Unit, box 272. Számozatlan oldal.
38. MOL M-KS 288 f 32/1979/81 I. ó. e. 283–286.
39. DANIC Fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 218/1979. 2–5.
40. MOL M-KS 288 f 32/1980/106 ó. e. Külügyminisztérium III. Területi Főosztály 001.003083/1/1980. 293–296.
41. MOL 288 f 4/160–161 ó. e. 21.

SZÖLLŐSY PÁL

A SVÁJCI MODELL ÉS A PROTESTÁNS SZABADEGYETEM

■ Az 1956. októberi forradalom és szabadságharc szovjet katonai agresszióval történt leverését követően csaknem kétszázezren menekültek Magyarországról Ausztriába, illetve – egy kisebb töredékük – Jugoszláviába. Egy részük tengerentúl, főként Észak-Amerikában vagy Ausztráliában keresett és talált menedéket, többségüket azonban nyugat-európai országok fogadták be. A magyar forradalom iránt, majd annak a szovjetek általi eltiprása után a forradalom menekültjei iránt rendkívüli szimpátia nyilvánult meg a nyugat-európai államokban, így Svájcban is. Az ENSZ menekültügyi szervezete felhívására ún. kvótákban rögzítették, hogy melyik állam hány menekültet hajlandó befogadni. Svájc 1956 decemberéig tízezer kvótát állapított meg, majd a következő hónapokban még két ízben hajlandó volt e számot megemelni. Így 1957 nyaráig hozzávetőleg 12 000 magyarnak nyújtott menedéket, amivel a kis alpesi ország akkori 5,2 milliós lakosságához viszonyítva az első helyet foglalta el Nyugat-Európában a menekültek befogadása terén.¹

A menekültek közt sokkal nagyobb számban voltak fiatalok, köztük – érthetően – egyetemisták és értelmiségiek, mint ahogyan az otthoni számarányuknak megfelelt volna. Az első években tanulmányaik folytatása vagy befejezése, illetve elhelyezkedésük, általában beilleszkedésük az idegen környezetbe, egzisztenciájuk biztosítása volt a fő gondjuk. De hamarosan felébredt a menekültek nagy részében az igény anyanyelvük, a magyar kultúra, az idegenbe szakadt honfitársaikkal való közösség ápolására. Erre kezdetben a számos nyugat-európai országban magyar katolikus és protestáns lelkészek vezetésével már működő, vagy 1956 után létesült egyházi közösségek nyújtottak lehetőséget. Emellett egymásra alakultak azokban a városokban, ahol magyarok nagyobb számban éltek,

magyar egyesületek, szervezetek, amelyek kulturális, társasági rendezvényeket, bálakat, nemzeti ünnepeinken, az '56-os forradalom évfordulóján ünnepségeket szerveztek; némelyikük tagjaik képviselőt is vállalta a hatóságok felé. Svájcban szinte mindegyik nagyobb városban működött évtizedeken át magyar egyesület, közülük egyesek ma is működnek még.

A magyar értelmiségiek, főként a fiatalok egy részét ez a tevékenység azonban nem elégítette ki. A belgiumi Leuven (Louvain) tekintélyes katolikus egyetemén tanuló vagy ott egybegyűlt magyar fiatalok 1959-ben elhatározták a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom (KMEM) mint a nemzetközi Pax Romana magyar tagszövetsége – mely a kommunista hatalomátvétel előtt már működött Magyarországon – újjraalapítását.² A szervezet ettől kezdve találkozókat, konferenciákat szervezett Nyugat-Európa különböző országaiban, amelyeken a résztvevők a napi szentmisék mellett magyar nyelven teológiai, tudományos és kulturális előadásokat hallgattak, pódiumvitákon vettek részt, elsősorban a magyarságot érdeklő, aktuális kérdésekről. Ennek hamarosan visszhangja támadt nyugati magyar protestáns részről: a norvégiai Trysilben 1960-ban Terray László és további evangélikus és református lelkészek kezdeményezésére megalakult az Evangéliumi Ifjúsági Konferencia – későbbi nevén: Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia (EMEIK) –, mely azóta elsősorban a Nyugat-Európában szétosztottan élő magyar fiatalok számára nyújt minden nagyhéten „találkozási alkalmat, amelyen kicserélhetik gondolataikat, hitükben és magyarságtudatukban erősödhetnek”.³ E találkozók szellemisége alapvetően protestáns, de sem ezek, sem a katolikus Pax Romana tanulmányi hetei nem voltak kizáróan felekezeti jellegűek.

Az EMEIK, mint erre neve is utal, a fiatalokat kívánta megszólítani. Találkozó-

in a kezdetektől fogva részt vettek különböző nyugat-európai országokban élő magyar értelmiségiek, akik az evangelizáció mellett elsősorban a magyarság – és az emberiség – sorskérdéseivel kívántak foglalkozni. Az évek múlásával e résztvevők már nem voltak „fiatalok”, a hatvanas évek végére többen közülük átlépték a részvételre megszabott felső korhatárt. Ezt ugyan a konferenciák rendezői előbb 40 évre emelték, végül el is törölték, de addigra többekben megérlelődött az igény más jellegű, Cs. Szabó László, a kiváló emigráns író szavaival élve *intellektuálisabb szöveű* tanulmányi hetek megrendezésére. Az 1968 nagyhéten a svédországi Växjöben tartott találkozón négyük – Szépfalusi István bécsi evangélikus lelkész, Tóth János genfi nemzetközi jogász, Balla Bálint berlini szociológus és e sorok írója – megállapodott abban, hogy létrehoznak, mintegy az Ifjúsági Konferencia „felnőtt tagozataként”, egy új nyugati magyar értelmiségi szervezetet.⁴

A terv egvévi előkészítés után az 1969 áprilisában a Bolzano/Bozen melletti Eppanban (Dél-Tirol, Olaszország) tartott ifjúsági találkozón öltött konkrét formát. A résztvevők közül mintegy húszan – a kevésbé fiatalok – elhatározták egy új szervezet alapítását Európai Magyar Evangélimi Ifjúsági Konferencia Szabadegyeteme néven. Ehhez fontos erkölcsi támogatást kaptak a jelen lévő tekintélyes magyar íróktól, a londoni Cs. Szabó Lászlótól és Szabó Zoltántól, valamint az erdélyi Kányádi Sándortól és Székely Jánostól. Az új szervezet működését az EMEIK keretében, azzal szorosan együttműködve képzelték el. De az Ifjúsági Konferencia egyes vezetői elleneztek egy külön szervezet létrehozását, amelyben konkurenciát láttak. Az elhúzódo, eredménytelen megbeszélések után az alapítók végül egy független, önálló szervezet mellett döntöttek. Ennek első rendezvénye 1970 nyarán egy jugoszláviai „vándorkonferencia” volt, amelynek során vagy kéttucatnyi résztvevő egy 8–10 kocsiból álló autókavarránnal meglátogatta a jelentősebb délvidéki magyar településeket, Lendva, Eszék, Pacsér, Szabadka, Kórógy magyar gyülekezeteit s az újvidéki magyar kulturális és tudományos központot.⁵

A következő évben, 1971 áprilisában sor került a már Eppanban tervbe vett első magyar Ökumenikus Találkozóra, a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom és

– még ezen a néven – az EMEIK Szabadegyeteme közös rendezésében. A találkozó helyszíne a svájci Sion (Wallis kanton székvárosa) volt, az ünnepélyes megnyitón F.-N. Adam, Sion római katolikus megyéspüspöke és W. Sigris, a Svájci Protestáns Egyházak Szövetsége elnöke köszöntötte az egybegyűlt, száznál több nyugat-európai magyar résztvevőt. Neves katolikus és református teológusok, írók, tudósok, köztük Cs. Szabó László és Hanák Tibor mellett Teichman Jakob zürichi főrabbi is az előadók közt szerepelt, Pilinszky János és Rónay György költők irodalmi esten léptek fel. Az első, testvéri szellemű ökumenikus találkozó jelentős kezdeményezés volt a magyar kommunista államhatalomnak az egyházakat egymás ellen felhasználó politikájával szemben. (Ezt Nyugat-Európában még három hasonló találkozó követte.) Április 15-én a protestáns résztvevők közgyűlést tartottak, amelyen kimondták az új szervezet megalakulását Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (EPMSZ) néven, elfogadták az ideiglenes alapszabályt, a működési tervet, és megválasztották az ideiglenes intézőbizottságot, a Svájcban élő Tóth János elnökletével.

A Szabadegyetem működését elvileg ki akarta terjeszteni Európában mindenohová, ahol protestáns magyarok éltek, a közismert politikai okok miatt azonban a keleti blokk államaiban nem fejthetett ki tevékenységet. Munkaterülete tehát gyakorlatilag a nyugat- és észak-európai államokra korlátozódott, ahol nagyobb számban éltek magyarok, továbbá Jugoszláviára egy időszakban, amikor azt Tito viszonylag liberális politikája megengedte. Alapítói a Szabadegyetem sorsát és működését emellett elsősorban Svájchoz kötötték. Ennek több oka volt:

– Szépfalusi István lelkész, a Szabadegyetem legagilisabb szervezője, svájci származású felesége, Wanner Márta révén kitűnő kapcsolatokkal rendelkezett svájci egyházi körökhöz, köztük a Svájci Protestáns Egyházak Szövetsége (Schweizerischer Evangelischer Kirchenbund, SEK) vezetőihez.

– A magyarországi és a svájci református egyházak között évszázados testvéri kapcsolatok állnak fenn. E hagyományok is köszönhető, hogy a HEKS, a svájci protestáns egyházak segélyszerve megszervezte és hosszú ideig anyagilag is biztosította az '56-os protestáns menekül-

tek magyar nyelvű lelkigondozását, és általában megértést mutatott a menekültek vallásos és szellemi igényei iránt.

– Svájc semleges állam, szövetségi rendszere biztosítja a germán és a latin népcsoportok toleráns együttélését, három hivatalos nyelve: a német, a francia és az olasz egyenrangú, s ezek mellett a kicsiny, de őslakos rétoromán kisebbség nyelve is állami védelmet élvez.

– Európában páratlanul liberális a svájci egyesületi jog, amely a kulturális és vallásos célokat követő, gazdasági tevékenységet ki nem fejtő egyesületek működését nem köti sem bírósági határozathoz, sem bejegyzéshez; a civil egyesületek száma Svájc lakosságához képest rendkívül magas.

– A Szabadegyetem első elnöke, Tóth János, a genfi egyetem docense, akárcsak 1971-től a vezetőségnek több tagja, svájci lak helyű volt.

A második szabadegyetemi találkozóra 1972 májusában a karintiai St. Georgen am Längsee katolikus tanulmányi központjában került sor. A helyválasztás is kinyilvánította a Szabadegyetem ökumenikus beállítottságát s azt a szándékát, hogy találkozóit felváltva más-más európai országban rendezze meg. Az ugyanitt megtartott közgyűlés elfogadta az időközben Tóth János és e sorok írója által kidolgozott végleges alapszabályt, hatályos német szövegével és ennek magyar fordításával, egyben megválasztotta a szervezet vezetőségét.

A Szabadegyetem alapszabálya betű szerint és szellemében is követi az 1907-ből származó svájci Polgári Törvénykönyvnek (Schweizerisches Zivilgesetzbuch, ZGB) az egyesületekre vonatkozó előírásait. A törvénykönyv 60. cikkelye – szabad magyar fordításban – kimondja: „Egyesületek, amelyek működésüket politikai, vallásos, tudományos, kulturális, társadalmi vagy más nem gazdasági feladatnak szentelik, (jogi) személyiséggel rendelkeznek, míhelt testületként való létrehozásuk szándéka az alapszabályból kitűnik. Az alapszabályt írásba kell foglalni, s abban ki kell nyilvánítani az egyesület célját, eszközeit és szervezetét.”

Az alapszabály elfogadásával az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Baráti Társasága – ezen a végleges néven – a svájci polgári jog szerint létrejött egyesületté vált. További bejelentés, bejegyzés szükségtelen volt, de a szervezetnek sváj-

ci székhellyel kellett rendelkeznie. Az alapszabály erre a fővárost, Bernt jelölte ki, tekintettel a Szabadegyetem megalakulását erkölcsileg támogató SEK berni székhelyére.⁶ Az egyesület szabadon határozhatta meg céljait és szervezetét az alapítók szándéka szerint, tekintettel a nyugat-európai magyarság szellemi igényeire. Ennél szem előtt tartotta Szabó Zoltán iránymutatását a diaszpóranemzet fogalmáról, miszerint ahol magyarok összejönnek a maguk ügyeiben, ott ők nemzet, ha nem is a nemzet – bárhol legyenek is.⁷

Alapszabálya szerint az egyesület célja „a magyar kultúra és a magyarság szellemi kincseinek ápolása Európa különböző országaiban élő magyar vagy magyar származású értelmiségiek körében, a magyarságot érintő kérdések tanulmányozása, különös tekintettel a magyar protestantizmus szellemi értékeire és az ökumenikus gondolat fejlesztésére”. E célok megvalósítására évente, változó helyszíneken Európában „Akadémiai napok” elnevezéssel tanulmányi hetet, valamint más rendezvényeket tart, amelyeken magyar értelmiségieknek és a magyar kultúra támogatóinak alkalmat ad találkozásra, közöttük a kapcsolatok fejlesztésére és szabad véleménycserére. A találkozókon kívül könyvkiadással és könyvterjesztéssel is foglalkozik; ezek előmozdítására létrehozta Könyvbaráti Körét. A Szabadegyetem protestáns védnökség alatt és értékek mentén szerveződik, ugyanakkor nyitott, az ökumené gondolatát magáénak érző, a magyarság sorskérdéseit ilyen kontextusban megvitató közösség kíván lenni.⁸

A Szabadegyetem 1972-ben megválasztott elnökségének tagja lett Daniel von Allmen, a svájci Egyházak Szövetsége (SEK) képviselője. Rajta kívül az elnökségben három svájci magyar foglalt helyet, kettőnek Angliában volt a lakhelye, egy-egy tag volt berlini, jugoszláviai és svédországi magyar. A tanácsadó lelkészek közül a református Bárczay Gyula Svájcban, az evangélikus Vajta Vilmos Franciaországban élt, a titkárságot az ausztriai Szépfalusi István vezette. 1973-ban az egyesületnek 30 tagja volt, közülük 9 svájci, 4–4 angliai, ausztriai, németországi és jugoszláviai magyar. Szépségéről beszélni mégis túlzás lenne: a más nyugat-európai országokban élő tagok mindig a többséget alkották, akkor is,

amikor a taglétszám előbb 42-re, majd 1977 tavaszára 105-re emelkedett. Az alapítók csakúgy, mint a későbbi vezetőség, súlyt helyeztek a Szabadegyetem „nemzetközi” jellegére, vagyis hogy tagjait, vezetőségét minél több európai országból toborozzák. Ez, mint említettem, a keleti blokk államaiban 1990-ig nem volt lehetséges, Jugoszláviában is csak időlegesen, amíg a tagság az „emigráns magyar szervezetben” nem okozott a belépőknek hátrányt.

Anyagilag az új szervezet az első években a svájci egyházi segélyszerv, a HEKS támogatására szorult, mely évente 7000 svájci frank szubvencióval segítette munkáját. Az 1976-ban megválasztott elnök, Szöllősy Árpád elérkezettnek látta az időt, hogy a Szabadegyetem anyagi vonatkozásban is saját lábára álljon, függetlenítse magát minden más szervezettől. Ezt a taglétszám és a tagdíj felemelésével, a Könyvbaráti Kör kiépítésével, valamint a tagok egy részének önkéntes megajánlásaival sikerült 1978-ra elérni, amikor megszünt a HEKS-től kapott támogatás. A következő évben von Allmen svájci egyházi megbízott lemondott elnökségi tagságáról. A Szabadegyetem immár alapszabályával egyezően kinyilváníthatta, hogy mind egyházaktól, egyházi szervezetektől, mind politikai pártoktól vagy más világi csoportosulásoktól független civilszervezet.

Az évente megtartott Akadémiai napok és más találkozók, előadóestek mellett a Szabadegyetem 1977-től évi 3–4 könyv kiadásával Nyugat-Európa legtekintélyesebb magyar könyvkiadójává emelkedett. Elsősorban olyan könyvek kiadását tartotta feladatának, amelyek politikai okból Magyarországon nem jelenhettek meg. Itt nincs hely a hetvennél több kiadvány felsorolására,⁹ ezek közül csak Konrád György – Szelényi Iván *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (1978), Janics Kálmán *A hontalanság éve. A szlovákiai magyar kisebbség a 2. világháború után 1945–48* (1980), Bibó István *Összegegyített munkái 1–4.* (1981–84), Hamvas Béla *Az öt génusz* (1985), Ravasz László *Válogatott írások 1945–1968* (1988), Bíró Sándor *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940* (1989), Vályi Nagy Ervin *Minden idők peremén* (1993) és Vajta Vilmos *Amíg időnk van* (1998) című, feltűnést keltő könyveit említem meg. A politikai, teológiai tartalmú művek mellett Nyugat-Európában élő ne-

ves írók, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Domahidy Miklós szépirodalmi jellegű műveit is kiadta a Szabadegyetem. A könyvek többségét Molnár József müncheni nyomdája állította elő; terjesztésüket Szépfalusi István Bécsből, 1982-től Kovács Andor Bázalból intézte, amihez a Könyvbaráti Kör tagjai a kiadványok átvételével járultak hozzá.

A Szovjetunió és a keleti blokk felbomlása 1990-ben új helyzet elé állította a Szabadegyetemet. A jövőt illetően kérdéses volt, hogy Nyugaton maradjon-e, s a második generáció bevonásával próbálja folytatni működését, vagy „hazaköltözék”, azaz tevékenységét helyezze át Magyarországra. Volt olyan hang, hogy betöltötte hivatását, a rendszerváltás után nincs már szükség rá, tehát szűnjön meg. Bárczay Gyula elnök kétségesnek tartotta, hogy az élesedő politikai ellentétek mellett az EPMSZ Magyarországon hű tud maradni eredeti céljához és szellemiségéhez. Két éven át folyt a vita, míg többségi döntés született: az EPMSZ kiterjeszti tevékenységét a Kárpát-medence orszáigaira, az évi Akadémiai napokat felváltva Nyugat-Európában, Magyarországon és az egyik utódállamban rendezi, de megmarad nyugati – svájci – egyesületnek, mert a Kárpát-medencei magyarok számára is ez az egyik fő vonzereje. Ezenfelül társegyesületeket létesít ott, ahol erre magyar értelmiségiek körében megvan az igény és a szervezési készség. Így jött létre 1996-ban budapesti társegyesülete, 2000-ben – Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár és Varga Gábor kezdeményezésére – az EPMSZ Erdélyi Köre, majd Délvidéki, Felvidéki és Kárpátaljai Köre, saját vezetőséggel és tevékenységgel. A svájci „anya”-szervezet a találkozót azóta is évenként megrendezi, a fenti elvi határozat szerint. (Tehát nem követte a nyugati Pax Romana példáját, mely előbb létrehozta magyarországi szervezetét – amelyik együttműködik az EPMSZ budapesti egyesületével –, majd 2009-ben feloszlatta magát.) Az első magyarországi találkozóra 1992-ben Balatonkenesén, az erdélyire 1993-ban Szovátán került sor. A Magyar Pax Romanával közösen nagy sikerű ökumenikus találkozót szerveztek 1995-ben Gyulán, majd – sajnos hosszú szünet után – hasonlólt 2011-ben Balatonszárszón.

2006-ban kiadott *Tájékoztatójában* a Szabadegyetem megerősíti, hogy napi po-

litikával nem foglalkozik, tagjai a demokrácia alapelveit vallják. Következésképpen találkozóiból kizárja a szélsőséges, faji vagy nemzeti diszkriminációt hirdető eszméket, ezeknek híveit. A demokratikus alapelveit a kisebbségi vélemény lehető tiszteletben tartásával alkalmazza, igyekszik a vitás kérdésekben konszenzusra jutni, megkívánja, hogy az ellentétes vélemények kifejezése tárgyias, visszafogott módon történjék. – Nyilvánvaló, hogy ezeknek az alapelveknek megfogalmazásánál és a gyakorlatba átültetésénél komoly segítségünkre volt a *svájci*

modell: az ellentétes – akár politikai – nézeteknek ún. kontradiktórikus megvitatása, egymás nyugodt meghallgatása, a vállalható kompromisszum keresése azzal az alapállással, hogy az ellenféltől is lehet tanulni. Hogy a Szabadegyetem alapítói és nyugati tagjai a Kárpát-medencei magyarság táborokra szakadása ellenére képesek voltak egymással együttműködni egy magyar civilszervezetet, amelynek elhivatásában hittek, immár 44 éven át fenntartani, szerintem annak is köszönhető, amit Nyugat-Európában – és kivált Svájcban – megtanultak.

■ JEGYZETEK

1. A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy hasonlóan nyitott volt Svájc az 1968. évi „prágai tavasz” leverését követő csehszlovák menekültek irányában, viszont a későbbi évtizedekben, főleg Európán kívüli országokból nagy számban Svájcba áramló menekülők kevesebb szimpátiával és befogadókészséggel találkoztak.
2. Boór János: *A magyar Pax Romana és öikuméne pótolhatatlan szolgálói, Békés Gellért és Galambos Gyula*. In: *Európa keresztútjain*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel-Bp., 2003. 349–350.
3. Gémes István: *Az Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia. Vázlatos történet, 1960–2002*. In: i. m. 353.
4. Vö. Gaál Enikő: *Kévektől küldetésben. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem története 1969–2002*. In: i. m. 295. és köv.; *1956 szellemi öröksége és a 40 éves Szabadegyetem*. Gaál Enikő közle. Szöllösy Pált. In: *Évkönyv 2009/2010*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Zürich-Bp., 2010. 20. és köv.; Balla Bálint: *Szabó Zoltán és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*. In: Szabó Zoltán: *Nyugati vártán II*. Szerk. András Sándor. Osiris Kiadó – EPMSZ, Bp., 2011. 431–433.
5. Balla Bálint: *1970: a Szabadegyetem Jugoszláviában*. In: *Európa keresztútjain*. EPMSZ, Basel-Bp., 2003. 133. és köv.
6. 1992 óta a székhely Bazel, amely az egyesület adómentessége érdekében szerencsés választásnak bizonyult.
7. Vö. Szabó Zoltán: *Diaszpóranemzet*. Osiris Kiadó, Bp., 1999.
8. Gaál Enikő, i. m. 297–298.
9. A közeljövőben megjelenik Balla Bálint, könyvkiadásunk vezetője tollából a Szabadegyetem összes eddig megjelent kiadványát ismertető monográfia.

ADORJÁNI PANNA

MINDANNYIAN MÁSOK VAGYUNK

Csáki Judit: *Alföldi színháza. Öt nemzeti év*

■ 2008 júliusától 2013 júniusáig Alföldi Róbert színész, rendező volt a budapesti Nemzeti Színház igazgatója. Ötéves mandátuma alatt erős társulatot épített fel, a változatos repertoárhoz izgalmas kísérőprogramok és projektek társultak, a nézőkből pedig valóságos közösség teremtődött. A mandátum lejártához közeledve Alföldi újabb öt évre pályázott, ám a nézők és számos kritikus elkötelezett támogatása ellenére nem nyert a pályázaton. 2013 júliusától a Nemzeti új igazgatója Vidnyánszky Attila. Idén ősszel jelent meg Csáki Judit színikritikus könyve az Alföldi Róbert által vezetett Nemzeti öt évéről, és azonnal felkerült a Bookline – Magyarország legnagyobb online könyvárúháza – toplistájára.¹ Ugyanekkor elkezdődött egy új évad Vidnyánszkyéknál, aki tizennégy új színészt hozott magával Budapestre. A régi társulatból tizenheten maradtak – a többiek vagy felmondtak, vagy elbocsátották őket. Az előző vezetés alatt készített előadásokat mind levették műsorról, holott nagy részük azelőtt telt házzal futott.²

Vajon milyen megfontolásból nem választják újra azt az igazgatót, aki a nézettség és anyagiak szempontjából is prosperáló színházat hozott létre, kérdezheti a magyar színházi élet kérdéseiben avatlatlan olvasó, miért szüntetik be a többnyire nagy sikerrel futó előadásokat is mind, ezzel kockáztatva a nézők bizalmának elvesztését? És esztétikailag megmagyarázható-e vajon ez a gazdaságilag abszurd döntés? Ha pontos választ adni nem is akar, de ezt a kérdést feszegeti Csáki Judit könyve. Vagyis azt, hogy milyen is volt valójában ez a Nemzeti, és mi vezetett ennek a rendkívül sikeres öt évnek a durva bevégeztetéséhez. „Csupa remek előadást láttunk? Hát nem. Csak rendkívüli színészek játszottak? Dehogy. Botrányos volt? Nagyon is. Megmozgatta a kö-

zéletet? Kifejezetten. Új közönséget teremtett? Igen.”³ Mit tesz tehát a kritikus, akinek szeme láttára ereszt szélnek a politikai hatalom egy sikeres színházat és annak vezetőjét?⁴ Könyvet ír, hogy ha már másként nem, az emlékezés által megmaradjon az, ami a Nemzeti Színház Alföldi vezetése alatt volt.

Csáki Judit könyvének egyik legnagyobb erénye, hogy nem akar politizáló, Alföldit utólag is unos-untalan mentegető könyvet írni. Az alapfeltevés ugyanis az, hogy ha van valami, ami bizonyíthatja az Alföldi-féle színházat szeretők, értékelők „igazát” – azokét, akik számára az igazgatóváltás színházi értelemben valódi veszteséget jelentett –, az maga a színház milyensége, benne az előadásokkal és az előadásokban dolgozó emberekkel. A könyv tehát a színházi munkából kiindulva próbálja megérteni egyrészt azt, hogy hogyan sikerült az a valami, ami mégiscsak sikerült, és hogyan lett idejekorán vége. A magyarországi Nemzeti Színház viharos történetének ismeretében nem túlzás azt mondani, hogy Alföldi ötéves igazgatása kivételesen virágzó színházat eredményezett, ami pedig a sikertelen véget illeti, „Paulay Ede óta (aki 1878-tól 1894-ig állt a Nemzeti élén) Alföldi az első igazgató”, mondja a könyvben Koltai Tamás kritikus, „aki győztesként, felemelt fejvel hagyhatja el a Nemzeti Színházat”.

A könyvben végigmegyünk az öt évadon, az egyes előadások felelevenítését pedig a kritikus kollégák segítik, akiket egy-egy idézet erejéig bevon Csáki az értelmezésbe. Történik tehát egyfajta rekonstrukció a produkciókról, amely ugyanakkor nem akar és nem is lesz teljes érvényű: a kritikai hangok megpendítése által a szerző ütközteti a különféle értelmezéseket és értékeléseket, és nem próbál azokból sommás következtetéseket le-

vonni. A könyv nagyobb részét azonban az interjúk teszik ki: Csáki színészekkel, rendezőkkel, írókkal, kritikusokkal beszél az egyes évadok, előadások és maga Alföldi (mint rendező, igazgató, ember) kapcsán. Ezenkívül külön fejezetet kap például az *Egyszer élünk avagy a tenger azontúl tűnik semmisségbe*⁵ című előadás, amelyet Alföldi Róbert az öt év emblémájaként értékel, az ún. nemzeti drámák (a *Bánk bán*, a *Csongor és Tünde* és *Az ember tragédiája* színrevitele) vagy a meztelenség kérdése is.

Más-színház címmel teljes fejezet szól arról, hogy a Nemzeti igazgatója nincs rendben „családpolitikailag”.⁶ Rendkívül fontos Alföldi Róbert *coming outja* ebben a könyvben, hiszen köztudott, hogy az őt érő támadások és kritikák zömét mélyen áthatotta a homofóbia.⁸ Egy olyan társadalomban, ahol a szexuális másság kérdése ilyen széles körű, és minden következmény nélküli negatív fogadtatásban részesül, nemcsak hogy példaértékű, de szükségszerű az ilyenemű vallomástétel, vagyis az, hogy végre elkezdődjék a feszegetése a témának, és ezzel párhuzamosan egyfajta nyitás is a (nem csak szexuális) másságok megismerésének és megértésének irányába. Ha majd tehát lejár a bulvárhisztéria, ami a könyv eme pikáns részét illeti,⁹ akkor elkezdődhet például az Alföldi-ügy gender studies perspektívájából történő feldolgozása és a szembenézés azzal, hogy valóban túl volt-e reprezentálva ebben a Nemzetiben a homoszexualitás, ahogy azt Vidnyánszky nyilatkozta, vagy ellenkezőleg, lényegében elsőként kezd el ez a színház mélyen – és szinte már stratégiaszerűen – beszélni az elnyomott kisebbségek problémájáról.¹⁰

A könyv egy másik izgalmas aspektusa maga a forma, vagyis ahogy a könyv hátlapján áll: „Csáki Judit írja, Alföldi Róbert kommentálja.” És ez valóban az, aminek látszik: Csáki ír, Alföldi pedig közbe-közbeszól, és ez a kommentátori szerep az interjúk esetében is megmarad. A határozott dialógikussága teszi igazán korszerűvé a könyvet: ezt az orális színház történetet már nemcsak a színházi szakíró írja, hanem a színházcsinálók is. A többszólamúságból adódó különböző perspektívákkal pedig felvállalt szubjektivitás is jár: a szövegek néha nem értenek egyet, vitába szállnak, egymást „kritizálják”. Például Csáki Alföldit, amiért túl sok előadást rendezett a saját színházában, Alföldi a kritikát, amiért Blaskó Péter nem

kapott „ezer díjat” *A fősvénybeli alakítás*áért, Stohl András (és egyébként még sokan mások is) Alföldit, amiért annyi mindenkit elküldött, amikor kinevezték igazgatónak, és így tovább. Alföldi úgy mond „megkapja a magáét”, hiszen ez a könyv nemcsak visszaemlékezés, nemcsak felelevenítése valaminek, ami többé nincs, hanem számvetés is.

Ahhoz pedig, hogy ez a számvetés produktív lehessen, szükséges Csáki Judit szeretetteljes könyörtelensége. Ez a párbeszéd folyamat olvasva irigyelni való színházi helyzet teremődik meg: egy olyan tér, ahol valóságos kommunikáció folyik kritikus és alkotó között, vita, amelyből mindenki (az olvasó is) levonhatja a maga tanulságát. A végső következtetések pedig akár teljességgel ellentétesek is lehetnek, az se baj, hiszen mindannyian „mások” vagyunk. Ha az Alföldi-féle Nemzeti körül kialakult botrányból hiányzott valami, az ez a felnőtt hozzáállás volt, ami ebből a könyvből süt: felnőtt, független és nyitott szellemiségű emberek egészséges vitája a színházról, művészetről, társadalomról.

Nem utolsó dolog az a pontosság sem, ahogy a könyv a jövőt és a színház történet továbbírását illetően is használhatóvá válik: a függelékben a vizsgált időszak összes előadása fel van sorakoztatva, szereplőkkel és stábbal, nézőszámmal és költségvetéssel, az egyéb tevékenységek, az állami támogatás részletezve, a névmutatóból visszakereshetőek a könyv során felemlített emberek a lábjegyzetek pedig irányt adnak a további vizsgálódáshoz. Az egyetlen szűrkesége ennek a kötetnek számomra a *Mások a Nemzetről* című fejezet, amelyben Nádasy Ádám remek versén és az egyik néző megható beszámolóján túl kissé önismétlő (el)köszönések, reflexiók olvashatóak.

A könyvet egyébként mindvégig belemenni a vég érzete (hiszen maga az anyag ekkor, az öt év legvégén, illetve a vég után kevés íródik), Alföldi kommentárjaiban sokszor elérzékenyül, és szidja is magát miatta. Ezt jó olvasni, élővé teszi a történeteket, közel hozza szereplőit, és egybevág azzal a személyességgel, amelyet a könyv formájában eleve felkínál. És végül is jó, hogy nem várták meg, ameddig hideg fejvel lehet minderről beszélni, hogy nem várták meg, hogy lecsillapodjanak a kedélyek, hiszen erről most kell beszélni, amikor fáj, amikor bajunk van vele, nem pedig akkor, amikor már úgyis mindegy.

■ JEGYZETEK

1. A sikerlistát l. itt: <http://bookline.hu/sortlist/sortlist.action?id=378&sortBy=no> (A letöltés ideje: 2013. szeptember 24.)
2. Nemrég adta át a Színkritikusok Céhe éves díjait. A jelölt előadások között szerepelt az Andrei Șerban által rendezett *Angyalok Amerikában*, az Alföldi-féle Nemzeti egyik produkciója. A jelölést az Egyesült Államokban élő román rendező videóüzenetben köszönte meg, és kifejezte értetlenkedését azzal kapcsolatban, hogy a telt házzal és nagy sikerrel futó előadását levették a műsorról. (A videót lásd itt: <https://www.youtube.com/watch?v=Asrf213l4YQ>, a letöltés ideje: 2013. szeptember 24.)
3. Idézet a könyv hátlapjáról.
4. Balog Zoltán, az Emberi Erőforrások minisztere azzal indokolta az igazgató leváltását, hogy a Nemzeti Színház „nem pusztán színház, hanem olyan intézmény, amelynek nemzeti értékeket kell képviselnie, közvetítenie”, és ennek Alföldi ellenfele, Vidnyánszky pályázata felelt meg inkább, akinek „lehetőséget kell biztosítani [...], hogy megvalósíthassa elképzeléseit”. (Lásd *Vidnyánszky Attila a Nemzeti Színház új vezetője*, Fidelio.hu, 2012. december 17., http://fidelio.hu/szinhaz/hirek/vidnyanszky_attila_a_nemzeti_szinhaz_uj_vezetoje, a letöltés ideje: 2013. szeptember 24.)
5. Az előadást Mohácsi János rendezte, írta: Kovács Márton, Mohácsi István és Mohácsi János. A bemutató 2011. február 25-én volt. (http://www.port.hu/egyszer_elunk_avagy_a_tenger_azontul_tunik_semmisegbe/pls/th/theatre.directing?i_direct_id=16550, a letöltés ideje: 2013. szeptember 24.)
6. Ezt a kifejezést maga Alföldi Róbert használja.
7. A *coming out* az LMBT (leszbikus, meleg, biszexuális, transzvesztita) közösségekben azt a pillanatot jelenti, amikor valaki saját szexuális identitásáról nyilvánosan színt vall.
8. A Nemzeti igazgatása alatt több botrány is érintette vagy témává tette a homoszexualitás kérdését, legújabban pedig Vidnyánszky Attila és Kerényi Imre tette szóvá. (Lásd *Vidnyánszkyknak „túl meleg” a Nemzeti Színház*, Népszava.hu, 2013. május 23., <http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=647831>, a letöltés ideje: 2013. szeptember 24.)
9. Alföldi Róbert másságának egy másik vetülete, hogy azon túl, hogy elismert rendező, valamelyest médiaszár is, aki vezetett már reggeli tévéműsort, jelenleg pedig az X-Faktor egyik mentora.
10. Valószínűleg nem véletlen az sem, hogy a Nemzeti Színház befogadja a független PanoDráma Szóról szóra című előadását, amely verbatim előadásban dolgozza fel a 2008–2009-es romagyilkosságokat.

NOMÁD IDŐSÍKOK

Ilma Rakusa: *Rengeteg tenger*

■ A könyv alcíme *Emlékfutamok* (eredetiben: *Erinnerungspassagen*), és sok tekintetben megelőlegezi a struktúrát és a könyv tétjét is. Önéletrajzi kötetről van szó, ezt a jelleget nyíltan vállalja a szöveg, ahogy azt is, hogy az emlékezésnek valamiképpen formát kell adni. A magyar *futam* szó a zenét választja az emlékek kibomlásának analógiájaként (és ez a jelenítés a *Passage* szó mögött is felsejlik), és ez azért is szerencsés, mert a könyv egyik fontos témája és vezérfonala a zene.

Az elbeszélő sokáig tétovázik a zenei és az irodalmári pálya között, és amikor döntései, illetve bizonyos életfordulatok az irodalom felé terelik inkább, a zene akkor is rátalál, akár közös zenélés és zene-tanulás, akár egy kórus, akár koncertek, akár gitárzenével fűszerezett házibulik, együttlétek formájában. Ráadásul ez a könyv éppen az irodalmi pálya előtti ént mutatja meg részletesebben, így szükség-

szerű is talán a zene hangsúlyosabb jelenléte. Az elbeszélő felnőtt lakhelyeit meghatározza, végigkíséri egy-egy zongora közelsége, valamint azok a futamok, amelyek rajta, rajtuk játszhatók.

Az alcím azonban térbeli mozgásokra is asszociálni enged – és ez a könyv másik fő témája: az átjárások, a költőzködések, az életszakaszok térbe kivetített egymásra következője, amely az énkereséssel van szoros összefüggésben. Többször is előfordul a könyvben a *nomád* szó – és ez a szerző családtörténetében és személyes élettörténetében sajátos, pozitív töltetű kifejezéssé válik.

Ahogy Ilma Rakusa élettörténete utazások, költözések sorozataként beszélhető el, úgy válik maga az elbeszélés is nomád jellegűvé: idősíkváltások, műfajok közti átjárások, perspektívaváltások követik egymást a könyvben anélkül, hogy végleg letáboroznának egyetlen időpillanatot vagy

beszédforma közelében. Ugyanazt a helyszínt láthatjuk a kétezres években, de gyermekkori tájként is. A felnőtté válás különböző szakaszait markerekkel látja el egy-egy város arculatának átalakulása a könyvben.

Több helyütt reflektál a könyv az emlékezet működési mechanizmusaira – az egy élet során összegyűlt tárgyak, a tárgyak jelentősége a jelentésükön túlmenően az egyik lehetséges metaforája az emlékezetnek: egy könyvnek, amely az idők során a szerző tulajdonába került, nem pusztán a betűsorokból kibontakozó jelentése van, hanem személyes implikációja is: „csak mosolyogtam, amikor néhány esztendeje azzal kecsegtetett az egyik barátom, hogy újra megveszi nekem az összes könyvemet, ha a közelébe költözöm. (»I'll buy you all your books again.«) Hogyan képzeled, mondd csak? Minden egyes könyvemnek megvan a maga saját története, és kötődöm valamennyihez: nem csupán megvásároltam őket, hanem végigjártam az olvasás tekervényes ösvényeit is. Nem lehet lemásolni a könyvtárakat. Vagy ha mégis, akkor csakis úgy, hogy elvész a történetük.” (300.) Ez a reflexió is jól mutatja, hogy az emlékezés igazi téje annak megmutatása vagy legalább érzékeltetése volna, ami elvészne egy ilyen másolási akció során. És ez az, ami izgalmassá, megkomponált struktúrává teszi a történetet az olvasó számára is. A szükségszerűségek, a véletlenek, a döntések és a sodródások valamiféle mintázattá alakulnak, ahogy a tárgyak archívuma magának az elbeszélőnek a számára: „Idővel aztán olyan együttessé formálódtak a gyűjteményem tárgyai, amelyben fölismertem életem lenyomatát: a meghatározó véletleneket és törvényszerűségeket.” (298.)

„Kelet felé mutat a belső iránytűm” – mondja a szerző (22.) Svájc felől kutatva az égtájak vonzását. A könyvből kiderül, hogy részben saját emlékek nyomában, részben szellemi vonzások hatására indul újabb és újabb utakra. Ilma Rakusa ugyanis Rimaszombatban született, a második világháború után, további gyermekkori lakhelyei: Budapest, Ljubljana, majd Triest. Innen költözik a család Zürichbe 1951-ben, a nomád identitás viszont nem szűnik meg ezután sem: Zürich vonzáskörén belül is több életszakaszra bontják az immár iskolás lány életét a költözések. Aztán önállóan tett utazások következnek

Európa-szerte, az egyetemi képzés ideje alatt egy teljes párizsi tanév, majd egy további teljes leningrádi tanév a doktori tanulmányok során.

Nem annyira a nyelvek közötti utazásokat érzékeli határonkon való átlépésnek a szerző (akinek édesanyja magyar, édesapja szlovén), inkább a kulturális közegek közti utazásokban talál olyan helyekre, ahol kevésbé érzi összeilleszthetőnek saját világát a másokéval. Triestben olaszul tanul kislányként, Svájcban német iskolába jár – németül írja majd könyveit is. Ezeknél a váltásoknál mindannyiszor érdekesebbek azok a történetek, kultúraelemek, amelyeket maguk a nyelvek közvetítenek. A budapesti élethez hozzátartoznak a magyar mesék (a kiskakas gyémánt félkrajcárjáról például) vagy a török-basa-rajzolás. A szlovéniai világához az énekek, amelyeket Amelia, a nevelőnő/házvezetőnő énekel. Az oroszhoz majd a templomi énekek és szertartások – és sok minden más, természetesen.

A zürichi világba tűnik legnehezebbnek a beilleszkedés, alighanem ezért is indul onnan a szerző újra és újra Kelet felé, amikor már megteheti – az ambivalens Vasfüggöny-tapasztalatoktól sem riadva vissza. A zürichi gyermekközösségbe való befogadás stációi során túl kell lépni nyelvi akadályokon („furcsának találták az akadozó beszédét”), öltözködési szokások különbségein („irhabundát viselt a hideg napokon”), vallási különbségeken („katolikus vagy, pfuj!”) és ehhez hasonlókon: a gyermekközösségek mindenkori kegyetlenségei ebben az élettörténetben is megtapasztalhatók. De a történet beszél a felnőttek beilleszkedési problémáiról is: az anya igyekezetéről, amellyel viselkedési szabályokat próbál követni görcsösen, illetve az apa dühéről, amikor a társasházban a német szomszéd kommunista irányultsággal vádolja a jugoszláv konzulátussal munkakapcsolatban álló apát – ez az incidens áll a család egyik költözésének kiindulópontjánál, amely a kamaszdó lányt meghatározó negatív élményként kíséri el.

A nyelvek voltaképpen funkcióik szerint különülnek el a Zürichbe került lány életében, és ezek a funkciók végül is képesek békésen megférni egymással egyazon személyiségen belül is: „Már a beiskolázásom előtt faltam a könyveket. Éppen elég soká olvasott föl nekem anyám, most már én voltam soron. Mégpedig új

nyelven: németül. Síváran szívám magamba ezt a nyelvet a könyvekből. [...] Egykettőre túlszárnyaltam az osztálytársaimat: ők nem olvastak annyit, mint én, és otthonosan berendezkedtek a maguk svájci német nyelvjárásában. Én is beszéltem persze a dialektusukat, de csakis célszerűségéből. Valójában nem hatolt belém. Magamban az irodalmi német nyelven társalogtam, a könyveim nyelvén. Ez elhatárolódást jelentett. Az otthoniaktól, mert a családi nyelv továbbra is a magyar maradt, a környezetemtől, mert a környezetem a svájci dialektust beszélte. A belső életem nyelve másképpen csengett. Saját, értékes tulajdonomként ápoltam, dédelgettem ezt a nyelvet. Előtte megtanultam már három másikat, most pedig ez a negyedik lett az igazodási pontom, a mentevárom. Itt akartam megtelepedni, itt építettem magamnak saját házat.” (99.) A tanult irodalmi nyelv mint a legbiztosabb alapokon álló ház: ez azért alakulhat így, mert az eszmélkedő lánynak van hajlama az introverzióra, a saját világokban való elmerülésre. Ez nem jelenti azt, hogy az életút során nem adódnak újabb nyelvek a korábbi négyhez. Ahogy azt sem, hogy az introverzió kizárólagos és végérvényes.

Maga Zürich következképpen ennek a magatartásnak, ennek az életformának a helyévé válik a szerző számára: nehezen megnyíló, kímért világ, amelynek kiegészítésére szükség van a fantázia játékaira: „Mi zajlott vajon a zürichi homlokzatok mögött? Csak nagy ritkán sikerült belesnem egy-egy kivilágított szobába, pedig szerettem az ilyen lopott pillantásokat. Asztal, lámpa, vacsorázó pár, miközben zenét szívárogtat az utcára a rádió. És fejben máris tovább szőttem a tör-

ténetet. [...] Akkoriban támadt az a gondolatom, hogy Zürich aszkézist követel tőlem, azt akarja elérni, hogy magamba szálljak. Soha nem nyújtott kezét nekem, egyszerűen csak békén hagyott. Ebben maradtunk. És megállapodtunk abban is, hogy védelmébe veszi, ami a fejemben születik.” (209–210.)

Helyszínek, kultúrák, tapasztalatok kezdenek kavarni a könyvben, valahányszor az elbeszélő kilép ebből a térből: Párizs, Róma, a burgenlandi táj, Prága, Pétervár/Leningrád, Baltikum – megannyi külön világ, az én önmagáról szerzett tudásának állomásai egy önkeresési folyamatban. Olyan másikkal a szubjektumnak, amelyekhez képest az szituálhatóvá válik. Ezeknek a tapasztalatoknak a letisztulása gyakran ölti párbeszéd és monológok formáit a könyvben. Mintha a *Rengeteg tenger* része lenne egy-egy miniatűr dramolett-kötet is, valamint egy jól megrostált versgyűjtemény – hiszen versszövegek is beékelődnek a könyv testébe.

A *Rengeteg tenger* (amelyik egyébként 2009-ben a legrangosabb svájci könyv nagydíját, a Schweizer Buchpreis is megkapta) Ilma Rakusa második magyar nyelvre fordított könyve – az első a 2010-ben Nadas Péter utószavával a pécsi Jelenkornál megjelent *Lassabban!* című esszékötet volt. A teljes életműre jellemző az a kultúrák, műfajok közötti útonlét, ahogyan az önéletrajzi könyv magát az életrajzi ént építi meg. A műfordítások, a távoli tereket összekapcsoló esszék és irodalmi művek egy érzékeny, empátikus utazó portréját mutatják. Ilma Rakusa az európai terek és idősíkok nomádjá.

Balázs Imre József

NÉGY RECENZÍÓ

Urs Widmer: *A kék szifon*

■ Urs Widmer 1938. május 21-én született Bázelen. Germanisztikai, romanisztikai és történelmi tanulmányait szülővárosában, Montpellier-ben és Párizsban végezte. A háború utáni német prózáról írt tanulmányával 1966-ban került be az irodalmi köztudatba. Az olteni Walter, majd a frankfurti Suhrkamp kiadónál dolgozott szerkesztőként. Jelenleg szabadfoglalkozású író, a kortárs svájci széppróza élvonalába tartozik. Legismertebb színműve, a *Top Dogs* 1996-os ősbemutatója a zürichi Theater am Neumarktban volt Volker Hesse rendezésében; ezt a darabot a romániai és magyarországi színházakban is nagy sikerrel játszották.

A Bookart svájci sorozatának szerzői közül Urs Widmer az egyetlen élő és az egyedüli, akinek több munkája olvasható magyarul. *A kék szifon* című, 1992-ben megjelent kisregényének alapötlete az időutazás és a mozi összekapcsolása. Magyarul megjelent könyvei a következők: *Apám könyve – Ahogyan a fiú látja apja csodálatos életét*, *Anyám szeretője – Ahogyan a fiú látja anyja tragikus életét*. Mindkét regény az M-Érték Kiadónál jelent meg 2005-ben.

Urs Widmert olvasni olyan, mint harminc méter mély vízben úszni – a mélységben kirajzolódik minden, ami a tenger alján van, csodálatos lények és tárgyak közelítenek, majd távolodnak el tőlünk. Különösen érvényes ez *A kék szifonra*, amely valósággal hívogat és csábít ebbe a derűs mélységbe. Félnünk kellene, hiszen bármikor megpattanhat valahol bennünk egy ér, és örökre elmerülhetünk. Mégsem félnünk, sőt egyenesen vágyunk erre a kékbe zuhanásra. Ugyanúgy, ahogy mindannyian vágyunk arra, hogy az életünk valamelyik elmúlt időszakába – például a gyermekkorunkba – akár csak néhány percre is visszamehessünk.

A svájci szerző, aki idén ünnepelte 75. születésnapját, éppen ezt teszi, persze akaratlanul, véletlenül. Mégis – megkérdőjelezhető ez a véletlen, akárcsak a mesében, ahol mindennek oka és célja van.

A kék szifon főhőse, az író maga furcsa álmot lát, melyben megjelenik a rég látott családi ház berendezéséhez tartozó kék szifon, mintegy előjelekként annak, ami történni fog. Az elbeszélő azonban nem tulajdonít túl nagy jelentőséget ennek, hiszen körülötte az emberiség újfent zaklatott korszakát éli, háborúkkal, kegyetlenkedésekkel, olyan éveket, amelyek sajnos semmiben sem különböznek a múlt hasonlóan „zaklatott” időszakaitól. Úgy tűnik, a háborúskodás rákfenéjétől az ember soha nem lesz képes megszabadulni, hiába követel egyre több áldozatot a sokfejű szörny.

1991-et írunk: az Öbölháború éve. Az elbeszélő a borzalmak elkerülhetetlenségén merengve épp moziba megy, és aztán ott az egész történet hirtelen fordulatot vesz, hősünk ugyanis ötven kerek esztendővel visszaugorva, 1941-ben lép ki a moziból. Abban az évben, amikor a nemzetközi helyzet ugyancsak baljós volt, javában zajlott a második világháború, és egyáltalán nem volt kizárható, hogy Németország lerohanja Svájcot, hősünk hazáját. Ezek a fordulatok, a finoman meghúzott párhuzamok, a sorok közé rejtett üzenetek majd egyre gyakoribbak, csavarosabbak lesznek, valóságos mesehálót fonnak körénk, illetve a regény hősei köré. Ez a meseháló azonban csak afféle spanyolfal, amely mögül kikívánczik egy sor gondolat, érzelem – és a „mese” ideje, amely mindig más, mint a saját, emberi időnk, ezáltal kegyelmi idővé lesz, hiszen pillanatok alatt begyógyíthatóak sebek, véghezvihetőek olyan dolgok, amelyeket a lehetetlenségig halogattunk.

Hősünk tehát beül a moziba, ám csodálkozására nem azt a filmet vetítik, amelyre számított, hanem valami egészen mást, egy indiai vagy pandzsábi fekete-fehér némafilmet, amelynek a témája némiképpen hasonlít a regény témájára. Gyermekek, kerítő szerepében, egy kortalan jós, aki valóban látja a jövőt, csábító gyermeklányok és lépcsőlabirintusokban évekig bolyongó, szerelmét mind-

hiába kereső férfi: meseszerű lebegés kis misztikával fűszerezve.

A *film* visszatérő motívuma lesz ennek a regénynek, ugyanakkor filmszerű a történet kialakítása is, nyilván nem véletlenül. Összesen négy filmet „látunk” majd *A kék szifon* olvasása közben, mindegyik más helyzetbe, más korba, más élet-percepciók közé hajít minket, a szó szoros értelmében. Az első film végeztével a hős kísétál a moziból, hazafelé indul, ám dühösen tapasztalja, hogy távollétében a bejárati ajtót kicserélték, a csengő sincsen meg, és ideges kopogtatására lakásuk ablakán egy idegen férfi néz ki, majd mérgesen rákiált. Az elbeszélő teljesen lelombozódva távozik, magában szomorúan fogadkozva, hogy tíz esztendeig nem békül ki a feleségével, azután pedig úgy elpáholja – „ahogy asszonyt még nem vertek meg soha” –, hogy bevallja annak a gazembernek a nevét, akivel megcsalta. Gyanús lesz ugyan neki a rendőrőrs, ahova első dühében beront, hogy feljelentést tegyen, ám hirtelen elszégyelli magát, mert hogyan is lehet feljelenteni egy hűtlen asszonyt. A rendőrőrs olybá tűnik neki, mintha hirtelen történelmi maskarát öltött volna. Az elbeszélő emlékszik, hogy nemrégiben szereltek fel egy vadonatúj pultot, ám ehelyett most valami óskövület áll, rajta egy ócska fekete telefonnal. Egészen olyan, mint a náci időkben – jegyzi meg az elbeszélő, de anélkül hogy bármire is rájönne, kiballag az állomásra, és felül az első, szülővárosába, Bázélbe induló vonatra. Még akkor sem fog gyanút, amikor a kalauz, ahelyett hogy jegyet adna neki a vonaton, kipenderíti onnan. A muttenci pályaudvaron történik mindez, amely gyalog nem esik túl messzire Bázéltól, hősünk elindul tehát hazafelé...

A meselepké már bontogatja szárnyait, aki idáig jutott az olvasásban, már nem tudja letenni a könyvet. Beszippantja a szédítő örvény, amelyet saját, megállíthatatlanul kavargó, a Widmerével összekeveredett érzelmeink okoznak, és húznak magukkal beljebb, egyre beljebb.

Bázél határában megelőzi a gyalogoló elbeszélőt egy csapat biciklis katona. Egyikük bőszen dohányzik, pedig igen csak „derekasan teker” női vázas „civil” kerékpárján, pillanatra visszatér hősünk-höz, és idegenül hangzó nyelven megkérdezi, miért gyalogol ilyenkor. A válasz lehengerlően egyszerű, már-már „székely humoros”: azért megy gyalog, mert nem

siet sehova – mondja, mire a katona továbbra is dohányozva elkerekedik. És ekkor következik be az első csoda, az elbeszélő végre megérti, mi történik vele, hova került: „Úgy megbénított a sokk vagy talán inkább a váratlan boldogság, hogy muszáj volt leülnöm a földre. Leheveredtem a virágok közé.” A továbbiakban felgyorsulnak az események, ám ezt a sebességet már nem is érezzük. Urs Widmer hihetetlen finomsággal és tehetséggel teremti világot körénk, amelyben még a levegő rezdülését, de illatát is érezzük, nem véletlenül szaladunk fel kanyargós csigalépcsőkön a bázeli víztoronyba, amelyben soha nem volt víz, és nem véletlen sem a lépcsők, sem a víz rapszodikus megjelenése, ebben a történetben mindennek van egy másik értelme is, pontosan úgy, mint az álmoskönyvekben. Mire az elbeszélő hazaér abba a fura, nagy ablakos Bauhaus-kockába, ahol szüleivel él, otthon már kitört a botrány: eltűnik ugyanis egy kislány. A fiúcska pedig nem más, mint a szerző maga, aki előző nap moziba ment Lisette nevű dadájával. A szülők a furcsán öltözött idegenben, aki mellesleg mezítláb van, nem ismerik fel fiukat, anyja gyanakodva méregeti, de cipőt ad neki és munkát a kertben. A női vázas kerékpáron hazahajó katona is érdeklődve fordul hozzá, szüntelenül dohányozva, ám bárhogy csúri-csavarja a szerző a mondatokat, apja nem jön rá, kivel áll szemben. A kislány keresésére a helyi rendőrök is vállalkoznak, a keresés idején azonban Widmer főleg arra használja, hogy emlékeket idézzon fel a szülei fiatalokból, csak néhány szóban ugyan, de pontosan vázolja mindkettejük karakterét, lelki térképét, az is kiderül: édesapja szintén irodalmi álmokat dédelgetett, sőt valószínűleg jelentek is meg írásai. Szintén ez az egzaltált, ide-oda futkosással, villamossággal teli idő elég Widmernek arra is, hogy a különböző személyek közötti párbeszédbe elrejtse véleményét a világ aktuális helyzetéről, a háborúról – egyáltalán: az emberről. Mindeközben az elbeszélő rájön, hogyan lehetne a kislányt „előkeríteni”, begurul a képbe a bázeli villamos is, amely szintén afféle hajtóműve ennek a történetnek, amelyben a felnőtt korú főhős kézen fogva szalad kiskorú dadájával a mozi felé, amely előtt egy kimondhatatlan édességű csókba bonyolódik a vörös Lisette-tel, aki nem tiltakozik, miért is tiltakozna, hiszen szerette,

nagyon szerette ő ezt a kisfiút, és talán a teste-lelke érzi, hogy ez a felnőtt férfi, akit most csókol, ugyanaz a kisfiú...

Izgalmas és többszörös időutazást ígér *A két szifon*. Lehetetlen lenne felsorolni mindazt, amitől kiváló ez a regény, és pá-

ratlan élményt jelent az elolvasása, nem is ez a recenzió dolga, hanem az, hogy az olvasó kedvet kapjon a könyvhöz, és egyetlen elolvasott mondatát se érezze elveszett időnek.

Márton Evelin

Adelheid Duvanel: *Anyám kalapjára*

■ Képzelnünk el egy Jean-Pierre Jeunet által alkotott filmet, mondjuk az *Amélie csodálatos életét* próza (nem forgatókönyv!) alakban. Pörögnek a képkockák, közben a narrátor mesél. A cselekményt tekintve semmi sem lehetetlen, a szokatlant csak nem értjük, de nem lázadunk ellene, békésen elfogadjuk, és várjuk a fejleményeket. Vagy lekapcsoljuk a filmet, mert ezzel a világlátással minket ne traktáljon senki. Adelheid Duvanel rövidprózájával ismerkedvén ugyanez a két lehetőségünk van. Köztes megoldás nincs. Vagy fanyalogva olvassuk, és letesszük, vagy belevetjük magunkat a szövegekbe – pontosabban: hagyjuk, hogy beszippantson minket a textus –, és lubickolunk a gyönyörűen megformált, magyarul kiválóan közvetített szöszövetben.

Mi lesz velünk, hogyha úgy döntünk, nem csukjuk össze Duvanel könyvét, hanem hagyjuk elcsábítani magunkat? Első tapasztalatunk alighanem az lesz: olyan világgal van dolgunk, ahol minden lehetséges. Nem, nem (science) fiction, legalábbis nem úgy, ahogy elvárja a műfajt kedvelő olvasó egy-egy odaillo alkotástól. Mégis fantasztikus, szürreális valóságok elevenednek meg előttünk. Képzelnünk el egy szobába beröppenő denevért, amint engedélyt kérve asztalunkhoz ül, tejet iszik, és fehér kenyeret falatozik hozzá. A napjainkban dívó vámpírörületben forrongók szeme akár fel is csillanhat. Jön az akció! Itt pedig meg kell torpanni, nincs vérengzés. Az egyedüli, nyugtalanságra okot adó dolog, hogy Kaspar, a *Kalap* című novella hőse még sosem fogadott hasonló látogatót. Az ismerkedésre tett kísérlete azonban megbicsaklik, akár a vámpírsztorira vágyók lelkesedése. Az embernyi denevér nem mutatkozik be, csupán a főhős keze alatt alakuló nőszobornak suttog szárnyas szavakat, amelyeknek hatására az hús-vér

nővé válik. Denevérünk pedig kirepül az ablakon. Az eseményt követő egyetlen kommentár a főhős anyjától hangzik el: „Fiam, fiam, micsoda különös dolgok ezek – kérdés, hogy a javunkra válnak-e”. A kötetnyitó novellában megismert hétköznapi, már-már pókhálós jelenbe ágyazott, szokatlan logikájú események sora szinte mindenik Duvanel-szövegre jellemző, akár csak az olvasó számára mehökkentő látomásos valóságok kommentárja. Ez az egyszerű, semleges hangvételű szereplői vagy narrátori jelenlét és alapmagatartás a kötet egyik leggyakrabban észlelhető sajátossága. A korábban említett „vámpír”-téma kör nem merül ki egyetlen szövegben; néhány oldallal később találkozhattunk Drakula, pontosabban Dracula gróffal. Csakhogy az új esetünkben békés háziállatka, ami „kissé távolabb ült, dorombolt, és nézte a földre hulló fürtöket”. (*Az idegen*)

A szokatlanságuk miatt legkevésbé várt fordulatok kiindulási pontjai azonban a leghétköznapibb helyzetek: unatkozó arccal utazó emberek, egyedül élő nők és férfiak, leselkedő és a látottak alapján akár egész élettörténeteket kreáló szomszédok, magányos fiatalok és idősek hétköznapijai, reggel bölcsődébe adott, este onnan hazavitt gyermekek jól ismert sorsa: „Marietta este kivette gyerekeit a napköziből. Alighogy hazaért, bekapcsolta a tévét; a készülék bömbölt. A gyerek korábban megpróbált úgy játszani, hogy ne figyeljen oda, de egyszer csak feladta a harcot; attól kezdve ott térdelt a szőnyegen, és meredten a képernyőt bámulta. Néha megkérdezte, hogy: »Miért sír a bácsi? Miért kiabál a néni?« Marietta mindig zordan válaszolt, ezért a gyerek ezt is feladta; azontúl dacból ő sem válaszolt az anyja kérdéseire.” (*Marietta*)

Ezeknek az alaphelyzeteknek az egyik szembeötlő sajátossága a végtelen ma-

gány. A rövid szövegek által bemutatott alakok, a fő- vagy mellékszereplők mind-mind jól elkülönült, egymás számára is átjárhatatlan világok. A szereplőkre úgy borul magányuk, introvertált életük szűk határa, hogy nem hagy kétséget afelől: személyiségük páncélja áttörhetetlen; minden látszólagos szociális érintkezés vagy „párbeszéd” legfennebb párhuzamos monológként képzelhető el. Többnyire önmagukba zárva élnek, csak néha lehetünk tanúi egy-egy lelkesült vagy épp félénk nyitni próbálóknak, kapcsolatlétesítési kísérletnek, de végül szinte mindig az eloldalgás, a kullogó visszavonulás jut osztályrészünkül, s az a belátás, hogy jobb a szereplőnek, ha továbbra is csupán álmaiban (vagy még ott sem) létesít kapcsolatot más emberekkel. „Willibaldnak eszébe jut, hogy az ember egész életében azon fáradozik, hogy észrevegyék, de végül ügyet sem vetnek rá. S egy életen keresztül védekezik a magány és a többiek ellen, mert mindkettő tönkreteszi az ember életét.” (*Willibald*); „Kurt vásárol egy autót. Az autó beszél. Ezentúl már vele jár munkába. Az autó ilyeneket tud mondani, hogy: »Szép időnk van«, vagy »Sajnos esik.«” (*Az autó*). Egy további szöveg azt is megkockáztatja, hogy a szereplő végtelen társatlan és kapcsolatmentes élete már a halállal egyenértékű: „Marita valójában már nem is él, határtalan magány veszi körül, amit csak azért képes elviselni, mert ha kinéz az ablakán, és benéz a másikon, láthatja a zongoristát: háttal ül neki, tűzvörös haja világít.” (*Nyakbavaló*)

Az egyes prózai műveknek – akárcsak a szövegek szereplőinek – a legritkább esetben van közük egymáshoz. Néha egy-egy figura ismerősnek tűnik, kevésbé valószínű azonban, hogy találkoztunk vele. A gyönyörű, sűrű szóképekből megrajzolt szövegek elbűvölik az olvasót. Érdemes csigagyorsasággal haladva olvasni, néha – minél többször – behunyva tartani a szemet és ízlelgetni hosszasan a mondatokat, integrálni a költői képeket, meglátni a duvaneli valóságot: „A fagy fehér, hegyes vállával az utcának feszült.” (*Ez a helyzet, Istenkém*); „Tehenek a magas fűben: mintha fürdenének, csak a fejük látszik ki belőle.” (*Irány a tenger*) Egyik-másik szöveggel való megismerkedés után joggal érezheti úgy az olvasó, hogy egyetlen hatalmas tabló elemeit szemlélte perceként keresztül. Olvasás közben ugyanis pontosan látta az egyes alakokat

borító finom festékréteget, másokon pedig a durva ecsetvonások nyomát. Duvanel csak a legritkább esetekben engedi meg olvasójának, hogy egyszerre csupán egyetlen alakot vagy történetet szemléljen. Mikközben elénk állítja aktuális szereplőjét, egy-egy történetet elevenít fel múltjából, vagy szenvedélyeit ismerteti. Hiába figyel-nénk csak a szereplőt, ez egyszerűen lehetetlen: tudomásul kell vennünk, hogy *van* környezete, szobája vagy munkahelye, *vannak* ismerősei is. Elég egyetlen hasonlat vagy félmondat, hogy új dimenziók táruljanak fel, valami újat tudjunk meg a szereplőről, esetleg valami teljesen idegen képzetet, alakot társítsunk hozzá – mindörökké: „Az időss asszony emlékezete, mint a fejjel lefelé csüngő denevér; napközben alszik, éjszaka zsákmányra les.” (*Európa első betontemploma*) Ennek a „kényszernek” engedve pedig még inkább meglátjuk a szereplők magányát, szürreális világlátását.

Olvasás közben gyakran lehetünk tanúi a fény-árnyék játékoknak. A *Georg* eseten és végtelenül magányos címszereplőjével ismerkedve, szokásait szemlélve azt észleljük, hogy miközben olvastunk, a szövegre borult az este; ahogyan besötétedik, úgy szűkül a tér is, amely ez idáig látni engedett. A maradék fény egyetlen pont köré töményül, ennek pedig csupán egy funkciója van: ezzel a szerző még egy utolsó információt présel ki szövegéből: „Az éjszaka belopózkodott a szobába, s mint valami szörny, átkarolta a magas ruhásszekrényt meg a vitrint, meg a csillogó teáskészletet, amelyet Rosalie sohasem vett elő, mert túl értékesnek vélte.” Az este közeledte egy másik szövegben így lelehető föl: „Miközben az autópályán robogunk, a Nap nagy, halványsárga-rózsaszín, gyöngye fényű csillagformát rajzol a felhőkre, a meleg és a fény lenyomatát; pár perc, és kihuny a csillag. Egenletesen szürke az ég.” (*Irány a tenger*) Egy másik fény-árnyék játék: „Anita a lilium mögé teszi a gyertyát; a virág kelyhe megtelik árnyékkal, de a szirmok csúcsa felragyog.” (*Európa első betontemploma*)

A novellák fény-árnyék játécai mellett fontos szerephez jutnak a színek is. Egyes szövegek szürkék, felhősek, másokban vibrálnak a színek. Az előbbi csoportba sorolható a *Richard* egyik képe: „Valami szörnyű vasfegyelem arra kényszerítette a hátsó udvarban lévő ház – néhai gyárépület – lakóit, hogy szurokfeke-tére mázolt ablakok mögött éljenek; az

ablakkeretek hóféhére voltak festve.” Utóbbi kategóriába helyezhető például a *Frau Leisegang birtoka*; a novella szomorkás szövegében sorra bukkanak elő az élénk színek, gránátalmavörös ház, sárga boríték, hóféhér bőrű emberpár és téglaszínű galamb követik egymást.

Duvanel szövegei nem csupán a tablószerűségükkel, művészi pontosságukkal, mesterkéletlenül ábrázolt fény-árnyék játékokkal ragadják meg az olvasó figyelmét – hallószerveinket is stimulálják. Az este érkezését így „hallhatjuk”: „Mint valami trombitás a hangszerével, a délutáni ég visszahúzódott, és magával vitte a Napot. A néhány, még kint játszó gyerek hangja madarak és majmok egymásba olvadó ricsajozására emlékeztetett. A lámpák fényszalagokat feszítettek az utcák fölé.” (Az *angyal*) A fülzúgás pedig ilyen: „Ma például bal fülemben századnyi katona csattogtatja szöges bakancsát az aszfalton, a jobbikban meg egyfolytában légy- és darázsrajok csapódnak az ablakhoz.” (Az *utolsó tavasz*) Van olyan eset is, amikor egyszeriben megállíthatatlanul és előre-láthatatlanul ránk zúdul a zaj: „Gregor, a kisfia sírt, Max, a hitves, tiszta erőből énekel.” (Az *szokásos nagymosás*)

A kötet novellái azonban nem csupán fény-, szín- vagy hanghatásban gazdagok. Az írások között apránként elszórva egy-egy naturalista munkát is találhatunk. A *Tisztaság kell a senyvedőnek* címet viselő szöveg előterében Christinát látjuk: a nő drogos párjával él együtt, aki napi adagjáért dílerkedéssel is foglalkozik. A Christina napi tevékenységeiről tájékoztató sorokat olvasva rajzolódnak ki előttünk a férfi balsorsának kontúrjai: szerzett betegségei és testi elváltozásai, droghasználati szokásai. A szöveg megformálása nélküli a színeszertikus elemeket, hideg tárgyilagosság jellemzi.

Duvanel *Anyám kalapjára* című kötetébe gyűjtött novellái többségükben „harmadik személyben” megszólaló alkotások. Egy (vagy több?) narrátor mesél, szavai nyomán leginkább egy-egy portré rajzolódik meg és egészül ki történetté. Az elbeszélő személytelen hangvételű szövegeinek sorát megtöri néhány „első személyű” elbeszélés. Ezek a történetek már nem csupán portrékat és mások történeteit ismergetik meg az olvasóval, hanem egészen intim mozzanatokat is. A *rend* című írásnak egy várandós nő az elbeszélője. Gondolatai, aggodalmi olyannyira őszintének

hatnak, hogy az érzékenyebbek megbotránkoznak miattuk, és nem ismerik be: hasonló gondolatok bennük is mozgolódtak, amikor gyerekeket várták. Mert mi is aggasztja az elbeszélőt? „Ki mondja meg nekem, hogy ez az idegen csíra, ami a hasamban nő, valóban egy gyerek? Ember szemekkel, orral, szájjal? Nem pedig valami kék foltos, csőrös szörnyeteg? Gondolatait idegennek fogom érezni; *valaki* lesz számomra, aki a tejemet szívja. Fogom tudni szeretni? Szeretetre méltó lesz-e?”

A novellákból megismert egyesek vagy párok furcsaságainak, viselt dolgainak nem tudhatjuk meg a folytatását; sokszor maradnak a szövegek nyitva, az olvasóra hátrítva a továbbgondolást: borzongást vagy békét hozó lezárást.

Joggal merülhet fel a kérdés, van-e valami svájciság a szövegekben, árad-e valami jellegzetes illat vagy zene, misztika vagy történeti zamatot hordozó hangulat az írásokból. Néhol találhatunk mellékes megjegyzéseket, hasonlatokat, ahol a szerző Svájcot vagy az országot valamilyen sajátosságát, ritkábban települését említi, ezek a részletek azonban nem fajsúlyosak. Így olvashatunk öltözékre való utalást: „Ez vasárnaponként közép-svájci parasztinget hűz” (*Willibald*) és társadalmi rangokról szóló részt is: „[...] és szóba hozná Eugen kandúrját, Drakula grófot, aki ha ember volna, kénytelen lenne lemondani arról, hogy a telefonkönyvben föltüntesse *grófi* címét, mert Svájcban senki nem nevezheti magát *grófnak* vagy *hercegnek*; a grófnak és hercegeknek le kell tagadniuk származásukat, úgy kell tenniük, mintha átlagos emberek lennének [...]”. (Az *idegen*)

Duvanel történetei olyan szélsőséges, mégis egyetemes emberi tapasztalatokat dolgoznak fel, amelyek túl vannak mindenfajta etnikai vagy területiális, kulturális vagy nyelvi határon. A német nevet kicserélhetnénk bármilyen nyelvűre – esetünkben magyarra –, a szövegek mondanivalója, súlyossága és estenkénti bántó realitásérzékeltetése mit sem változna. Mire a kötet végére jutunk, a szövegek színpompája és hanggazdagsága által barátságossá, ismerőssé varázsolt szövegek szürreális, meghökkentő tartalmi természetesként hatnak. Nem lepődünk meg semmin; esetleg újrakezdjük az olvasást, hogy új mondatok és képek új kísértészeinket kínáljuk fel magunkat.

Dénes Gabriella

Nicolas Bouvier: *Világunk járása*

■ „...Az út nekünk dolgozik. Bárcsak a jövődében is ugyanígy hengeredne elibénk és halmozna el minket jótéteményeivel, nemcsak India legtávolabbi végéig, de még azon is túl, egészen a halálig.” – Nicolas Bouvier (1929–1998) bárcsaknyi sóhajta pontosan azt az erőteret nevezi meg, amelyben írósaága fokról fokra – illetőleg országról országra – kibontakozott. Igazi utazó szerző, akit a mozgás, a megfigyelés, a kapcsolatteremtés és az irodalmi anamnézis, azaz megjelenítő emlékezés érlelt íróvá.

Igaz: „irodalmi televényből” is indult, hiszen apja, a genfi egyetemi könyvtár-igazgató olyan írókkal barátkozott, mint Hermann Hesse, Marguerite Yourcenar vagy Thomas Mann. Bouvier irodalmat és jogot tanult, majd néhány újságírói megbízatás után 1953-ban festő barátja, Thierry Vernet társaságában nekivágott az ismeretlennek. „Tervük az volt, hogy ezzel a szárazföldi lélekvesztővel [egy Topolinóval] Jugoszlávián, Törökországon, Iránon és Pakisztánon át eljussanak az afganisztáni Haibár hágóig, majd onnan Indiába és Ceylonba. A két barát Ceylonban elváltak egymástól, Bouvier egy darabig még ott marad, onnan Japánba megy, és csak 1956 legvégén tér vissza hazájába. Bár hazaérkezése után rögtön nekilátott, hogy könyvben összegezze élményeit, az írás nem ment könnyen” – summázza rövid utószavában a könyv történetét Ádám Péter (*Az örök utazó*). A kalandos út irodalommal desztillálása egy nem kevésbé kalandos – vagyis inkább torokszorító – intermezzóval is járt: Bouvier egy pakisztáni szállodában felejtette útikönyve első részének kéziratát, a paksamétát pedig a szobainas kidobta. A kétségbeesett szerző másnap eredménytelenül végzett hosszadalmas „irodalomarcheológiai” turkálást a szemétdomb legmélyéig: mindössze a mocskos borítékot találta meg néhány hasznavehetetlen papírronggyal. Az útleírás első részét ezért rekonstruálni kellett. (Vajon csak a recenzens érzi kissé erőltetettnek a fordítót, vagyis a már idézett Ádám Péter megjegyzését? „Ez a szeméttelenen való lázas kutatás metafora is lehetne. Írni annyi, mint visszaperelni va-

lamit az enyészettől; mint megmenteni, megóvni valamit a pusztulástól.”)

A könyv végül is 1961-re készült el. Szerzője Franciaországban próbált kiadóra találni, hasztalanul. 1963-ban így saját költségén adta ki a *L'Usage du monde*-ot. Mára az útleírás-irodalom megbecsült opuszává lett, számos nyelvre lefordították. Mi tagadás, valóban nehezen érthető a francia kiadók fanyalgása: Bouvier „járása” képszerűségével, pontosságával, a részletek iránti kifinomult és szinte mohó kíváncsiságával messze felülmúlja az útikönyv-irodalom átlagszintjét és -stílusát. Az úton levés mint létforma szeretete, a megismeréselvű „úti ethoszból” következő személyközi nyíltság és barátságosság lett e könyv hangulati spektrumának meghatározó alapja. És a sajátos írói hangé is. A fordító szerint Bouvier-t „az ismeretlen kultúrákkal való találkozás fosztotta meg a tanult kliséktől, közhelyektől, előítéletektől; ezért nem túlzás azt mondani, hogy az utazás felszabadulás volt számára, megtisztulás, ha ugyan nem üdvözülés.” Ezt a maga rendjén Bouvier is megerősíti. A primer átélést – bár a megismerés egyéb formáinak értékét nem vonja kétségbe – mindenek fölé helyezi: *szereti* a tapasztalatot: „Hazatértem után sok olyan emberrel találkoztam, aki végül úgy döntött, otthon marad; ezek arról igyekeztek meggyőzni, hogy csak képzeletű meg figyelemösszpontosítás kell hozzá, és ők is ugyanolyan jó utazók, mindössze azzal a különbséggel, hogy nekik fel se kell állniuk a karosszékéből. Ezt én nem vitatom. De ők erős emberek. Én nem ilyen vagyok. Nekem nélkülözhetetlen az a konkrét »rágésítés«, hogy térben is megtegyem az utat. Még szerencse, hogy a világ ott terül el a gyöngék lába előtt, és hogy el is tudja viselni őket, és amikor – mint a macedóniai országúton ezen az estén – bal kézről a hold, jobb kézről a Morava ezüstös vize a világ, meg a remény, hogy csak találunk valahol egy falut, ahol kellemesen eltölthetjük a következő három hetet, akkor még örülök is annak, hogy én nem tudok meglenni az ilyesfajta »rágésítés« nélkül.”

Az 1953-ban kezdődött út leírása Jugoszláviától (Bácska, Macedónia) Görögországon, Törökországon, Iránon, Azerbajdzsánon, Afganisztánon át kalauzol minket Indiáig. A balkáni életképek, a gazdag „érzékszervi” parádé, a filmszerűség és a vérbő díszletezés, a háború utáni szegénységnek és zűrzavarnak, az emlékeserűségeknek a megidézése már meg is győz arról, hogy a könyv kincseket ígér a kitartó olvasónak. De afelől sem marad kétségünk, hogy az író-újságíró és a festő kalandosnak ígérkező vándorlása az emberi kapcsolatok „eposzát” is megadja számunkra. A nyomasztó történelmet és az olykor meredek aktualitást minden pillanatban segítőkészség és részvét, öröm és hála oldja, mindenhol akad olyan ember és érték, aki, ami folytán a helyzetek nemcsak túlélhetőek, de akár szerethetőek is lesznek. „Tudni való, hogy a népi demokráciákban a komolyság a legtöbbre értékelt portéka. A kommunista sajtó újságírói már kora reggel itt jártak, hogy legyen idejük a cikk megírására, és bizvást mondhatom, nekik se kellett a szomszédba menniük egy kis komolyságért. Ezek a nyikorgó cipőben járó fiatal funkcionáriusok, nagyobb részét a Tito-féle partizánmozgalom veteránjai, méltán voltak büszkéik a tekintélyre, amire újabban szert tettek, bár ez a tekintély egyszerre tette fennhéjázóvá és bizonytalanná őket. Összeráncolt homlokkal sétáltak egyik rajztól a másikig, szigorú kritikusok, de tétovák, és nem is ok nélkül, hiszen hogyan is lehetne tudni, maradi-e most vagy haladó az irónia?” Ám ugyanakkor „Szerbiában valóságos kincsesbánya a nagylelkűség, és bármilyen sok még mindig a hiánycikk, gyakran érzi az ember a jóság melegét. Lehet, hogy – miként a szerbek is gyakran mondogatják – Európának Franciaország az agya, de ez mit sem változtat azon, hogy a Balkán a szíve, és erre a szívre mindig lehet számítani.”

Nicolas egy-egy útleírásrészlettel, cikkel, esszével, irodalmi portréval házal a szerkesztőségekben (persze fordítókkal is kombinálódva), Thierry a képeinek próbál értő – és fizető! – vevőt találni (szerencsésére a képzőművészet nemzetközi nyelvű). Kíváncsiság és értetlenség erdejében kell egzisztenciájukról gondoskodniuk. Bouvier sorai mögött azonban a kilátástalanság-érzés soha nem üti fel a fejét. Ha olykor nélkülöznek is, *emiatt* soha nem hanyatlik a „tovább”, az „újabbat” lendülete. És

az egyszerű pillanat, a megízlelendő *most* ígérete sem. Úgy tűnik, utasaink az öröm legeldugottabb szegleteire is rátalálnak a kő, a szegénység, a nyomasztó múlt vagy épp az aggasztó jelen közepette. „Ha az ember, többórás autótúr után, nem sziesztázik egy ilyen védett kis Arkádiában, sohasé érti meg, mi is a jelentése a *bukolikus* szónak. Hanyatt fekszik a méhdöngicséléstől hangos fűben, nézi az eget, és minden megszűnik körülötte, ha csak a felhők szédületes sebessége nem emlékezteti az őszi szélre, amely egész délelőtt ott süvített a fülében.” Útleírás ez vagy líra?!

És persze a művelődéstörténet!... A Közel- és Közép-Keleten, úgy tűnik, Bouvier és társa újra és újra „leckét kap” azokkal az értékrendi megrögzöttségekkel szemben, amelyek mentén joggal lehet európai kultúrgőrgőrl beszélni. Utazásuk bőséges alkalmakat kínál bizonyos fogalmak revíziójára. A „már a görögök”-kel kezdődő tankönyvi mondatok ellenében Takht-e Dzsamsid (Perszepolisz) tapasztalata a következő konfesszióra készíti Bouvier-t: „Nagy Sándor csak értelmes hódító volt, aki Arisztotelésszel ajándékozta meg a barbárokat; még mindig nagyon is elterjedt mánia az a hiedelem, hogy mindent a görögök meg a rómaiak találtak ki a világon; és elterjedt – főleg a középkorai oktatásban – a Kelet iránti lenézés is (Egyiptom az egyetlen kivétel, Luxorral meg a piramisokkal, ez is csak azért, hogy a gyerekeknek megtanítsák, hogyan kell árnyékot rajzolni). Pedig a görögök meg a rómaiak – elég Hérodotoszt fellapozni vagy Xenophón *Cyropaediáját* – egyáltalán nem voltak ilyen sovének, nagyon is csodálták Iránt, amelynek annyi mindent köszönhettek: az asztrológiát, a lovat, a postát, sok istent, nem egy illemszokást és nyilván a *carpe diem*et is, mert ebben is az irániaké volt a vezető szerep.”

A nagy utazás „hősei” persze korántsem mindig hősök. Bouvier vissza-visszatérő módon adja tudtunkra – illetőleg nem leplezi! – az erőtlenséget, a tűrőképesség határainak közelségét. Nincs ugyan kapituláció (hova is vonulhatnának vissza?!), de a fáradhatósággal szégyenkezés nélkül szembenéz, olykor szinte azt érezzük: a kimondás könnyíti meg a dolgát. „Miközben várt rám a posta előtt – írja Irán egyik kisvárosában –, Thierry beszédbe elegedett az első lehulló leveleket eltakarító utcaseprővel. Majd az épületet megkerülve újra belebotlott a férfiba; mivel az ut-

caseprő nem ismerte fel, ezzel fogadta: A barátod itt volt, erre ment el. És mire kijöttem, Thierry már jó darab ideje keringett, önmagát hajkurászva. Nem volt ebben semmi rendkívüli: forgott velünk minden. A fáradtság meg a kialvatlanság lassan már ébrenlétben is beindítja az álom körhíntáját. Különben sem igen lehet aludni ilyen éles fényben meg ennyi légy között. Csak fekszünk az ágyban, vég nélkül diskurálva, csak izzadunk, sehogy sem jön álom a szemünkre, a test hovatovább elveszíti valóságos dimenzióit, mintha mindig csak profilból látnánk egymást. A leghalványabb érzélem, mosoly, arcra vetülő árnyék vagy dalfosz-lány is valósággal átdöfi az embert. Ezt a körforgást erősítette a láz is. Úgy négy-öt naponként: mintha piszkos vízben feküdnél, és mintha teljesen betemetne az avar, egyszer csak fogvacogató fáradtság fogja

el az embert, és kényszeríti, hogy mász-szon ki az autó alól. Komolyan nem komoly a dolog, csak éppen semmi mással nem tudsz foglalkozni.”

Az úti történések pontosságra törekvő elbeszélője és az önreflexióban elmélyedő szépíró tehát szerves perszóná-lu-nióban áll előttünk a *Világunk járása* lapjain. A globetrotterek szabadsága és a kijátszhatatlan értékelvűség így lesz meggyőző aranyfedezete Bouvier író-sá-gának. A világgjárás és világ-látás értékhorizont-tágító kapcsolatban így teljes joggal idézte szerzőnk Emerson-t: „A haszon nagyon is valóságos, arról nem beszélve, hogy jogunk is van ehhez a szabadsághoz, és mielőtt átlépjük ezeket a határokat, egyszer s mindenkorra eltemetjük magunkban azt a tudálékosan ostoba fickót, aki voltunk.”

Jakabffy Tamás

Ludwig Hohl: *Hegymenet*

■ A műveit német nyelven író svájci Ludwig Hohl (1904–1980) munkássága a nemzetközi és a magyar olvasóközönség előtt egyaránt ismeretlen, jóllehet alkotásait többek között Friedrich Dürrenmatt is nagyra becsülte. (Magyarul eddig csupán egy – *A munkáról, a halálról* című – köte-telent jelent meg, ugyancsak a csíkszeredai Bookart Kiadónál 2011-ben, ford. Hajdú Farkas-Zoltán.) *A Hegymenet (Bergfahrt)*, ez a húsz fejezetecskéből álló kisregény két férfi életének utolsó napjait írja le. Hohl pontos, alapos, kimért nyelvezettel vezet lépésről lépésre az Alpok egyik gleccserének gerincéig, majd onnan lefe-lé, míg a két halálesetnél otthagya ma-gunkra, hogy mi görgessük tovább az élet tartalmasságáról, értékéről vagy az (akár végzetes) emberi hibákról, gyengeségekről szóló gondolatokat.

„A történet a század első évtizedében” játszódik, kora nyáron, hajnali órákban kezdődik az Alpok mélyén egy falucská-ban, egy még alvó kávéház előtt. Johann magas, szikár, ám lomha és motiválatlan, Ull alacsony, de aktív, célirányos és öntu-datos hegymászó. Már a legelejétől érez-hető a kettejük közötti diszharmónia. Nincs nagy lelkesedés, a szemközti hegy-

csúcs megmászásáról, szépségéről nem hallani himnuszokat. Johann álmos, sőt búskomorságra hajló, Ull figyelmes. Együtt vannak, de mintha csak magukkal és ma-gukban lennének.

Aztán elkezdődik a „dokumentum-film”: ahogy emelkednek, visszanezve az alvó falucskára, az „olyan csendesnek és tisztának látszott, olyan nemes meglege-dettségekben nyugvónak, mint amilyenek valóságos falvak tulajdonképpen nem is lehetnek, ha valóságon azt a közelséget értjük, amiben együtt élhetünk és meg-érinhetünk egy dolgot”. E képet kiegészí-ti a felhallatszósó patak „szakadatlan, tom-pa és dallamos hangja”.

Az első éjszakát a menedékházban kellett volna eltölteniük, de csak a kalyi-báig jutottak. Johann napközben dachból nem evett, és bár lefekvéskor Ull taná-csolta, hogy fúrja bele magát a szénába, Johann az egész éjszakát átáldideregte. Vac-kolódása a társát is többször felébresztet-te. Egy keveset mégis kellett aludnia, mert azt álmodta, hogy egy nagy medvével ta-lálkoztak, de Ull személyéből annyi erő és biztonság sugárzott, hogy „a nagy állat óriási, tehetetlen mosogatóronggyá válto-zott; otromba nagyságában szégyenkezve

lehajtotta a fejét. Ullnak csak intenie kellett, máris elkotródott.”

A szerző – maga is alpinista volt – jól ismeri a hegymászók természetét, azokat a lelkiállapotokat, amelyek a hegyen keríthetik hatalmukba a mászókat. Másnap esett vagy havazott, és ilyenkor „megnyílik az emlékek forrása: a hegymászók némasága ilyenkor megtörik – a jó alpinisták szinte kivétel nélkül hallgatag emberek –, és részletes beszámolódba kezdenek sokszor a múltba vesző túrákról, ragyogó és veszélyektől terhes órákról vagy negyedórákról”. Ull viszont nincs kinek meséljen, mert Johannra rájött a búskomorság, s csak bámul maga elé, mígnem feltekint, és megigézett arccal nézi, ahogy a felhők résén „láthatóvá vált egy alpesi völgy lankája”.

A fenséges az az esztétikai minőség, amelyet – bármely művészeti ágról legyen is szó – már-már lehetetlen érzékeltetni, hiszen valami olyan hatalmasat feltételez, ami a végtelen érzésével tölti el a közvetlen közelében levő parány embert. Ez a közelség pedig már (élet)veszélyes, borzongtató, elámító. A hatalmas tengeri vihar egy festményen szemlélve nem fenséges, de ha ott lapulunk egy hajó deszkáin, s az iszonyú hullámok erejét és nagyságát egész valósággal érzékeljük, akkor a halálfélelem remegése alól pillanatnyilag kikapcsolva elbűvölhet a megfogalmazhatatlan fenségesség. A lenyűgöző látványon túl Hohl mintha megpróbálná leírni ezt a „megfogalmazhatatlant” is. Hogy a német nyelv éles precizitásával eléri-e azt a mérés célját, nem tudni – a fordítás inkább csak a lenyűgöző látvány érzékeltetéséig jut el, de az is nagy eredmény. Az alpesi völgy lankája „lenyűgözött törekenységével és kimondhatatlan mélységével, fájdalmas elhagyatottságával és őszinte, hártatlan melankóliájával”.

A korai indulás nehézségeit – hideg van, sötét, zavaró a mosdatlanság – felerősíti Johann kitartó, dacos enni nem akarása. Mi történhetett közöttük? Egyáltalán: miért vágott neki Johann is a hegynek? A szerző a körülmények leírásában mértéktartóan aprólékos, részletez, de okfejtés, magyarázkodás nincs.

A hegymászók elindulnak, a szerző pedig továbbra sem adja fel a fenséges leírásának kísérletét: „A hegyesg őríasi sziklatestei tornyosultak mindenek felett, mintha összefogtak volna a végtelenséggel, az egész világ egy füstlőgő üst volt,

iszonytató és emberfölötti, és Ull hangja volt az egyetlen emberi jel.”

A rossz időjárás már a hóval borított tájon kísérte őket. Megtalálják a menedékházat, éppen a tetején állnak, és sikerül is bemászniuk, de a pihenő nem tarthat sokáig. Az időnek ugyanis megnő az értéke a magas hegyekben.

A hegymászás küzdelem, harc, magunkkal, a hegyvel, a zord körülményekkel. A mély hóba többször lábszárközépig süppednek bele, irgalmatlanul erős a szél, míg elérik a gleccser alsó, ún. séraccokkal szabdalt szintjét. A szerző mindvégig bőven, mégis kimérten, precízen és szakszerűen beszél a gleccser természetéről, ezerarcúságáról, kiismerhetetlenségéről és a hegymászásról. „A gleccser ugyanis nem csak a felszínen van »összevagdaltva«; oldalai is mindenfajta boltozatra, kamrára, emeletre oszlanak, egy lerombolt többemeletes gyár alapfalaihoz hasonlóan.”

Közben igazi hóvihár támad, Ull felkötöti a kötelet, Johann a két végéhez, középet magához, „ahogy szakszerű, ha ketten indulnak el egy gleccseren”. „A vastag öltözet ellenére is néha úgy érezhette magát az ember, hogy meztelenül ki van szolgáltatva a jégtűk korbácsütéseinek.” Nem látják, nem hallják egymást, csak féktelenség, zúgás, dübörgés veszi őket körül. A kötél megfeszül, Johann képtelennek tartja magát a továbbhaladásra. Ull a visszafordulás mellett dönt, de fenntartja, hogy „nem a panaszaid miatt fordultunk meg – ezek hamarosan alábbhagynak –, hanem mert a mai kapaszkodás úgyszólván lehetetlennek bizonyult.” Lefelé „szembetűnő volt Johann élénksége és ügyessége”. Kisüt a nap, tíz óra körül a behavazott menedékháznál vannak, de ott sem víz, sem tűzifa nem lévén, vissza kell menniük a kalyibához. „Minden alkalommal egyedi és emlékezetes esemény, ha korán reggel nagy gyorsasággal ereszkedünk le a magashegységek zónájából a havasi legelőkre.”

Amennyire egyszerű a hohli szöveg, annyira tiszta és mély, akár egy tenger szem vagy a friss és éles hegyi levegő. A tárgyias leírások pedig költőiséggel telítettek: „Az enyhe levegőben, a zümmögő csendben, jóleső melegben volt valami őszinte csoda, és körös-körül a felhőkből előlépő hegycserinck halatlanul derűseknek tűntek.”

Másnap reggel mérlegelésre, érvek szembesítésére, győzködésre kerül sor.

„Nem vagyunk már kezdők, eleget másztuk a svájci hegyeket. – Igen, de azok nem voltak ilyen magasak. S akkorjában még fiatal voltam” – hallgatunk bele a szöcsatába. „Szóval fel akarod adni, itthagysz csapat-papot? – Lenézhetsz, ha kedved tartja, de nem bírom tovább.” Ull szitkozódik, majd elindul, Johann „akár egy megvert kutya, aki tudatában van bűnösségének és behúzott farkkal vár – valamiféle kikeletre”.

A tizenkettedik fejezethez értünk, innen kezdve további nyolc fejezet Ull-lal „tart”, és egy, az utolsó, Johann-nal.

Bár virradatkor Ull már ott van, ahol előző nap megfordultak, a gleccserlépcsőn „mérhetetlen dühvel kezdett mászni. Ez a düh lett az útítársa; ez vezette, és nem a hegymászók bölcsessége. Egyetlen túráján sem művelt volna ilyesmit.” A Johann iránt érzett dühe a gleccserre irányul. „Ullt tulajdonképpen a konokság hajtotta. [...] S egy bizonyos magasságtól fogva már képtelenség volt elmenekülni a gleccser elől.” „A magányos hegymászó harca a gleccserrel kevésbé arról szól, hogy megküzd a nehézségekkel, inkább arról, hogy kikerülje őket.” Egy-egy kis akadály leküzdésével órák telnek, mert bizonytalan kerülnie kell, nincs, ki kötélen biztosítsa.

Remény és reménytelenség között vezet minket Hohl. Alig olvassuk, hogy „elérte a gerincet. Legyőzte a gleccsert! – És dél volt”, rá néhány sorra ez jön: „...be kellett ismernie önmagának, hogy óriási csapdába esett”. „Miközben: légvonalban összesen nyolc kilométer volt a sziklák és egy nagyon eleven, ezer lakosú falu között! De itt ennek semmilyen jelentősége nem volt, hisz a havasokban a távolságoknak egészen más értékük van.” Ullon erőt vesz a fáradtság, eszébe jut barátjáné, akinek egy hétre el kellett utaznia, de visszatérte után szívesen tartott volna vele a hegyekbe, s mivel tehetséges hegymászó, Johann helyett kísérőnek nagyon jól bevált volna. „Kit szeretett jobban, a lányt-e vagy a hegyet? A hegyet másképpen szerette. A hegyet most megkapta, jobban mondva: a hegy magáévá tette; mindenestől körülvette...”

Ull szemében a déli, iszonyatosan meredek falon való leereszkedés az egyetlen lehetséges út, mert ahol felmászott, a nap megolvasztotta a havat – esélye sem lett volna arra. Ennek mentén Hohl kifejti, mennyire vissza manapság „mélysé-

gekről” beszélni. Hiszen naponta száz-ezerszám száguldoznak az utasok több kilométernyi magasban országok és kontinensek között – lehetnek akár öregek vagy rokkantak is –, a fentről látható térkép absztrakciónak hat, és csak érzéki észlelés révén lehet igazán fogalmunk a mélységről: „ha végig kellene egyensúlyoznod egy kétemeletes ház rozsdás, megrongálódott ereszén... hát akkor azt a nyolc métert te bizony valódi mélységnek éreznéd. – Mindebből kiderül: a hegymászó számára a mélység mindig jelenvaló.”

Ullnak lefelé menet lezuhan a csákánnya. „S ez most szinte olyan volt, mintha a pajtása, egyetlen megmaradt pajtása hagyta volna el.” Majd nem sokkal lejjebb egy szilárd fogódzó morzsolódik szét a tenyerében...

Az író olykor narrátorként, „kihangsúlyozott” gondolkodóként bukkan fel, ezzel megszakítja a beleélés folyamatát: „Ez volt a vég, lezuhant – ezek után ezt kell mindenkinek gondolnia, aki a leírások alapján maga elé tudta képzelni a sziklát. Hogy mégsem zuhant le, az talán egy milliméteren vagy súlyelosztásának egyetlen grammján múltott, de főleg rendkívüli ügyességén.” Centiméterről centiméterre kell haladnia a függőleges sziklafalon. „Ull úgy mászott, mint a borostyán.” Vissza kell másznia egy régi állomáshegyére, ahol meghallja „a dübörgő hangot; nem a hegyről jött, az ő lélegzete volt”.

Az éj közeledik, a helyzet kilátástalan, mert nincs, ahol megpihennie, nem-hogy éjszakáznia. A segítség „a barátjától érkezett. Aki mindig hűségesen követte. [...] Megszólalt valahonnan a közelből, hangja nyugodt volt és meleg: »Nem tudnál egy darabkát levágni a kötélből, hogy csinálj egy hurkot belőle?« Ez maga volt a megváltás.” – Így könnyen leereszkedik egy olyan helyre, ahol eltöltheti az éjszakát, körülbelül a Jungfrauoch 3471 méteres magasságában, fagyponthoz öt fokban egy silány pokróccal.

„A toporgás három célt szolgált: először is meggátolni a láb-fagyást; másodsor, hogy az elalvás elleni, végtelennek tűnő harcot erősítse; és végül, hogy hozzájáruljon úgymond az idő legyűréséhez.” Az embertelen erőfeszítések miatt szomjas, a kulacs kiürült, s „az idő kitágult”. „Elaludni, álomba merülni, állandó, óriási kísértés!” Mély csend veszi körül, „hirtelen fülsiketítő recsegés, mintha egy torony omlott volna össze – aztán

megint halotti csend.” Vannak pillanatok, amikor alvás és ébrenlét között lebeg, és egy ilyen pillanatban kapja meg a választ arra a sokszor nekiszégezett kérdésre, hogy: „Tulajdonképpen miért is másztok ti hegyet?” Ull számára kielégítő a kapott válasz, nekünk azonban, akárcsak az írónak, hiányérzetünk marad utána: „Hogy elszökjünk a börtönből. Ez volt az igazi válasz. ...S akkor?”

Reggel a merev végtagok miatt még kell várnia egy pár órát, hogy elindulhasson. Legalább tíz méter ereszkedik még veszélytelenül a kötéllel, de „egyszer csak testsúlyát viselő lábában bizsergést érzett, nem túl erős, de kísérteties érzést... Mínta valami meglazult volna.”

A helyzetek elképzelése, intenzív átélése, amivel a vakmerő férfi mellett voltunk, nem menti meg Ullt; tárgyilagosan, egyszerűen következik be a megmáshíthatatlan: „Ekkor belemarkolt a hóba, mit tehetett volna más? De ettől a teste begörcsült, párhuzamosan a hófallal, és a lába alól kicsúszott a talaj. Elkezdett lefele csúszni, kezeivel, lábaival hiába kalimpált; a csúszás hamar felgyorsult; neki-csapódott a párkánynak, amely szélesebb és mélyebb volt a vélhetőnél – és végleg eltűnt a szem elől.”

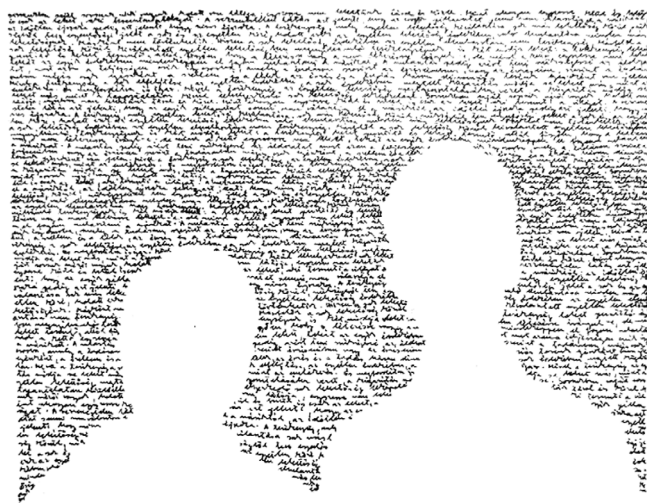
Mindeközben Johann látszólag jókedvűen, sietősen indul lefelé. Álmos és rosszkedvű, eszébe jut a másik, a társ, akit cserbenhagyott, s aki – gondolja – biztosan

a csúcson van már. „Mekkorát tévedett!”, ő, a gyáva. Eléri a tanyát, majd egy kerület akar levágni. A mezők után egy erdőféleség következik. Egy paraszt hevesen integet neki. Elbizakodva, megvetően fogadja tőle a figyelmeztető szót, hogy arra, amerre megy, az út veszélyes. Az erdőben a növények szőnyeget alkotnak, alattuk csörgedező erecskék, nedves föld- vagy agyaglemezek. „Johann hirtelen megcsúszik; sikertelenül a fenyőágak után kapdos; belemarkol a növényekbe, a levelek a kezében maradnak, csúszik tovább, meg sem áll a patakig; ahol a feje egy sziklafalnak csapódik...”

Johann-nál „a hirtelenség a szembetűnő. Mert éppen ellentéte élete eddigi lassú, nehézkes menetének.” Míg Ull haláltusája a csákány elvesztésétől számítva több mint huszonnégy órát tartott.

Az író retorikai kérdéssel zár: „Halálukban szerepet cseréltek; s felvetődik a talán értelmetlennek hangzó kérdés, legalább kismértékben nem történhetett volna-e meg mindez velünk – az életünkben?” Ez a kérdés talán elhagyható is lett volna, nem is elég pontos, hiszen nem értjük, hogy mi nem történhetett volna meg velünk; mindaz, amin átmentek, vagy hogy életünkben mi is empátiával szerepet cserélhetnénk azzal, aki más képvisel, mint mi magunk...

Kocsis Tünde

FEJEZETEK A MAGYAR POLITIKAI RENDŐRSÉG TÖRTÉNETÉBŐL

Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*

■ Amikor a magyarországi kommunista hatalomátvételtől és a rendszer folyamatos kiépítéséről van szó, az események legfontosabb tényezőjeként leginkább a Magyar Kommunista Párt jut az eszünkbe. Azonban a történetnek van még egy kevesebb figyelmet kapott, de annál nagyobb jelentőséggel bíró faktora, ez pedig az Államvédelmi Osztály vagy a későbbiekben Államvédelmi Hatóságnak nevezett politikai rendőrség. Mint a kommunista diktatúra legfontosabb intézményének az ÁVO-nak a születését olyan meghatározó nemzetközi események és belpolitikai átalakulások idézték elő, melyek kedvező feltételeket nyújtottak a szervezet számára, mint például a szovjet hadsereg jelenléte az országban, amely a második világháború befejeződését követően nem vonta ki csapatait a megszállt területekről. A nemzetközi helyzet ilyen irányba történő változása mellett a „vörös” államokká vált országokban most már legálisan tevékenykedő kommunista pártok Moszkva teljes támogatását élvezték, megkezdheték a minden téren megnyilvánuló agresszív politikájukat, melynek célja a teljes hatalomátvétel volt. Ennek megvalósítása érdekében a kommunista pártnak szüksége volt egy teljesen lojális, hatékony és a körülményeket tekintve szigorúan fellépő szervezetre. Müller Rolf ennek a hatékony szervezetnek a rövid, egy évtizedes történetét dolgozza fel, amelyben részletesen kitér az intézményt vezető meghatározó személyiségekre, a belső hatalmi harcokra és a szervezet szerkezeti felépítésére. A kötet maga mintegy 240 oldal terjedelmű, szépen kivitelezett; a borítólapján mindjárt egy magát az ÁVO-t eszünkbe juttató kép látható: egy fekete autó a kihalt utcán.

A könyv öt nagy részre oszlik. Az első részben a szerző bemutatja az olvasó

számára az ÁVO megalakulását tekintve fontosnak számító 1944–45-ös években létrejött közbiztonsági szervezeteket. Magyarországot nemrég „szabadította fel” a Vörös Hadsereg, megalakult az országot felügyelő Szövetséges Ellenőrző Bizottság, amely folyamatos nyomást gyakorolt a belügyekre, közben teljes mértékben támogatva az illegitimitásból előlépő kommunistákat. A kedvező feltételek hatására az MKP egyre nagyobb részt akart szerezni magának a látszólag hamarosan egységsülő politikai rendőrségen belül. A közbiztonságot jellemző rendszertelen állapotok tisztázása után a szerző kitér a szervezet elődintézményeire, a Budapesti Politikai Rendészeti Osztály és a Vidéki Politikai Rendészeti Osztály megalakulását körülölelő eseményekre. Fontos megjegyezni, hogy az említett két szervezet feladata ekkor még elsősorban a háborús és népellenes bűnösök felkutatása volt.

A szerző röviden bemutatja a két másik, szintén fontosnak tekinthető szervezetet, a Pálffy György által vezetett Katonapolitikai Osztályt (KATPOL) és a Villányi András vezette Gazdaságrendészeti Osztályt (GRO). A következőkben betekintést nyújt a budapesti és vidéki Politikai Rendészeti Osztály – mint a hatalmával önkényesen visszaélő szervezet – sorozatos brutalitásaiba: a folyamatos letartóztatások, testi fenyegetések és internálások történetébe.

Az 1946-os év fontos változásokat hoz a szervezet fejlődését tekintve, mivel a két külön intézményként működő Politikai Rendészeti Osztályt összevonják – ez jelentős szerkezeti átalakuláshoz vezet –, és megalakul a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya, melynek feladata a rendszerellenes elemek felderítése és megfékezése. Hatékony fellépései eredményeként az 1948-as pártgyűlésen egyre

többen hangoztatják, köztük maga a belügyminiszter Rajk László az autonómia szükségességét az ÁVO számára. A minisztériumban történő változások miatt az újonnan kinevezett belügyminiszter, Kádár János lett az, aki átalakította a szervezetet, így létrejött a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága.

Szintén az első részben kapunk rövid beszámolót az 1948-ban letartóztatott és a budapesti főhadiszálláson őrizetbe helyezett személyekről, a fogva tartásuk előtti tevékenységükről és a későbbi letartóztatásuk körülményeiről. A már ekkorra hírhedtté vált ÁVH ráébresztette a társadalmat arra, hogy senki sincs biztonságban. Példa erre Rajk László letartóztatása, aki a politikai rendőrség egyik, talán legfontosabb vezetője volt. Még ebben az évben jelentős változások mentek végbe: Pálffy Györgyöt a Rajk-per során szintén letartóztatják, így az általa vezetett Katonapolitikai Osztály és a Villányi András szervezte Gazdaságrendészeti Osztály is az ÁVH kötelékébe kerül. Az ÁVH a magyar-jugoszláv kapcsolatok megromlását kihasználva megszerzi a Honvéd Határőrséget, ezzel pedig a határszakaszok feletti teljes ellenőrzést. A fúzió következményének egyike a névváltoztatás, a BM ÁVH-ból a BM elmarad, s a hivatalos megnevezés ettől kezdve Államvédelmi Hatóság.

Péter Gábor egyre nagyobb hatalomra tett szert, emiatt kezdett terhessé és elviselhetetlenné válni egyes pártvezetők számára. 1953-ban sorsa megpecsételődik, a pártvezetőség elrendeli letartóztatását.

Az első rész befejezéséhez közeledve szembesülünk az akkori hatalmi belviszályok miatt morálisan és szervezésileg is meggyengült ÁVH-val. A szovjet titkosszolgálat vezetőjének, Berijának a javaslatára Gerő Ernőt bízzák meg a szervezet helyreállításával. Az ÁVH, amely élére Piros Lászlót nevezték ki, visszakerül a belügyminisztérium fennhatósága alá. Eközben kitört Budapesten a forradalom, az ÁVH pedig kész megvédeni azt a rendszert, amelynek a létét köszönheti. Mondhatni ironikus módon az '56-os forradalom leverése egyben a rendszert kiszolgáló ÁVH-nak is a végét jelenti.

A kötet második részében a szerző a politikai rendőrség legfontosabb vezéralakjainak a bemutatására fekteti a hangsúlyt, rövid életrajzokat tár elénk, amelyek segítik jobban megismerni az ÁVH-t

vezető személyeket. Már az első oldalon tudatja az olvasóval, hogy ez a rész nem ujjal mutogatás, a cél nem a bűnösök és felelősök pellengérré állítása, csupán rövid életrajzukra és a szervezeten belüli szerepvállalásukra tér ki, az általuk folytatott tevékenység megítélését pedig az olvasóra bízta. Péter Gáborral kezd, aki-ről részletes leírást ad, kezdve a születésétől, a politikai rendőrség élén eltöltött éveiről, majd a letartóztatásától egészen a haláláig. A nagy riválisának mondható Tömpe András jelentőségét mi sem támasztja jobban alá, mint hogy maga a szerző egy egész fejezetet szán bemutatására.

A *Jobb- és balkezek* címmel ellátott fejezet a szervezet vezéralakjainak legfontosabb kisegítőiről szól. Itt több személyről kapunk leírást, néhol az illetők visszaemlékezései segítenek megérteni egyes helyzeteket. Fehér Lajos megjelenítése a könyvben nem véletlen, hiszen Müller Rolf az ő alakján keresztül akarja felvázolni számunkra a politikai rendőrség kezdeti szerveztlenségét. A továbbiakban az alkalmazottak szervezeti tevékenységére tér ki, melyből az olvasó számára nyilvánvalóvá válik, hogy az előléptetések és letartóztatások közötti szűk sávon nem volt egyszerű megmaradni.

Az *Előbb a Párt és csak azután az Államvédelmi Osztály* című fejezettel kezdődik a könyv harmadik része, amely erőteljesen érzékelteti az egyes esetekben a párt és az ÁVH közötti feszült viszonyt. Kezdetekben az ÁVH teljes mértékben a párt befolyása alatt állt, de később részben – érdekes módon a párt beleegyezésével – fokozatosan önállósodott. Az ÁVH önálló hatalmi tényezőként kívánt megjelenni, de ez a törekvés nem volt túl népszerű a párt berkein belül.

Mind a párt, mind az ÁVH számára az 1919-es forradalmi veteránok fenyegetést jelentettek, mivel agresszív politikájuk és radikalizmusuk félelmet keltett a lakosságban, ezzel is csökkentve az MKP népszerűségét. Emiatt Farkas Mihály belügyminiszter utasítást adott az általuk létrehozott szövetség feloszlására. Nemcsak a radikális kommunisták szerepeltek a nemkívánatos elemek listáján, hanem a szociáldemokraták és kiszáradtak is állandó veszélyt jelentettek, amíg az államvédelmi apparátusban is jelen voltak. A szerző vizsgálja a szervezeten belüli pártarányt, illetve aránytalanságot és a pártfelügyeletet is. Megtudjuk, hogy milyen

arányban voltak jelen a különböző pártok tagjai az államvédelmi hivatalon belül, és hogy a későbbiekben hogyan tudta az MKP teljes felügyelete alá vonni a szervezetet.

A következő két fejezet témája a szervezet belüli információk jelentése, illetve azoknak az elhallgatása. Müller Rolf néhány bizalmas levél közlésével mutatja be a Péter–Rákosi együttműködés hatékonyságát. Letartóztatása után azonban Péter Gábor beismerte, hogy voltak olyan információk, melyeket elhallgatott.

A könyv negyedik fejezete az ÁVH „titkos” módszereiről szól. Egy ügynök beépítésének a fázisait vázolja oldalakon keresztül az ügynöknek feltett kérdésekkel és annak feleleteivel szembesülünk. Ez persze rávilágít a szervezet egyes módszereire, de emiatt monotonná teszi a fejezetet. Az ÁVH, mint minden titkosszolgálat, megfigyeléseket és lehallgatásokat végzett. Ezekről a módszerekről kapunk leírást két fejezeten keresztül.

Müller Rolf az ÁVH technikai felszerelésének és a levelek ellenőrzési módszereinek fejlődését külön fejezetben mutatja be az olvasó számára. Megtudhatjuk, milyen fényképezőgépeket használtak, illetve milyen különleges technikával bontották fel a gyanús leveleket. A következő fejezetben a feljelentők, besúgók jutalmazásáról kapunk leírást. Az ÁVH olyan tárgyakat ajándékozott hűséges vagy inkább oportunistáknak, amelyek az akkori korban nehezen beszerezhető, értékes cikkek voltak. Talán ennek (is) köszönhető, hogy az ÁVH peres ügyeinek 60%-át a besúgók feljelentései alapján indították.

A kötet ötödik, egyben befejező része az államvédelmiek mindennapjainak bemutatása. Müller szerint kezdetben a politikai rendőrséghez csatlakozó személyek elsősorban partizánok, kispolgári származású zsidók és a háború utáni rossz helyzet miatt kialakult anyagi nehézségeket leküzdeni vágyók voltak. Eleinte a szervezet kötelékébe kevés olyan személy tartozott, akiknek legalább az alapfokú iskolázottsága megvolt. Hogy ezen változtassanak, Péter Gábor elrendelte az alkalmazottak kiképzését. Mivel eltökélt szándékuk volt, hogy az államvédelmiek mindenben az élen járjanak, ezért egy sportegyesület létrehozását is tervbe vették. Emellett, hogy minél komolyabb műveltségre tegyenek szert, rendszeresé válnak a filmvetítések, színházlátogatások. A kötet utolsó fejezete az ÁVH által megszerzett vagy használt épületek bemutatása – ezek funkciójának és megnevezésének pontosításával.

Összefoglalva, a könyvet mindvégig a tárgyilagosság jellemzi, néhányszor humoros iróniát tapasztalhatunk a szerző részéről. Tudománynpszerűsítő jellegéből adódóan stílusa olvasmányos, jóllehet nem szűkölködik a túlságosan adatgazdag részekben sem. Ugyanakkor törekszik arra, hogy ne riassa el a nem szakmabeli olvasót sem. Megerősíti azt a koncepciót, miszerint a történelem nem a jók jutalmazásának és a rosszak megbüntetésének az eszköze, célja csupán a tények érzelmentes feltárása lehet.

Fazakas László

GÖRÖMBEI ANDRÁSRÓL, HATÁRTALANUL

■ Az irodalomtörténészt, debreceni egyetemi tanárt, szerkesztőt, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnökét búcsúztatja a budapesti *Hitel*. A pályatársra emlékezők sorra Görömbei elhivatottságát, a magyar irodalom egészére figyelő munkásságát, szónoki képességét emelik ki, a „szelíd vitázó”, a „tisztesség géniusza” (Bertha Zoltán) metaforában ragadva meg az életút és életmű jellemzőit.

Barta Jánostól tanulta Görömbei András, hogy a hivatás egzisztenciális ügy, azt a személyiség teljes súlyával kell szolgálni, és hogy „a jelentős irodalmi műben mindig valami fontos emberi ügy fogalmazódik meg” (Márkus Béla). „Minden tájegységet, szülőföldet, tájhazát szeretett – így védte nemzetét, így mentve annak összes értékét” – írja róla Bertha. Ebben a vonatkozásban olyan elődei voltak, mint Czine Mihály, Kiss Ferenc. A mestereitől tanultakat Elek Tibor a következőkben összegezi: „Barta János, Heidegger, Gadamer és Jauss nyomán nem szűnt meg hangoztatni az irodalom létértelmező funkcióját és nélkülözhetetlen szerepét az egyén és a közösség számára: »A műalkotás semmi mással nem pótolható létismereti értéket ad az embernek. A személyiség és a közösség örökké változó identitásának legmélyebb forrása, táplálója»; »Az irodalmi mű megváltoztatja, gazdagítja világlátásunkat, megkérdőjelezi beidegződéseinket, a világ új észleléséhez segít bennünket.« Számtalanszor hitet tett amellett, hogy az esztétikai érték bonyolult, összetett jelenség, amelyben a valóságismereti, az eszmét sugárzó és a képi-

emotív, szerkezeti-formai értékek egymást feltételező egységet alkotnak, így »az esztétikai érték és a közösségi felelősség, közösségi gond, közösségi tudatformálás nem ütköznek egymással»; »erkölcs és esztétikum nem szembeállítható, hanem egymást feltételező elemek«. A művészet és az irodalom illetékessége terén határokat nem ismert el, állította, hogy nincs irodalmon kívüli terület.” Bertha Zoltán szerint pedig „az újabb magyar irodalomtörténet-írás olyan kiemelkedő fejezete a Görömbei Andrásé, amely terhes elfogultságoktól mentesen – és egyes művek mikroanalíziseitől az akkurátus, invenciózus filológiai vizsgálatokon át a nagy erudícióval rendszerező életmű- és korszaktablókig haladva –, eszméltető evidenciaszerűséggel egyeztetti a sokfajta értékszemponthelyiséget, nem hagyva ki közülük az egzisztenciális jelentéstudajdonítás és értelemadás módzatait sem. Úgy tekint az »egymást segítő, erősítő« természetes sokféleségre a kortárs irodalom ízlésirányai, szemléletágazatai, világkép-mintái között, hogy azok, ha »igazi értékeket hoznak, sohasem lehetnek, mint ahogyan a művészetek története ékesen demonstrálja, ellenségei egymásnak, hanem inkább kiegészítői és megvilágítói.«”

Valamennyi emlékező hosszan sorolja azokat a 20. századi magyar írói életműveket, amelyeknek kritikai-irodalomtörténeti értékelésében Görömbei András fontos szerepet vállalt, Németh Lászlótól és Illyés Gyulától Csoóri Sándorig, Sütő Andrásig és Nagy Gáspárig. (*Hitel* 2013. 8. sz.)

K. L.

POSZTMODERN SZÖVEGGENERÁTOR 2.0

■ Kenyérkereseti – de a hiúság lélektani természetével is kapcsolatos – ügy, amiről nem szokás beszélni: a jelenlegi tudományos irodalom egy részét nem az eszmék szabadpiaci kereslete, hanem a közlés-kényszer működteti „publish or perish”, „közzölj vagy kotródj” jelisével. Míg egyes emberek bélyeget gyűjtenek, addig mások a saját szakmai publikációkat, amelyekről túlzás lenne azt állítani, hogy csak egy szűk kört érdekelnek. A *Metalurgia International* című, a Thomson Reuters által jegyzett hazai szakfolyóiratot azonban evidens módon – a szeptember közepén, az idei hatodik lapszám kapcsán kirobbant botrány tanúsága szerint – még a tulajdon szerkesztői sem olvasták, ugyanis csuklás nélkül átengedték a Belgrádi Egyetem két tanára és egy doktori hallgatója rikító szaktanulmány-paródiáját „a véletlenszerű adatok feldolgozására használt transzformatív hermeneutikai heurisztika kiértékeléséről” (*Evaluation of Transformative Hermeneutic Heuristics for Processing Random Data*). A derék kutatók nyilatkozata alapján az önleplezés nem is annyira a romániai tudományos folyóiratkultúrát, hanem inkább a leggyengébb ellenállás elve alapján pontokat gyűjtő szerb kollégákat és a szakmai közlések egyoldalú – illetve még egyoldalúságában is torz – mércéjének alkalmazása nyomán történő szakmai előrelépések gyakorlatát érinti. Az eset tanulsága szerint ahhoz, hogy egy tudományos kacsca jelenleg Kelet-Európában fogyasztható legyen, nemcsak az olyan divatos kulcsfogalmak szerepeltetése szükséges, mint a hermeneutika vagy az e-learning, hanem a térség viszonylagos elmaradottságát és kulturális frusztrációit meglovagoló témaválasztás is, hiszen a „kutatás” eleve azt firtatja, hogy „egy fejlődő ország polgárai hogyan látják az Európai Unió által nyújtott támogatást”. A tudományos kutatás látszatához jelenleg a következő elemek szükségesek: köldöknézés és fontoskodó hangnem, politikailag relevánsnak tekintett témaválasztás, a régi jó posztmodern terminológia, ábrák. A megjelenéshez szükséges tudás legnagyobb-részt stílári és ideológiai, illetve a szer-

kesztői elvárások ismeretén múlik: (a) a szöveget nyissa a Microsoft Word; (b) a hivatkozások formailag rendben legyenek.

Azoknak, akik ismerik, a hazai sajtóban is helyel-közzel hivatkozott Sokal-ügy jutott eszükbe az egészről. Sőt, a kíváncsú szakmai kritériumokat leképező tanulmány egyik poénja, hogy Alan Sokal példáját szóvá is teszi: „a saját heurisztikánk széles összefüggésben áll Sokalnak a hermeneutika terén kifejtett munkájával”, amely több mint másfél évtizeddel ezelőtt, 1996-ban játszotta ki a folyóirat-szerkesztők sznobériáját. A New York-i Egyetem fizikaprofesszora úgy döntött, hogy próbára teszi a posztmodern irodalom- és kultúratudomány intellektuális lelkiismeretét, és kipróbálja, hogy a tudománypolitikai szempontból rivális szaklapok vajon közölnek-e „egy értelmetlenségekkel bőven fűszerezett cikket, amennyiben (a) jól hangzik, és (b) hízeleg a szerkesztők ideológiai előítéleteinek” (ez utóbbiak nagyjából: kulturális relativizmus és nyelvi szoliszizmus). A két eset közötti különbségek azonban lényegesek. Alan Sokal csínye (*A határok áttörése: arccal a kvantumgravitáció transzformatív hermeneutikája felé*) leginkább arról szólt, hogy a posztmodern kultúrákritika – teljes joggal – társadalmi és nyelvi konstrukcióként leplez le számos objektívnek vélt (kulturális) ténytérülést, holott az objektív tudományok szubjektív kritikája, feltételezett szubjektív aspektusait feltárása nevetséges kísérlet; a tények makacs dolgok, és tények maradnak, hiába gondolják az irodalmárok, a filozófusok és a hasonszőrűek úgy, hogy azok pusztán társadalmi konstrukciók, és így a (reál)tudományos megismerésben is bármely vélemény egyformán érvényes (anélkül hogy ez a szentségesnek és sértetlennnek vélt társadalmi berendezkedési szabályok relativista kritikáját igazán érintené). És külön vita tárgya lehet itt ezután, hogy a diskurzusok határát, végső referenciáját képező nyers tény fogalma esetleg mégiscsak pusztán elvont konstrukció, vagy ellenkezőleg, a társadalmi konstrukciók valamiféle tudományos erkölcsi kalkulus keretében nagyon

is objektíven összemérhetőek (a lehetséges emberi kiteljesedés, az általános szenvedés csökkentése és hasonló kritériumok mentén), mint az újabban például a multikulturalizmus ellenében egyre hátrózzottabban felmerül.

Dragan Djuric, Boris Delibasic és Stevica Radisic hermeneutikai csínye ehhez képest – semmitmondásában – vajmi keveset mond, és éppen ebben nagyon is tipikusan és félreismerhetetlenül hazai. Nem a tudományháborúk (*science wars*) történetéhez szolgáló adalék, a tudományos realistikák és a posztmodern konstruktivisták, a reál- és a humán tudományok összecsapásának dokumentuma – erről jelenleg Steven Pinker és Leon Wieseltier vitatkozik a *New Republic* című folyóiratban –, hanem mindössze a lusta szerkesztőkhöz intézett figyelmeztetés. A tudományos értekező próza nyelvjárását, amely egy unalmas és enyhén undorító, száraz és önreflexív ögörög

dialektus, Arisztotelész teremtette meg. (Akinek formális bizonyítási stílusa nagyjából ilyenyszerű: „Ötféle értelemben mondjuk, hogy pé. Ezek a következők: idő, micsodaság és helyzet. Úgymint: pékor, pé alatt, pé mint sétáló, fehér vagy: ez az ember. Nos, ez egyik értelemben sem non-pé, tehát pé.”) Előtte tankölteményre, drámára, aforizmára és mesére, egyszerűval sokféle más műfajra volt példa a filozófiában és a tudományban. Ma már elképzelhetetlen, hogy valaki akár csak Nietzsche *Zarathustrájának* (1883–1885) prózaversstílusában közöljön bármi komolyabbat, nem beszélve a tudományos kutatás módszertanát kidolgozó Francis Bacon esszéiről, aforizmáiról, regényéről. Nagyon is elképzelhető azonban, hogy minden szcientometriai elvárás teljesítése ellenére ne közöljön valójában semmit sem. (*Metalurgia International* 2013. 6. sz.)

Rigán Lóránd

ABSTRACTS

Peter Bichsel

■ ***Locked into the Language***

Keywords: *language, dialect, Hochdeutsch, identity, exile literature*

The essay presents the identity issue of Swiss people as a paradox: while the author considers himself a Swiss citizen with a Swiss identity, as a writer he considers himself a German author who uses for this purpose a German language that exists only in its written form. Identity issues are discussed in the essay as problems connected to places and spaces, but in its most important aspect as something that exists in connection with language. Identity is presented as something that works differently in different fields of life: in sports, in everyday life and in literature.

László Ódor

■ ***Switzerland Lives also in its Languages, or: Swiss Life Seen through its Languages***

Keywords: *helvetism, cultural model, subsidiarity, canton, Bund*

The author served as ambassador of Hungary in Switzerland for four years. This experience made it possible for him to approach the characteristics of Swiss life through the peculiarities of the German language used in Switzerland – characteristics that seem to be present also in the French and Italian language spoken in the country. The author argues that several words and concepts used in Switzerland carry meanings that are unknown for the rest of German-speaking people, because they reflect a very specific way of life, that of the people living in Switzerland. Characteristics of Swiss democracy can be understood through the specific language and are difficult to be transferred anywhere else unless people are made aware of this characteristic. The paper summarizes the experience of writing a whole book on the topic in German, *Helvetismen*, sums up its main ideas and presents some of its echoes in the German-speaking world.

András Oplátka

■ ***Switzerland during the Second World War***

Keywords: *world war, Nazi Germany, Henri Guisan, National Redoubt, neutrality*

The paper analyses the premises under which Switzerland was able to maintain its neutrality during the second World War, despite the efforts of Nazi Germany to integrate Switzerland into the German empire. The position of the Swiss press, the majority of Swiss population and the military strategy adopted by general Henri Guisan are analysed in detail. Switzerland's specific cultural heritage, its strong sense of national identity, and its long tradition of direct democracy and civil liberties were the basis of the Swiss political and military strategy during the war. Also, Swiss geography, the crucial role of trans-alpine rail tunnels, doubled with the fact that Switzerland maintained its economical exchange policy with all parties involved into the war were key aspects of Switzerland's neutrality.

Pál Tamás

■ ***The Swiss Utopia in the East***

Keywords: *utopia, canton, political model, federalationalism, autonomy*

The author explains the attraction of Eastern European countries towards the "Swiss political model" and presents the historical variants of viewing it as a model for Eastern Europe. The methodology of the analysis is that of political sociology. The conclusion of the analysis is that the Swiss model as such represents a utopia for countries like Hungary, Romania, the former Yugoslavia and Czechoslovakia. The specific emergence of the Swiss model, the aspects of Swiss political culture and national identity differ from the realities of East-Central Europe and of the Balkans. Some very specific elements of the Swiss political model are taken into account as a conclusion, elements that can inspire Eastern European political strategies, but which do not mean that the Swiss model as a whole can be transferred to different countries.

Peter von Matt

■ ***Critical Patriotism***

Keywords: *patriotism, Eros, criticism, good Switzerland, bad Switzerland*

Peter von Matt discusses the ambivalent relationship between 20th century literary discourses and the representations of Switzerland. The emergence of a critical approach toward Swiss patriotism in literature is analysed in its historical

context. The author presents Switzerland through its myths, and contemporary language issues related to these myths. He is interested in the contradictions that continue to characterize Swiss politics and Swiss literature. The conflicts

between local and global, national and universal in the works of Switzerland's major writers are presented as a love/hate situation, where the ambivalent nature of Eros serves as an analogy for the analysis.

Handwritten text in a cursive script, appearing to be a dense, repetitive passage of text, possibly a transcription or a specific dialect of a language. The text is written in a dark ink on a light background and is oriented vertically. It consists of approximately 30 lines of text, with some lines being significantly longer than others, creating a jagged, dense appearance. The script is highly stylized and difficult to decipher, but it appears to be a continuous flow of words and phrases.

Publishing Hungary

A 2012-ben indult program célja, hogy három éven át támogassa és segítse a magyar szerzők és könyvek, a magyarországi könyvkultúra megjelenését, bemutatását, reklámozását a külföldi könyvvásárokon, könyvfesztiválokon. A magyar könyvkultúra nagyon sokszínű, és rendkívül sok fontos értékkel bír. A program elsődleges feladata, hogy ennek a sok és sokféle értéknek külföldi bemutatásával hiteles és előnyös képet alakítson ki kultúránkról, valamint elősegítse a magyarországi és külföldi kiadók közötti szakmai kapcsolatokat megerősödését.

A program megvalósítása a Balassi Intézet feladata, amely a külföldi magyar intézetek munkáját összefogja és irányítja. A Balassi Intézet külföldi magyar intézetei révén nemcsak a nagy könyvfesztiválokkal, vásárokkal (Frankfurt, London, Párizs, Bologna) tartja a kapcsolatot, de képes folyamatos és hatékony együttműködés megalapozására a hazai és külföldi könyves szakma résztvevői között. 2012-ben 12 könyvvásáron vett részt Magyarország.

2013 SZAKMAI PROGRAMJA:

1. *Jeruzsálem* – 2013. február 10–15.
2. *Lipce* – 2013. március 14–17.
3. *Párizs* – 2013. március 22–25.
4. *Bologna* – 2013. március 25–28.
5. *Prága* – 2013. május 16–19.
6. *Varsó* – 2013. május 16–19.
7. *Moszkva – DÍSZVENDÉGSÉG!* – 2013. szeptember
8. *Frankfurt* – 2013. október 9–13.
9. *Bécs – Donau Lounge* – 2013. november 21–24.
10. *Marosvásárhely* – 2013. november
11. *Pozsony* – 2013. november

Balassi Intézet

www.balassi-intezet.hu
www.publishinghungary.hu

Nemzeti
Kulturális
Alap

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:

Balázs Imre József

Adorjáni Márta (1987) – képzőművész, Kolozsvár

Adorjáni Panna (1990) – mesterképzős hallgató, KRE, Budapest

Balázs Imre József (1976) – egyetemi adjunktus, PhD, BBTE, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár

Balla Bálint (1928) – szociológus, Berlin

Bichsel, Peter (1935) – író, Bellach

Bot, Ioana (1964) – egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár

Dénes Gabriella (1987) – pedagógus, Téka Alapítvány, Szamosújvár

Egyed Péter (1954) – író, filozófus, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár

Fazakas László (1989) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár

Gömöri György (1934) – költő, irodalomtörténész, London

György Péter (1954) – esztéta, egyetemi tanár, ELTE, Budapest

Hajdú Farkas-Zoltán (1959) – esszéíró, néprajzkutató, Heidelberg

Horváth Andor (1944) – esszéíró, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár

Jakabffy Tamás (1966) – irodalomkritikus, szerkesztő, Kolozsvár

Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, az MTA külső tagja, Kolozsvár

Kiss Gy. Csaba (1945) – irodalomtörténész, Budapest

Kocsis Tünde (1983) – rendező, pedagógus, Kolozsvár

Kőbányai János (1951) – író, főszerkesztő, Múlt és Jövő, Budapest-Jeruzsálem

Láng Gusztáv (1936) – irodalomtörténész, Táplánszentkereszt

Márton Evelin (1980) – író, Kolozsvár

Ódor László (1945) – egyetemi tanár, Corvinus Egyetem, Budapest

Oplatka András (1942) – történész-újságíró, egyetemi oktató, Zürich

Rakusa, Ilma (1946) – író, műfordító, egyetemi oktató, Zürich

Rigán Lóránd (1980) – filozófiatörténész, PhD, szerkesztő, Korunk, Kolozsvár

Szöllősy Pál (1927) – jogász, közgazdász, az EPMSZ tb. elnöke, Pfaffhausen/Zürich

Tamás Pál (1948) – szociológus, kutató, MTA Társadalomtudományi Központ, Budapest

Tóth László (1949) – költő, Dunaszerdahely

Végel László (1941) – író, Újvidék

Von Matt, Peter (1937) – irodalom-történész, akadémikus, Zürich

Wellmann László (1981) – történész, PhD, Kolozsvár

Támogatók

2014

CONSILIUL JUDEȚEAN CLUJ

„Amikor bármit is nyugati mintaként szemlélünk felőlünk (a mintavágyó Keletről), tudnunk kell: nem foglalható minden svájci jelenség szótári rendbe, a valóságot (a világot) csak széles és szerves egységében szemlélve lehet eljutni a fogalmak igazi jelentéséig. Vigaszul tudnunk kell, hogy parcellázott világokban a német ajkúaknak éppen így meg kellene küzdeniük nyelv-társaik megértéséért. Tehát a német–német megértésért.”

(Ódor László)

ISSN 1222 8338

5 LEJ
500 FT

MODELE ELVEȚIENE
SWISS MODELS